Jean-François Soulet

Istoria imediată

13

Micro Sinteze

CORINT

Redactor:
Irina Achim

Tehnoredactare computerizată:
Lili Gaibăr

Coperta:
Walter Riess

Jean-François Soulet
L'HISTOIRE IMMÉDIATE
© Presses Universitaires de France, 1994

Toate drepturile asupra prezentei versiuni
în limba română sunt rezervate Editurii CORINT

ISBN: 973-653-094-9

JEAN-FRANÇOIS SOULET
Profesor de istorie contemporană
la Universitatea Toulouse-Le Mirail

ISTORIA IMEDIATĂ

Traducere şi note: Mircea Platon

Prefaţă: Florin Constantiniu

CORINT
Bucureşti, 2000

DE ACELAŞI AUTOR:

Histoire de la dissidence. Opposition et révoltes en URSS et dans les démocraties populaires, de la mort de Staline à nos jours (avec Jean Chiama), Paris, Le Seuil, col. «XXe siècle», 1982, 512 p.

Précis d'histoire immédiate. Le monde depuis la fin des années soixante (avec Sylvaine Guinle-Lorinet), Paris, Armand Colin, col. «U», 1989, 480 p.

La mort de Lénine. L'implosion des systèmes communistes, Paris, Armand Colin, col. «Histoires», 1991, 280 p.

PREFAŢĂ

Cunoscut publicului cititor din România prin excelentul său volum Istoria comparată a statelor comuniste din 1945 până în zilele noastre *(Iaşi, Ed. Polirom, 1998, 374 p.), istoricul francez Jean-François Soulet se înfăţişează, prin cartea de faţă, într-o nouă ipostază: aceea de teoretician al istoriei imediate, adică al investigării trecutului apropiat, trăit de „istoric sau de principalii săi martori" (p. 7)*

Autorul are dreptate când arată că istoria imediată este o ... istorie veche, în înţelesul că istoria însăşi a însemnat la origine „ceea ce se ştim pentru că am fost martori" (p. 8) şi că primii mari istorici din Antichitate au „făcut", în fapt, istorie imediată. Exemplul cel mai concludent îl oferă desigur Tucidide, care, aşa cum mărturiseşte el însuşi, la începutul operei sale Războiul peloponeziac, *dându-şi seama că acest conflict va depăşi, prin însemnătatea lui, pe cele anterioare, a purces la elaborarea lucrării care l-a făcut celebru; graţie lui, cunoaştem, poate, mai bine, războiul dintre Sparta şi Atena decât cel de al doilea război mondial!*

Se poate scrie istoria trecutului recent, fără a cădea în ziaristică şi încă într-o ziaristică de proastă calitate? Cititorul român ar putea fi sceptic: s-au scurs zece ani de la evenimentele din decembrie 1989, la care am fost cu toţii martori, şi încă au rămas învăluite în obscuritate aspecte esenţiale. Nu e vorba numai de caracterizarea evenimentelor – revoluţie? lovitură de stat? revoltă populară? – ci de probleme bine delimitate: cine au fost teroriştii? ce raport a existat între factorul intern şi cel extern în declanşarea evenimentelor care au dus la prăbuşirea regimului comunist? Şi multe altele.

Ignoranţa noastră în faţa atâtor întrebări ar apărea ca tot atâtea argumente în favoarea respingerii istoriei imediate.

Cartea lui Jean-François Soulet, dacă nu înlătură toate îndoielile, ne obligă să reflectăm serios înainte de a spune nu istoriei imediate. Stăpân perfect pe problemele istoriei contemporane şi cu o experienţă bogată în domeniul istoriei imediate

(a scris, în colaborare, o Schiţă de istorie imediată. Lumea după sfârşitul anilor '60, *Paris, Armand Colin, 1989, 480 p.), autorul formulează un şir de principii şi indicaţii de metodă, destinate să-l călăuzească pe cel care păşeşte pe terenul – atât de nesigur – al istoriei imediate. Se poate afirma, fără nici o şovăială, că volumul de faţă este un ghid de cea mai mare utilitate nu numai pentru cei dornici să investigheze evenimentele la care au fost martori, dar şi pentru cititorii lor. Normele – atât de necesare – ale criticii istorice găsesc în Jean-François Soulet un interpret subtil, capabil să le mânuiască pentru a desluşi, din noianul faptelor şi relatărilor confuze sau contradictorii, adevărul.*

Istoria imediată este cu atât mai actuală – ca obiect de cercetare – cu cât ea intră acum şi în manualele şcolare. Paginile consacrate prezentării regimului sovietic în manualele şcolare franceze sunt de-a dreptul savuroase. Ele arată la ce aberaţii se poate ajunge, când constrângerile politice îi silesc pe istorici să spună altceva decât este realitatea. Jean-François Soulet relevă absenţa, până în anii '70, a unei critici de fond a regimului sovietic în manualele din ţara sa. Orientarea puternică de stânga a intelectualităţii franceze a generat un fel de conformism de stânga, căruia i-au plătit tribut şi autorii de manuale. Aceste pagini sunt deosebit de instructive, pentru că avertizează asupra primejdiei de a subordona istoria imediată unor comandamente extra-ştiinţifice. Analiza derapajului constatat în cazul evocat al manualelor franceze îi prilejuieşte lui Jean-François Soulet o serie de observaţii, asupra cărora au de meditat alcătuitorii de programe şi autorii de manuale şcolare.

Istoriografia română s-a dovedit, dacă nu reticentă, oricum timidă în abordarea istoriei imediate. Abia de curând a luat fiinţă o structură specializată de cercetare: Institutul Român de Istorie Recentă. Pentru oricine va porni la studiul istoriei imediate sau se va interesa – prin lectură – de această parte terminală a istoriei, cartea lui Jean-François Soulet va fi un vademecum indispensabil.

Florin Constantiniu

CUVÂNT ÎNAINTE

La începutul acestei cărţi trebuie să clarificăm o problemă de vocabular pentru a evita orice polemică sau neînţelegere.

Termenul de istorie „imediată" este, pe bună dreptate, controversat. De fapt, nu se poate face istoria „clipei". Istoria presupune un răstimp de cercetare şi de reflecţie, deci o oarecare întârziere. Dacă, totuşi, în cartea de faţă, folosim deseori – dar nu totdeauna – expresia istorie „imediată" – popularizată în anii '60 de o colecţie coordonată de Jean Lacouture – o facem nu în sensul strict, ci în cel mai larg, ca sinonim al lui „apropiat" şi ca antonim al lui „depărtat". De ce, atunci, nu-i preferăm expresia „epoca actuală", devenită şi emblema unui institut al CNRS specializat în studierea Franţei contemporane? În primul rând pentru că aceasta nu ni se pare mai satisfăcătoare decât cea de „istorie imediată". Să vorbeşti de „epoca actuală" pentru a evoca al doilea război mondial sau chiar războiul din Algeria nu ni se pare prea potrivit. În plus, dorim să ne disociem de cercetătorii care limitează perioada „epocii actuale" la data ghilotină a accesibilităţii în arhivele publice (treizeci de ani cel mai adesea); dincolo de aceasta întinzându-se, după părerea lor, domeniul aventurii, al navigaţiei fără busolă, pe scurt, al tuturor riscurilor. Părere pe care nu o împărtăşim.

Considerăm – şi acesta este principalul obiectiv al acestei cărţi – că, fără arhive oficiale sau cu, istoria poate şi trebuie să fie scrisă, şi că munca de istoric rămâne posibilă, cu anumite condiţii, până la o dată foarte apropiată de noi.

În concluzie, prin „istorie imediată" înţelegem ansamblul părţii terminale a istoriei contemporane, incluzând-o atât pe cea a „epocii actuale" cât şi pe cea a ultimilor treizeci de ani; o istorie care are drept principală caracteristică faptul că a fost trăită de istoric sau de principalii săi martori.

Capitolul I

O ISTORIE VECHE

În ciuda unei prejudecăţi îmbrăţişate de istoricii cu memorie scurtă, actuala practică a istoriei imediate nu este în nici un fel rezultatul „impactului evenimentelor secolului al XX-lea" asupra contemporanilor. Istoria imediată este la fel de veche pe cât Istoria. Ba s-a confundat chiar, de-a lungul unei mari părţi din Antichitate şi din Evul Mediu, cu Istoria...

I. Învăţăturile părinţilor întemeietori

„Cel care ştie pentru că a văzut". Pentru a înţelege concepţia iniţială a disciplinei istorice, trebuie să revenim la etimologia elină a cuvântului istorie. *Istoria* este „ceea ce ştim pentru că am fost martori"; istoricul este „cel care ştie pentru că a văzut". Pentru a pretinde că faci operă de istoric, trebuia deci, mai întâi, să fi fost contemporan al evenimentelor pe care doreai să le relatezi. Multă vreme, trăsătura distinctivă a istoriei ca gen nu a fost faptul că e scrisă (criteriu care, conform clasificărilor actuale, o diferenţiază de preistorie), ci faptul că evenimentele fuseseră trăite de autorul relatării.

Acest „trăite" trebuie totuşi luat în sens larg. Nu este vorba de ceea ce a trăit o persoană sau o generaţie, ci de ansamblul memoriei colective de la un moment dat. Scriind despre „timpul oamenilor", pe care îl opune vremurilor mitice – asupra cărora nu dispune, după părerea lui, decât de fabule – Herodot, deşi contemporan cu Pericle, îşi începe *Istoriile* de prin prima treime a secolului al VI-lea.

Ceea ce dovedeşte că nu îşi bazează povestirea doar pe mărturia sa sau a generaţiei sale, ci că a cules, direct sau indirect, amintiri din vremea tatălui său, a bunicului şi a străbunicului... Tucidide, Polibius sau Tacitus procedează la fel.

O asemenea obsesie pentru „trăit" şi mărturie orală, dispreţul pentru munca de compilare cerută de studiul epocilor mai vechi şi, mai ales, preocuparea acestor primi istorici de a face operă instructivă, ba deseori moralizatoare, au făcut să fie pus la îndoială spiritul lor istoric. E adevărat, motivaţiile şi explicaţiile evenimentelor sunt departe de cele ale istoricului din secolul al XX-lea. Herodot, profund religios, nu ezită să scoată în evidenţă acţiunile zeilor pentru a explica anumite evenimente. Mai putem să-i reproşăm – şi nu e puţin lucru – că era pur şi simplu certat cu cronologia şi că s-a preocupat de civilizaţii mai degrabă ca un etnolog decât ca istoric. Totuşi, în ciuda acestor serioase rezerve, suntem uimiţi de calitatea demersurilor metodologice ale acestor primi discipoli ai lui Clio, fie ei greci sau romani.

O rigoare metodologică. La toţi putem observa – în grade diferite – grija de a aşeza într-un context mai larg (istoric, geografic, cultural) faptele trăite şi povestite. Înainte de a evoca războaiele medice, Herodot a simţit nevoia de a face vaste cercetări asupra trecutului şi vieţii popoarelor implicate în conflict. De asemenea, Tucidide nu începe relatarea războiului peloponeziac decât în cartea a doua, consacrând-o pe prima (cea mai lungă din toate opt) nu numai circumstanţelor care l-au motivat, dar şi condiţiilor de viaţă ale populaţiilor greceşti încă din epocile numite „obscure". O asemenea investigaţie nu a fost uşoară, trebuind să facă uz de orice: poemele lui Homer, rare vestigii arheologice...

Aceşti primi istorici ai timpului lor au avut, de asemenea în comun, preocuparea de a colecta maximum de documente; toţi au un gust vădit pentru căutarea informaţiilor lămuritoare. La Polibius şi mai ales la Herodot devine chiar pasiune, atât e de curios şi de avid de lămuriri acesta din urmă. În timpul călătoriilor sale interoghează pe toată lumea: pe principalele personaje ale vieţii politice ca şi pe simplii muritori. Cât despre Tucidide, el ne-a lăsat în cartea întâi un veritabil cod asupra metodei conversaţiilor: „...Cât despre faptele petrecute în acest război, scrie el, n-am socotit că trebuie să le scriu aşa cum le-am auzit de la cel dintâi venit, nici după impresia mea personală; ci şi acelea la care însumi am fost martor şi cele spuse de alţii le-am scris numai după ce am cercetat cu toată rigurozitatea posibilă fiecare lucru în parte. A fost greu de găsit adevărul, fiindcă cei ce fuseseră de faţă nu se potriveau în spusele lor despre aceleaşi lucruri şi fiecare le schimba din părtinire sau lipsă de memorie."

Dacă mărturia orală constituie inima informaţiei lor, ea nu e, totuşi, decât un element. Nici unul dintre ei nu neglijează – atunci când există şi când le sunt cunoscute – documentele scrise. Dacă Herodot nu are acces la cronici, consultă, în schimb, arhivele (oracole şi dedicaţii), sanctuarele de la Delphi şi Samos, listele fiscale şi militare, şi se arată interesat de inscripţii. De câte ori poate, Tucidide se referă la documente scrise pentru a preciza resursele şi efectivele militare ale unui oraş. În epoca romană, Tacitus şi Suetonius se înfruptă şi mai mult din arhivele oficiale şi secrete.

Astfel, departe de a fi simple culegeri de mărturii, lucrările acestor primi autori sunt veritabile studii fondate pe mai multe tipuri de surse. Faptul că naratorul a trăit unele evenimente nu apare ca un handicap. Din contră,

acest lucru îi permite lui Tucidide o transcriere fidelă – în spirit dacă nu în formă – a unor discursuri, un inventar precis al distrugerilor săvârşite în Atica în primăvara lui 427, şi o mai bună înţelegere a punctelor de vedere contrarii. Mai întâi ca actor (în 424 a fost ales comandant al escadrei din nordul Mării Egee), apoi ca observator şi, în sfârşit, ca martor (revenit la Atena, după amnistie), el a văzut multe, a ascultat multe şi, mai ales, a reflectat mult: „Vârsta mea, mărturiseşte el, mi-a îngăduit să asist la întreg conflictul cu maturitatea de spirit necesară, pentru a înţelege ceea ce se întâmplă şi am putut să urmăresc atent cursul evenimentelor pentru a-mi face o idee exactă. În plus, izgonit din cauza comandamentului meu în regiunea Amphipolis, am trăit douăzeci de ani departe de patrie şi astfel am putut avea legături cu oameni din ambele tabere, mai ales din cea a Peloponesului. Am avut răgaz să observ ce se întâmplă..."

O concepţie aparte despre Istorie. Cei mai buni dintre aceşti istorici ajung, datorită unei perfecte stăpâniri a experienţei personale şi a documentaţiei, datorită, de asemenea, modului în care înţelegeau situaţia, să propună nu numai o reconstituire coerentă şi nuanţată a evenimentelor, dar şi o schemă explicativă graduală (cauze imediate şi profunde) şi convingătoare. Uneori, arată că au dobândit şi recul necesar pentru a separa din această spumă a istoriei – care e prezentul – durabilul şi efemerul. Tucidide are intuiţia că luptele care opun cetăţile greceşti între 431 şi 404 nu sunt independente, ci verigi ale aceluiaşi lanţ. El dovedeşte „aptitudinea de a metamorfoza aproape imediat «trăitul» în istorie, în obiect de cunoaştere" (D. Roussel), care este una dintre marile calităţi ale istoricului timpului prezent. Am comite, totuşi, un grav

anacronism dacă le-am atribui istoricilor antici concepţiile istoricilor din vremurile noastre. Istoria este, înainte de orice, reflexul mentalităţilor unei anumite epoci. Or, vechile societăţi au cel puţin două particularităţi în raport cu cele contemporane. Ele sunt procedurale şi, pentru ele, a câştiga o cauză e mult mai important decât stabilirea adevărului. În plus, sunt foarte sensibile la formă, mai ales la tehnicile de expresie şi de persuasiune, astfel încât maniera de a scrie e considerată, până la urmă, mai importantă decât faptele descrise. Pe scurt, istoricul acelor timpuri e mai apropiat de avocatul în căutarea de argumente şi de dovezi „folositoare", de scriitorul preocupat de stil, decât de savantul care caută adevărul.

Lunga supremaţie a oralităţii. Mărturia orală rămâne pentru foarte multă vreme un izvor fundamental al istoriei. Dar, după cum observă specialiştii Evului Mediu, istoricii acelei epoci operează o distincţie din ce în ce mai clară între două tipuri de izvoare. Sunt cele care se confundă cu „opinia publică" (*fama*, *vulgaris opinio*...), sau, dacă preferăm, cu memoria colectivă, faţă de care trebuie manifestată o mare circumspecţie, dar care pot suplini absenţa sau puţinătatea documentelor scrise. Sursele cele mai de încredere rămân, fără îndoială, mărturiile personalităţilor care au participat direct la evenimentele descrise.

În plus, în cursul perioadei medievale se diferenţiază mai bine diversele timpuri istorice, în funcţie, mai ales, de natura izvoarelor folosite de istoric. Istoria pe care o numim „imediată" este de acum înainte precedată de alte două perioade: istoria „veche" (relatând fapte mai vechi de un secol), care are ca bază doar exploatarea documentelor scrise şi o istorie căreia i-am putea zice „modernă", având ca specific panoramarea ultimului secol, pornind de la

documente scrise, dar şi de la mărturii orale: „Mărturii, e adevărat (...) mult mai rare, precizează B. Guénée. Şi indirecte: nu martorii oculari îi informează pe istorici, ci terţe persoane care au auzit de la martori oculari. Şi imprecise: cu trecerea anilor, detaliile au fost uitate, locurile şi persoanele s-au încurcat, înlănţuirea faptelor s-a rupt, punctele de reper cronologic au dispărut; memoria oamenilor nu reţine decât vaga amintire a unor evenimente importante şi izolate. Pentru această a doua perioadă, tradiţia orală nu mai e exclusivă, dar, deşi imperfectă, rămâne importantă". Astfel, recursul exclusiv la oralitate constituie trăsătura distinctivă a celei de a treia perioade, cea a istoriei imediate, care acoperă, în medie, ultimii 30–50 de ani şi care atrage atât istoricii cât şi elita socio-politică.

Trebuie să aşteptăm începutul epocii moderne pentru ca sursele scrise să capete importanţă, o dată cu apariţia tiparului şi progresele alfabetizării, şi o primă credibilitate o dată cu scrierile iezuitului Bolland, ale lui Mabillon şi ale Şcolii de la Saint-Maur. Tradiţia orală nu va dispărea totuşi din orizontul ştiinţific al istoricului înainte de marea ofensivă condusă, în favoarea arhivelor scrise, de şcolile germană şi franceză în secolul al XIX-lea.

II. În serviciul prinţilor şi al patriei

Modalităţile – de viitor, din păcate – de a folosi istoria pentru a mobiliza conştiinţa populară şi pentru a-i impune o imagine exaltată a elitelor se vor ivi imediat.

Vremea cronicarilor şi a istoriografilor. Se poate observa, de asemenea, în cursul Evului Mediu, o sporire a numărului de lucrări inspirate de putere – religioasă sau

politică. Este, bineînţeles, dovada importanţei acordate genului istoric: puternicii momentului speră să-şi întărească ascendentul prin evocarea marilor fapte – proprii sau ale strămoşilor. Dar aceasta nu înseamnă că toate cronicile medievale, adesea redactate în mănăstiri (ca abaţiile Saint-Denis din Franţa şi Saint-Alban din Anglia), trebuie aruncate pe foc. Cea a lui Villehardouin, care participă la iniţierea celei de a IV-a Cruciade, luptă în Orient şi devine sfetnic al regelui Tesalonicului, constituie o mărturie preţioasă pentru cunoaşterea evenimentelor, dar este mai ales o pledoarie în favoarea deturnării cruciadei. La fel se întâmplă şi cu alte cronici celebre. Joinville, companion de război al lui Ludovic cel Sfânt, e prea legat de rege pentru a putea fi obiectiv. Froissart, deşi a întreprins serioase cercetări în diverse state şi pe lângă prinţii cei mai de vază, nu e scutit de presiuni; el caută, înainte de orice, să placă mărimilor care îl finanţează. Cât despre Commynes, se ştie, cum a trecut din tabăra burgundă în cea a lui Ludovic al XI-lea care l-a copleşit cu favoruri. Dar asta nu înseamnă că cele opt cărţi ale memoriilor sale nu constituie o mină documentară pentru istoria domniilor lui Carol al VIII-lea şi, mai ales, Ludovic al XI-lea. Departe de a fi simple pledoarii *pro domo* sau insipide texte propagandistice, aceste opere, oricât ar fi ele de angajate, se sprijină pe un corpus documentar apreciabil: pe lângă mărturia autorilor care au trăit o parte a evenimentelor pe care le povestesc, trebuie să mai ţinem seama şi de multitudinea de informaţii culese chiar de la protagonişti (în această privinţă, Froissart fiind un model), ca şi de textele oficiale transcrise cu fidelitate. Aceşti cronicari nu au avut, totuşi, suficientă grijă în a aşeza evenimentele şi personajele într-o perspectivă istorică, în a verifica mărturiile culese, ceea ce a făcut să fie consideraţi mai degrabă „jurnalişti" sau „reporteri" decât „istorici".

O altă categorie de literaţi, însărcinaţi de suverani să scrie cronica domniei lor, era de asemenea preocupată de contemporaneitate. Recursul la asemenea istorici oficiali era foarte vechi; obiceiul exista la romani, dar şi la monarhiile Orientului. Chiar din Evul Mediu timpuriu, Carol cel Mare se gândise ca monahii de la curtea sa să redacteze şi să pună în circulaţie anale spre gloria lui. Apoi şi alţi împăraţi, precum Carol al VI-lea de Luxembourg şi fiul său mai mic, Sigismund, au făcut la fel. În Franţa, Carol al V-lea (1364–1380) a fost, se pare, primul care i-a încredinţat în mod oficial cancelarului său sarcina de a scrie istoria tatălui său – Ioan al II-lea cel Bun – şi a lui. Succesorii săi imediaţi – Carol al VI-lea şi Carol al VII-lea – i-au urmat exemplul. În 1437 a fost creată funcţia de „istoriograf regal", de care au beneficiat mai apoi câţiva mari scriitori: Guez de Balzac, Boileau, Racine, Voltaire...

Crearea acestei funcţii – în Franţa şi mai apoi şi în alte state – confirmă importanţa acordată în acea vreme istoriei contemporane. Dar medalia a avut şi revers. Devenită un mijloc privilegiat al puterii de a-şi întări autoritatea, deci expusă multor presiuni, istoria prezentului se confundă repede cu propaganda. Din acel moment, toate regimurile, nu numai cele autoritare, au abuzat de ea.

Chiar dacă cea mai mare parte a acestor istoriografi a avut o coloană vertebrală suplă, nu toţi au fost doar nişte condeieri bine plătiţi. De pildă Voltaire, care a dat istoriei imediate strălucire şi respectabilitate.

Istoria imediată după Voltaire. Mai mult ca oricare, Voltaire a avut sentimentul că, în timpul domniei lui Ludovic al XIV-lea, sub influenţa centralizării monarhice, se produseseră mutaţii considerabile în spiritul naţiunii: regatul devenise „un tot unitar ale cărui linii converg spre centru".

Istoria, mai ales istoria contemporană, trebuia să dea seamă de această nouă sensibilitate naţională. Trebuia să i se amintească acestei „opinii publice" pe cale de a se naşte ce mari oameni o şlefuiseră. Sarcină necesară şi urgentă. Căci, dacă martorii acestor schimbări nu le consemnau pe hârtie, nu ar fi întârziat să se formeze şi în acest domeniu ca şi în altele, legende. Istoria imediată constituia singurul antidot al mitizării şi deformărilor datorate trecerii timpului: „Fundamentul oricărei istorii, observa Voltaire în *Dicţionarul filosofic*, îl constituie povestirile spuse copiilor de către părinţi, transmise apoi din generaţie în generaţie; la început, ele nu sunt decât în cel mai bun caz probabile, atunci când nu contrazic bunul-simţ şi îşi pierd din credibilitate la fiecare generaţie. Cu trecerea timpului, fabula se îngroaşă şi adevărul se diluează."

Preocupat să vădească şi să disece erorile, Voltaire s-a „consacrat" istoriei timpului său cu lăcomie. Încă din 1727, adică la mai puţin de zece ani de la moartea regelui Suediei, el începea *Istoria lui Carol al XII-lea*, a cărei primă ediţie (confiscată de poliţie) apărea în ianuarie 1731. Anul următor, începea *Secolul lui Ludovic al XIV-lea* – de-abia trecuseră şaptesprezece ani de la moartea suveranului. Redactarea nu a fost uşoară, mai ales din cauza accesului la documente. Abandona manuscrisul în 1739, îl relua mai târziu şi îl publica în 1751. Numit între timp istoriograf al regelui, se avântă într-o altă operă de istorie „foarte imediată": *Istoria războiului din 1741*, care tocmai opusese Austria Prusiei, Franţei, Bavariei, Saxoniei şi Spaniei. În martie 1746 supunea manuscrisul atenţiei regelui, dar nu avea să-l termine decât în toamna lui 1752. Timpul care îl despărţea de evenimentele pe care alege să le relateze era şi mai scurt atunci când s-a decis, în 1768, să publice o *Schiţă a secolului lui Ludovic al XV-lea*.

Dacă această ultimă lucrare şi, mai ales, cea despre războiul din 1741 – redactată de la zi la zi, pornind de la depeşele oficiale – seamănă prin unele aspecte cu o cronică, celelalte lucrări ale lui Voltaire pe care tocmai le-am citat sunt, fără nici o îndoială, lucrări de istorie. Calificativul de „jurnalist" – care, bineînţeles, nu are nimic peiorativ în sine – nu poate să convină deloc pentru a-l desemna pe autorul *Istoriei lui Carol al XII-lea* sau al *Secolului lui Ludovic al XIV-lea*. Sigur, Voltaire nu e Seignobos. Chiar dacă are cultul exactităţii, el nu caută deloc să se abstragă din text. Îşi reglează conturile cu iezuiţii, combate interpretările providenţiale ale lui Bossuet şi ale emulilor săi, evidenţiază rolul marilor personalităţi – mai ales al lui Ludovic al XIV-lea – în desfăşurarea istoriei... Prieten al celor mari, istoriograf oficial, supravegheat îndeaproape de Parlament şi de biserică, Voltaire nu a ştiut să reziste întotdeauna presiunilor. Pentru a nu displăcea autorităţilor de la Sankt-Petersburg, a consimţit, de exemplu, să treacă sub tăcere responsabilitatea lui Petru cel Mare pentru moartea fiului său, Alexei. Voltaire nu este însă un istoric din Şcoala „Analelor"! Chiar dacă pune deja accentul pe importanţa civilizaţiei pentru demersul istoric, chiar dacă afirmă că vrea să scrie „istoria oamenilor şi nu pe cea a regilor", el consacră evenimenţialului, politicii şi, mai ales, războaielor, o proporţie covârşitoare: 24 din cele 39 de capitole ale *Secolului lui Ludovic al XIV-lea* tratează istoria militară. În fine, după părerea celor mai buni specialişti, structura operei istorice a lui Voltaire este puternic marcată de preocupările sale literare. S-a observat în dese rânduri că *Secolul lui Ludovic al XIV-lea* este scris nu cu grija unei logici cronologice, ci cu preocuparea de a capta atenţia cititorului.

Şi totuşi, Voltaire ne apare astăzi ca un precursor în ceea ce priveşte modul de abordare al faptelor contemporane. El are meritul – esenţial pentru istoricul imediatului – de a fi denunţat pericolele subiectivismului: „Să nu pui niciodată imaginaţia în locul realităţii", să te „despoi de orice spirit de partid", „să nu fii al nici unei ţări"... Preocuparea sa de a-şi procura o documentaţie amplă şi credibilă e constantă. Pentru a scrie *Secolul lui Ludovic al XIV-lea* a citit, ne asigură René Pomeau, „tot ce s-a tipărit pe acest subiect". Apoi a recurs la surse directe (arhivele lui Louvois, ale lui Colbert, depeşe oficiale...) şi a chestionat martori direcţi sau indirecţi ai evenimentelor. Chiar dacă şi-a limitat convorbirile la elita politică – franceză, dar şi străină –, le-a condus bine şi cu metodă, grăbindu-se, la sfârşitul lor, să-şi noteze declaraţiile interlocutorilor săi. Această cunoaştere directă, uneori chiar propria experienţă, i-a permis să atribuie hazardului şi „micilor fapte" importanţa pe care deseori le-o refuză istoricii care scriu mult timp după petrecerea evenimentelor. Ceea ce nu înseamnă că uită să ofere şi o perspectivă mai largă. Aprecierile sale despre secolul al XVIII-lea sunt identice cu cele consacrate în următoarele secole: „E sigur, scrie el în ultimul capitol al *Schiţei secolului lui Ludovic al XV-lea*, că aprofundata cunoaştere a naturii, spiritul de îndoială asupra tuturor vechilor basme onorate cu numele de istorie, sănătoasa metafizică eliberată de impertinenţele scolastice, toate sunt roadele acestui secol şi ale faptului că raţiunea s-a perfecţionat."

Sprijin al propagandei napoleoniene... Prinţii şi-au dat, deci, imediat seama ce formidabil instrument de propagandă se dovedea a fi istoria scrisă de un istoriograf oficial, plătit şi supravegheat cum se cuvine. Aceasta a fost ideea care a contribuit la introducerea istoriei contemporane în

programele şcolare de la începutul secolului al XIX-lea. Până atunci, manualele de „istorie modernă" erau consacrate mai ales Antichităţii şi Evului Mediu timpuriu – de la căderea Imperiului roman la moartea lui Ludovic cel Sfânt – trecând foarte repede peste perioada ulterioară. Fapt care îl făcea pe Napoleon să declare, în aprilie 1807: „Tineretului nostru îi e mai uşor să înţeleagă războaiele punice decât războiul din America din 1783..." Cu geniul său propagandistic, împăratul s-a străduit să remedieze această anomalie, îndemnându-i pe autorii de manuale să acorde mai mult spaţiu istoriei contemporane, mai ales istoriei Bourbonilor, celei a Revoluţiei şi, bineînţeles, celei a noii dinastii, prezentate ca împlinire a istoriei naţionale. Dorinţele i-au fost îndeplinite: noile manuale vor cuprinde faptele cele mai recente. Dacă *Lecţiile elementare asupra istoriei Franţei* de Henri Engrand, care debutează cu „desăvârşirea monarhiei", sfârşesc la „18 brumar an VIII (1800 al erei creştine)", *Elementele de istorie* ale lui Louis Domairon merg de la „crearea lumii" până în 1804, *Lecţiile de cronologie şi de istorie* ale abatelui Gautier până în 1807, iar *Epoci şi fapte memorabile ale Istoriei Franţei* de R. J. Durdent, apărută în 1815, consacră ultimul capitol „primelor luni ale lui 1814"...

Prin urmare, ideea de a stabili în programele şcolare o legătură între trecut şi prezent subzistă, dar e concretizată, cel mai adesea, sub forma unei simple cronologii a evenimentelor celor mai recente. Este cazul manualului lui Réaume (1863) care se opreşte la 1811 (limită a programei oficiale), dar care, totuşi, adaugă „un scurt tabel cronologic al evenimentelor care, de atunci încoace, au influenţat cel mai puternic destinele Franţei". În consecinţă, istoricul Victor Duruy o dată devenit ministru al Instrucţiunii publice, introduce în învăţământ istoria imediată;

până şi ultima expediţie militară a lui Napoleon III, cea din Mexic, se găseşte inclusă în programă. Câţiva ani mai târziu, Victor Duruy, redactând în 1874 – pentru Hachette – o „istorie a Franţei" pentru clasele terminale, nu se temea să depăşească noile borne ale programelor (1848) şi să abordeze, la finele celui de-al doilea volum, războiul împotriva Prusiei şi Comuna din Paris.

... şi al patriotismului republican. Zeloşii susţinători ai celei de-a III-a Republici, care au făcut din şcoala primară templul noului regim, au ştiut foarte bine să folosească în acest scop studiul istoriei contemporane. În alocuţiunea pe care a ţinut-o studenţilor Facultăţii de Litere din Paris la 4 noiembrie 1884, Ernest Lavisse vorbeşte extrem de clar despre datoria „civică" de a trata cât mai bine perioada istoriei contemporane: „Profesori de istorie, recomandă el, nu neglijaţi istoria modernă şi contemporană şi, chiar dacă studiaţi vechile civilizaţii atât de simple şi de bine conturate, chiar de căutaţi în obscuritatea Evului Mediu originile greu de descoperit ale popoarelor de astăzi, încercaţi să mergeţi pe firul istoriei până în zilele noastre. E bine să ştiţi istoria Cruciadelor, dar şi «chestiunea Orientului» are importanţa sa. E bine să cunoşti lumea politică a ultimelor secole, războaiele pentru supremaţie dintre Bourboni şi Habsburgi, atâtea şi atâtea eforturi depuse pentru rezultate atât de mărunte, dar astăzi suntem expuşi unor războaie mult mai violente şi istoriei contemporane îi revine sarcina de a arăta pericolele care ne pândesc şi de a calcula forţele popoarelor care se aruncă în aceste lupte."

Asta nu înseamnă că, pentru E. Lavisse predarea istoriei contemporane nu presupune depăşirea „unor foarte mari dificultăţi". Cea mai gravă dintre acestea este, pentru profesor, riscul de a lăsa să transpară propriile opinii şi de

a le ofensa astfel, pe cele ale elevilor şi părinţilor lor. Întâlnim în această perioadă, explică el, „numele unor persoane care încă mai trăiesc şi fapte care pot fi apreciate în mod diferit de părinţii copiilor cărora le predăm. Profesorul nu se simte liber în aprecieri, chiar dacă propria conştiinţă îi cere să laude cutare personaj sau cutare faptă, el este stânjenit de ideea că nu poate blama personajul sau fapta respectivă fără a fi considerat un răzvrătit. Tocmai pentru că orice critică îi e interzisă, elogiul pare comandat". Cum poate fi depăşit acest obstacol? Lavisse propunea o metodă care, după părerea lui, îi permitea profesorului să acţioneze în trei maniere.

Mai întâi, să enunţe cu mare simplitate „o schiţă a faptelor" astfel încât „şcolarul să cunoască succesiunea diferitelor regimuri sub care a trăit patria noastră din 1789". Apoi, să explice şi „să definească", adică să sublinieze faptele care apar pentru toţi ca „adevăruri de necontestat": de exemplu că Revoluţia Franceză a înlocuit monarhia cu „domnia justiţiei şi a raţiunii" şi că ea a fost un exemplu pentru întreaga Europă... În sfârşit, să insufle anumite sentimente – morale şi cetăţeneşti – elevilor: „Cât despre sacrele sentimente, observa el, pe care orice profesor poate să şi le exprime din plin, nu mai trebuie să vorbim. Dascălul care a reconstituit în faţa elevilor săi destinele Franţei, ale întregii Franţe, cea veche şi cea nouă, va şti foarte bine ce trebuie să gândească şi să spună despre mutilarea pe care a suferit-o acum cincisprezece ani..."

După cum vedem, nu putea exista o exprimare mai tranşantă. Pentru istoricii „republicani", istoria contemporană era indispensabilă şi trebuia să i se acorde o importanţă specială (Lavisse preconiza 50 din cele 100 de ore afectate istoriei în ultimii doi ani ai ciclului primar), dar trebuia să fie o istorie militantă, pusă în slujba exaltării valorilor

patriotice şi republicane. Cât despre învăţământul secundar, în nici un caz nu trebuia neglijat. Lavisse mărturisea că împărtăşeşte indignarea comisiilor de bacalaureat care observaseră că „tineretul nu ştie deloc istoria înfrângerilor noastre din 1870, nu are habar de adevărata noastră frontieră la est, a uitat Metzul şi crede că Nancy e un oraş din Germania."

Cu acest preţ deci – unul foarte ridicat, care i-a pătat reputaţia – a putut să pătrundă atât de repede în şcoli şi licee istoria imediată. Şi răul a tot crescut. Regimurile totalitare – de stânga sau de dreapta – instaurate în Europa interbelică au agravat această derivă. Sigur că nu numai perioada contemporană a fost afectată de dorinţa lor de a rescrie trecutul, dar ca epocă în care tocmai se născuseră noile regimuri, ea a fost obiectul celor mai ruşinoase manipulări: omisiunile, escamotările, deformările şi minciunile au înecat manualele de istorie contemporană ale celui de-al III-lea Reich şi ale URSS-ului.

III. Entuziasmele populare

Paralel cu această „recuperare" civică sau politică iniţiată de guvernanţi, istoria imediată rămâne, ca şi în trecut, unul din domeniile privilegiate de analiză şi reflecţie ale elitei. Pentru intelighenţie, dornică să lumineze poporul şi să ţină capul de afiş, este domeniul ideal. Orice răsturnare, orice revoluţie îi dau posibilitatea mult visată de a capta în folosul său curiozitatea populară stârnită de orice eveniment extraordinar, neaşteptat şi aparent inexplicabil. În criză de subiecte, şi mai ales de succes literar, Alexis de Tocqueville, la doi ani după Revoluţia din 1848, se întreba tranşant: „Nu mă gândesc decât la un subiect contemporan.

În fond, doar lucrurile din vremea noastră interesează publicul şi mă interesează şi pe mine. Măreţia şi unicitatea spectacolului oferite de lumea zilelor noastre atrag prea mult atenţia pentru ca să mai putem pune prea mare preţ pe acele curiozităţi istorice care mulţumesc societăţile trândave şi erudite. Dar la ce subiect contemporan să mă opresc?"

A înţelege Revoluţia Franceză... Motivaţiile acestor intelectuali în căutare de „mari" subiecte de istorie contemporană nu sunt doar ştiinţifice. Care sunt, de exemplu, cele ale primei generaţii – bine studiate de Jacques Godechot – de istorici ai Revoluţiei Franceze? Dorinţa dezinteresată de a reconstitui trecutul pe care l-au trăit (cei mai mulţi dintre ei fiind născuţi între 1789 şi 1815)? Sau mai degrabă dorinţa de a se face cunoscuţi şi de a face cunoscute unele din ideile lor, capabile să schimbe mersul evenimentelor? Pentru Lamartine, Michelet sau Louis Blanc, ale căror prime volume au apărut în 1847, era vorba mai ales de a pregăti o nouă revoluţie, proslăvind-o pe cea din 1789. Iar pentru Tocqueville şi Guizot, de a explica eşecul celei din 1848 şi procesul de trecere de la republică la imperiu.

Chiar dacă interesele personale şi politice au cântărit greu, nu trebuie să-i dispreţuim pe aceşti primi istorici ai Revoluţiei. Deşi asemenea mobiluri îi închid, cel mai adesea într-o concepţie restrictiv naţională – „hexagonală" am spune astăzi – a Revoluţiei, şi îi conduc la cercetări grăbite, rezultatul acestor prime investigaţii, făcute „la cald", e departe de a fi ruşinos.

Consultând documentele parlamentului (jurnale, dezbateri parlamentare, memorii...) şi chiar, în unele cazuri (Michelet, Tocqueville, de exemplu), surse manuscrise, stând de vorbă cu supravieţuitorii (Mignet s-a întâlnit cu

La Fayette, Talleyrand, Daunou, Royer-Collard, Manuel, Benjamin Constant...), toţi aceşti autori, care nu erau – cu excepţia lui Michelet – istorici de profesie, au ajuns să reconstituie firul principal al evenimentelor şi să propună o interpretare. Toţi sunt favorabili Revoluţiei, dar se contrazic asupra cauzelor. Apartenenţa socială, opţiunea politică şi condiţiile specifice în care au trăit – de aproape sau de la distanţă – evenimentele explică diversitatea punctelor lor de vedere.

Aceste limite, care demonstrează riscurile unei istorii imediate prost stăpânite metodologic, nu răpesc orice valoare acestor lucrări de pionierat. Nu numai că au stârnit, la apariţia lor, pasionate dezbateri şi controverse care au dus la clarificarea anumitor chestiuni, dar câteva dintre ele au reuşit, de prima dată, să se apropie de o înţelegere profundă a procesului revoluţionar. *Vechiul Regim şi Revoluţia* a lui Tocqueville s-a impus încă de la apariţie (1856), şi până în zilele noastre (douăzeci de ediţii în Franţa) ca o carte fundamentală. „Tocqueville, recunoştea un secol mai târziu Georges Lefebvre, a dus sinteza la acel nivel superior la care, estompându-se dezordinea evenimentelor, trăsăturile generale ale evoluţiei apar în plină lumină, ca şi cum, ajunşi pe vârful muntelui, vedem toată suprafaţa pământului pansată pe zgârieturile făcute de meteori şi de oameni."

Din păcate, nu toată lumea avea calităţile lui Tocqueville, mai ales „seninătatea sa pozitivă". Nici François Guizot, în ale sale *Memorii pentru a servi la istoria timpului meu*, apărute în 1858, nici toţi ceilalţi – Louis Blanc, L.-A. Garnier-Pagès, Granier de Cassagnac, A. de Lamartine, E. Regnault... – care au încercat, câţiva ani după Revoluţia din 1848, să-i determine cauzele şi să-i povestească desfăşurarea.

... înfrângerea din 1870 şi Comuna. Războiul din 1870 şi Comuna au provocat un alt val de relatări istorice (circa 200, după C.-O. Carbonell). Dintre ele, doar o zecime se datorau unor istorici de meserie, convertiţi – provizoriu – la studiul perioadei ultracontemporane, cum ar fi Gabriel Monod sau Ernest Lavisse. Impresia de ansamblu asupra acestor încercări de istorie imediată este negativă: „Istoricii, recunoaşte C.-O. Carbonell, nu par nişte martori mai buni sau mai cinstiţi decât oricare din cei care povestesc evenimentele pe care le-au trăit fără să aibă habar de regulile sau de practica artei istoriografice. Toţi, istorici sau nu, cedează tentaţiei iraţionalului, exagerării şi chiar minciunii, unii pentru că filosofează, alţii pentru că moralizează, cea mai mare parte pentru că profetizează, şi toţi – afară de unul singur! – pentru că polemizează. S-ar spune că, în faţa prezentului care îi învăluie şi îi trage către sine, istoricii comit toate greşelile contra cărora secole de progres metodologic păreau că i-au înarmat pentru totdeauna". Excepţia în acest naufragiu general, este Gabriel Monod, ale cărui *Amintiri de pe front* publicate în decembrie 1871, sunt remarcabil de reci.

În ceea ce priveşte Comuna, care face obiectul a 122 de studii – dintre care 7 redactate de istorici – nici un autor, cu excepţia poate a strălucitului jurnalist Prosper-Olivier Lissaragay, nu salvează onoarea disciplinei. La aceşti înverşunaţi adversari ai insurecţiei (din 122 doar 7 îi sunt favorabili), părtinirea şi maniheismul sunt constante. Nici una dintre regulile fundamentale ale disciplinei istorice (diversificarea surselor, confruntarea mărturiilor, punerea în perspectivă istorică, efortul de înţelegere...) nu e respectată. Nereuşită totală pentru istoria imediată, care dovedeşte cu cruzime că este un gen dificil şi că cel care vrea să o practice serios, are nevoie de metodă şi detaşare.

Un asemenea dezastru ar fi putut să-i interzică istoricului să se mai aventureze într-o zonă atât de periculoasă. Dar consensul patriotic al epocii, la care participă tacit cea mai mare parte a intelectualilor, a împiedicat orice autocritică. Poate că acest abuz de mărturii orale i-a îndârjit pe susţinătorii şcolii istorice „pozitiviste" în cultul lor exclusiv al documentului scris. Crearea Arhivelor Naţionale (1790), apoi departamentale (1796) şi, mai ales, a Şcolii de Arhivistică (1821) arătase deja locul exclusiv pe care istoria savantă tindea să-l acorde documentelor scrise, mai ales celor vechi (din perioada medievală). Pentru colaboratorii „Revistei istorice", ca şi pentru Langlois şi Seignobos în a lor *Introducere în studiile istorice* (1898), „transmiterea scrisă" constituia singura formă documentară acceptabilă, „tradiţia orală" fiind „prin natura ei, o deformare continuă".

Istoria „foarte" contemporană nu a fost totuşi exclusă din universitate. Câţiva protagonişti ai noii şcoli istorice au impus-o în programele şcolare (pentru ultima clasă de liceu în 1886) şi nu s-au dat în lături să o practice, utilizând totuşi exclusiv documente scrise. Chiar dacă credinţa patriotică şi republicană înfloreşte, lucrările de istorie contemporană redactate de marii universitari ai epocii merită consideraţie. *Istoria Franţei contemporane, de la Revoluţie la Pacea din 1919*, patronată de Ernest Lavisse şi coordonată de Charles Seignobos, constituie o primă abordare detaliată (9 volume) a vieţii politice franceze din secolul al XIX-lea. Sigur, concepţia rămâne prea evenimenţială şi periodizarea prea oficială, dar efortul de înseninare şi cel metodologic reconciliază cititorul cu istoria imediată. Fiecărei probleme îi corespunde, într-o notă infrapaginală, o abundentă bibliografie şi o listă de surse (publicaţii parlamentare şi presă). Aspecte până atunci neglijate ale istoriei politice, cum ar fi reacţiile opiniei

publice, sunt admirabil evocate în legătură cu „afacerea Panama". Pe bună dreptate unul din cei mai strălucitţi reprezentanţi ai istoriei politice contemporane i-a adus un fervent omagiu lui Charles Seignobos, unul „din primii care au remarcat două lucruri a căror constatare a fost hotărâtoare pentru naşterea sociologiei electorale: diversitatea temperamentelor politice regionale şi vechimea înrădăcinării lor". De altfel, în chiar această *Istorie a Franţei contemporane* a lui Lavisse şi Seignobos, nu este ocolită nici una dintre problemele arzătoare. Nici agitaţiile contra cabinetului Clemenceau, mai ales grevele şi manifestaţiile Sudului viticol (vol. 8), nici, în timpul Marelui Război, răzvrătirile soldaţilor (vol. 9). Redactate între 1921 şi 1922, aceste texte dau măsura remarcabilului efort de sinteză şi obiectivitate depus de Charles Seignobos şi colegii săi.

De la primul la al doilea război mondial. Principalii factori care, în cursul celui de-al XIX-lea secol, stătuseră la originea progreselor istoriei imediate rămân, în continuare, preponderenţi. Fiecare repunere în discuţie a ordinii mondiale: războaie (1914–1918, 1939–1945, războaiele coloniale), crize economice (cea din 1929 ca şi cea din anii '70), prăbuşirea marilor state (Germania, URSS) a stârnit un enorm interes printre contemporani. Toţi, dorind să înţeleagă cauzele acestor valuri seismice care, sub ochii lor, le-au nimicit elementele esenţiale ale cadrului de viaţă şi le-au zdruncinat concepţia asupra lumii, se întorc spre „specialişti", mai ales spre istorici. Doar o relatare globală şi coerentă poate să satisfacă această frenezie interogativă şi să domolească tulburarea produsă de violenţa şocului emoţional. Unii martori nu pot depăşi acest traumatism decât redactând povestea propriei experienţe. Marea majoritate aşteaptă ca istoricii să le ofere o

expunere completă a faptelor pe care le-a trăit. Misiune dificilă pentru că i se cere nu numai să pună ordine în aparenta dezordine a evenimentelor, dar şi să o facă astfel încât în versiunea sa să se poată regăsi toţi martorii. Presiunea opiniei publice este atât de puternică încât, după câteva luni sau câţiva ani de la producerea evenimentelor, istoricului îi este foarte greu să adopte o atitudine contra curentului majoritar. Se ştie, de exemplu, cât de periculos este în Franţa, la cincizeci de ani de la terminarea celui de-al doilea război mondial, să arăţi slăbiciunile şi limitele Rezistenţei.

În ciuda dificultăţilor acestei sarcini şi a numeroaselor capcane care se ascund în dosul concretelor şi bruştelor cereri ale opiniei publice, producţia istorică redevine, după fiecare mare răsturnare contemporană, importantă, ba chiar masivă. Astfel, în anii care au urmat primului război mondial, au apărut, în toate ţările implicate, lucrările destinate estimării consecinţelor păcii (politice – J. Bainville – sau economice – J.-M. Keynes) şi stabilirii responsabilităţii conflictului. Aşa s-au impus cărţile germanilor Karl Kautsky, Eugen Fischer, americanilor H. E. Barnes, S. B. Fay, B. E. Schmitt şi ale francezilor Camille Bloch, Jules Issac şi Pierre Renouvin. Ultimul, care publica încă din 1925 *Originile imediate ale războiului, 28 iunie–4 august 1914*, ajunge deja la concluzii fundamentale, niciodată contestate mai târziu.

În aceeaşi epocă, lămuritoare şi sugestive lucrări răspundeau numeroaselor întrebări ale francezilor asupra vieţii lor politice: *Republica profesorilor* (1928) şi *Ideile politice ale Franţei* (1932) scrise de criticul – licenţiat în istorie şi geografie – Albert Thibaudet; *Politica şi partidele* (1932) de Emmanuel Berl; şi multe dintre cele mai bune studii ale lui André Siegfried: *Statele Unite astăzi* (1927)

care, pornind de la o muncă de documentare şi de strângere de observaţii făcute la faţa locului încă din 1898, oferă un pătrunzător tablou politic şi economic al Americii de dinainte de război; şi faimosul său *Tablou al partidelor din Franţa*, prima incursiune în moravurile politice franceze contemporane.

Mai mult decât criza economică din 1929, a cărei amploare, universalitate şi durată provocase reflecţia economiştilor, oamenilor politici şi a câtorva istorici, al doilea război mondial a trezit, în toate ţările, un apetit istoric proporţional cu traumatismul. În Franţa, cel puţin, a fost epoca relatărilor şi a mărturiilor. Nu poate să ne lase indiferenţi faptul că unul dintre cele mai remarcabile documente de acest fel e scris de unul dintre marii istorici ai momentului, Marc Bloch. Chiar dacă e scrisă cu modestie, el vrând doar să ne împărtăşească propria experienţă şi nu să ne ofere o analiză globală a înfrângerii, cartea sa ajunge, în realitate, la acest rezultat. După ce subliniază nenumăratele lipsuri ale armatei franceze (umane şi materiale), el recurge la un „examen de conştiinţă" care îi permite să circumscrie cu claritate şi imparţialitate toate responsabilităţile: cele ale claselor conducătoare, ale sindicatelor, ale ideologiei internaţionaliste şi pacifiste şi ale liderilor politici... „Marc Bloch, observa cu perspicacitate întâiul prefaţator al *Straniei înfrângeri*, a scris acest text, o spune chiar el, «plin de furie». Frumoasa furie a unui mare spirit care nu permite, a unei inteligenţe care refuză, mânia unui martor care ştie. Dar acest luptător, azvârlit în plin măcel, acest istoric constrâns să trăiască, să suporte unul dintre cele mai rele momente ale istoriei noastre, a ştiut, în ciuda dezgustului şi al revoltei, să dea gândirii şi stilului său o seninătate şi o detaşare de nezdruncinat. *Strania înfrângere* are alura, tonul şi accentul

acelor scrieri care se sustrag superficialităţii grăbite a cotidianului, valului tulbure şi agitat al faptelor. Scrise la cald şi imediat, sub imboldul sufocant al evenimentelor, s-ar zice că această carte şi-a oferit singură reculul istoric". Vom reveni în capitolul următor asupra acestui remarcabil studiu a cărui analiză „imediată" nu a fost niciodată dezminţită.

Totuşi, fenomenul cel mai inovator în producţia istorică născută de al doilea război mondial şi cel mai important pentru viitorul istoriei imediate, trebuie căutat în voinţa, ferm declarată încă de la sfârşitul conflictului, de a relata despre luptele Rezistenţei. Forma specifică a acestei lupte – total clandestine – îi punea istoricului o problemă de investigaţie foarte grea: cum să îţi dai seama, ţinând cont de raritatea documentelor oficiale şi a documentelor scrise, de divergenţele de opinie şi cum să reconstitui principalele episoade ale acestei „lupte din umbră"? Singura soluţie era să intervievezi cât mai repede pe cât mai mulţi foşti membri ai Rezistenţei şi să pui cap la cap declaraţiile lor. Această imensă colectă şi munca de analiză care a urmat – întreprinse în cea mai mare parte de Comitetul pentru Istoria celui de-Al Doilea Război Mondial – au făcut să progreseze considerabil metodele istoriei imediate şi au contribuit la creşterea „respectabilităţii" acesteia.

Nici un alt conflict nu a stârnit asemenea interes. Războaiele coloniale – vom vedea mai departe – au provocat publicarea, de către combatanţi, de „amintiri", „memorii" şi „relatări" care – din cauza ruşinii încercate de opinia publică – nu au lăsat locul unei producţii importante de sinteze istorice.

Acest interes fluctuant pentru analiza faptelor contemporane ne interzice orice viziune liniară a progresului

istoriei imediate. René Rémond era neliniştit, încă din 1957, de această selectivitate care ducea către privilegierea anumitor domenii istorice în detrimentul altora: „Paradoxal, remarca el, suntem de zece ori mai bine informaţi asupra celui de-al doilea război mondial şi asupra anilor care au urmat decât asupra sfârşitului celei de a III-a Republici... „În secolul al XX-lea, la fel ca şi în secolele precedente, scrierea istoriei imediate nu ţine de un ritm raţional sau dacă vrem, ştiinţific.

Ceea ce înseamnă că obiectele istoriei imediate, departe de a fi circumscrise unui cadru ştiinţific general, depind de entuziasmele populare. Fapt care nu e, cum se scrie uneori, un fenomen recent, propriu celei de-a doua jumătăţi, a secolului al XX-lea. Noul constă mai degrabă în accentuarea presiunii sociale care îl împinge pe istoric să investigheze aceste domenii ale trecutului recent. O presiune care s-a tot accentuat datorită ameliorării nivelului cultural al populaţiei şi, mai ales, datorită extraordinarei dezvoltări a mass-mediilor. Interesul pentru războiul din Vietnam, pentru cel din Golf şi pentru cădarea regimurilor comuniste a fost declanşat de dorinţa şi capacitatea televiziunilor de a „acoperi" în permanenţă aceste evenimente. Apetitul, aprig stârnit de valurile de imagini, dar frustrat din cauza analizelor şi comentariilor rapide ale jurnaliştilor, a dat naştere unei impozante producţii de lucrări istorice şi pseudo-istorice. În general, comanda socială – mult sporită de mediatizarea anumitor evenimente – nu a încetat să impună istoria imediată drept o necesitate (cf. cap. III). Fără această presiune a societăţii, accentuată de mass-medii, cu siguranţă că ea nu şi-ar fi câştigat niciodată locul – chiar modest – pe care îl ocupă astăzi atât în şcoală cât şi în cercetare.

IV. Recunoaşterea oficială

Mediile universitare şi-au păstrat, într-adevăr, multă vreme, o mare neîncredere faţă de acest „domeniu" considerat străin, care nu ţine de istorie şi, poate, de nici o disciplină ştiinţifică... Era doar un tărâm al jurnaliştilor...

Din fericire, au existat excepţii strălucite. Am citat mai sus cazul lui Charles Seignobos care, deşi „papă" al şcolii istorice de la sfârşitul secolului al XIX-lea şi începutul celui de-al XX-lea, nu se sfiise să brăzdeze câmpul istoriei celei mai recente. La fel ca, mai târziu, un Pierre Renouvin sau un Daniel Halévy, ale cărui *Sfârşit al notabililor* (1929) şi *Republică a ducilor* (1937) sunt încă socotite printre lucrările clasice de istoriografie a Republicii a III-a. Dar marea majoritate a istoricilor de profesie din epoca interbelică şi de după război s-a ţinut cu grijă departe de această zonă considerată impracticabilă şi periculoasă. Chiar dacă Şcoala „Analelor" şi părinţii săi, Lucien Febvre şi Marc Bloch, nu numai că nu puseseră interdicţie asupra acestui domeniu, dar chiar îi deschiseseră paginile revistei lor (21,7% din articolele publicate între 1939 şi 1945, adică de trei ori mai mult decât în perioada 1957–1976), confuzia între istoria politică tradiţională şi istoria imediată a contribuit la minimalizarea celei din urmă şi la considerarea ei, în cel mai bun caz, un gen „evenimenţial" care privilegiază exclusiv politicul.

Rău înţeleasă într-o perioadă în care elita istoricilor nu avea ochi decât pentru economic, social şi civilizaţie, istoria oficială nu şi-a făcut intrarea în Universitate decât târziu, prin intermediul istoriei Rezistenţei şi, mai ales, al politologiei.

Istoria Rezistenţei. Comanda socială care, imediat după al doilea război mondial, a venit pentru elaborarea unei istorii a Rezistenţei, a fost suficient de puternică pen-

tru a obliga autorităţile publice să-i răspundă şi pe universitari să participe. Unei Comisii de Istorie a Ocupării şi Eliberării Franţei, create încă din octombrie 1944 (în componenţa căreia intrau şi Georges Lefebvre, Henri Michel, Edouard Perroy), şi unui Comitet de Istorie a Războiului alcătuit în 1945 (cu Lucien Febvre, Pierre Renouvin, Henri Michel) le-a succedat în 1951 un Comitet de Istorie a celui de-Al Doilea Război Mondial. Această primă structură oficială pentru istoria imediată a dobândit repede o reputaţie excelentă datorită seriozităţii şi amplorii activităţilor sale. Ea a contribuit la publicarea de documente (cum ar fi *Ideile politice şi sociale ale Rezistenţei franceze* de Henri Michel şi B. Mirkine Guetzevitch, 1954), de monografii (încă din 1957, de exemplu, despre mişcarea *Lupta*) şi de sinteze (*Curentele de gândire ale Rezistenţei, Sistemul concentraţionar nazist...*). Crearea, la îndemnul lui Henri Michel, a unui periodic – „Revista de istorie a celui de-al doilea război mondial" – consacrat pentru prima dată (dacă excepţăm „Revista de istorie a războiului mondial" apărută în 1923), doar istoriei timpului prezent, a întărit poziţia acestei avangarde a cercetării istorice franceze.

Acceptarea – oarecum forţată de presiunea politică şi de cea socială – studierii speciale a celui de-al doilea conflict mondial nu însemna totuşi, din partea *establishment*-ului universitar, ridicarea interdicţiilor care apăsau asupra celei mai recente perioade. Era vorba mai mult de o excepţie decât de o adevărată deschidere. Căci, în aceeaşi epocă, perioadele situate imediat înainte şi după cel de al doilea război mondial nu făceau obiectul unor investigaţii istorice sistematice. Istoricii anglo-saxoni erau aproape singurii care parcurgeau acest teren virgin. În vreme ce R. Paxton, Stanley Hoffmann, R. Griffiths se ocupau îndeaproape de Vichy, D.W. Brogan, Albert A. Mavrinac,

R. W. Hale îndrăzneau să evoce sfârşitul celei de-a III-a Republici, iar Philip Williams, începuturile celei de-a IV-a... Comparată cu acest dinamism, şcoala istorică franceză părea zgribulită şi timorată de posibilele consecinţe.

„Pledoaria" lui René Rémond. Chiar în aceste împrejurări, René Rémond, tânăr istoric a cărui lucrare despre *Dreapta în Franţa, de la prima Restauraţie şi până în zilele noastre* fusese foarte bine primită, tipăreşte, la începutul anului 1957, în „Revista franceză de ştiinţe politice", un articol care, astăzi, ni se pare un veritabil manifest universitar al istoriei imediate. Deşi titlul erudit şi umil al articolului său (*Pledoarie pentru o istorie abandonată, sfârşitul celei de-a III-a Republici*) ascunde amploarea demersului, îndrăzneala criticii şi importanţa sugestiilor din aceste optsprezece pagini au făcut, după cum mărturisea chiar autorul, „ceva zgomot" şi au stârnit reacţii „nu toate pozitive".

După ce a constatat cu minuţiozitate „tăcerea istoricilor" asupra ultimilor zece ani ai Republicii a III-a, René Rémond se întreba asupra motivelor acestei dezertări. Refuzând să recunoască anomalia drept „un simplu capriciu al istoricilor", el o considera mai degrabă „un principiu metodic". Cu calm şi obiectivitate, luând exemple concrete, tânărul istoric observa că faimosul „recul" – a cărui absenţă servea de pretext – nu aducea neapărat seninătatea privirii şi inteligibilitatea evenimentelor; că arhivele oficiale – inaccesibile pentru perioadele cele mai recente – nu erau, în principiu, mai preţioase decât anumite arhive particulare; că istoricul avea datoria de a strânge mărturii despre epoca sa; şi că niciodată nu va fi mai aproape de înţelegerea oamenilor şi a evenimentelor decât practicând istoria imediată. Reamintind, în fine, că „niciodată istoricii nu şi-au interzis să scrie istoria trecutului apropiat", el

opunea timidităţii franceze îndrăzneala anglo-saxonă: „De ce, se întreba el, suntem astăzi mai timoraţi decât predecesorii noştri? Am abandonat erudiţilor străini onoarea de a fi singurii care studiază istoria noastră naţională? (...) După ce ai urmărit cât de puţin producţia istorică a Statelor Unite, nu se poate să nu observi contrastul care există între atitudinea istoricilor francezi care abandonează o perioadă capitală a istoriei noastre şi cea a savanţilor americani şi a discipolilor lor care acoperă treptat, cu o plasă deasă, teritoriul lacunelor noastre. Calitatea unora dintre lucrările lor şi succesul investigaţiilor lor demonstrează că studiul acestei perioade nu mai este o întreprindere lipsită de sens sau prematură."

Apelul lui R. Rémond, oricât de temperat şi de rezonabil a fost, a stârnit multe rezerve în lumea universitarilor. Chiar şi după douăzeci de ani, Pierre Nora mărturisea: „Nu sunt departe vremurile (oare chiar au dispărut?) în care profesorii noştri de la Sorbona ne sfătuiau să nu depăşim graniţa anului 1914..." Susţinând o teză despre Maurice Thorez la mai puţin de zece ani de la moartea acestuia, Philippe Robrieux făcea figură de adevărat deschizător de drumuri. Între 1964 şi 1973, „Revista de istorie modernă şi contemporană" nu publica decât 2 articole (din 269) care analizau evenimentele ulterioare lui 1945...

Doar Fundaţia Naţională pentru Ştiinţe Politice a răspuns „manifestului" lui René Rémond şi a avut câteva iniţiative decisive. Asociindu-i pe cei direct implicaţi în evenimente cu istoricii, ea a organizat colocvii asupra personalităţilor marcante ale sfârşitului celei de-a III-a Republici (Léon Blum, Edouard Daladier...) şi asupra regimului de la Vichy, colocvii care au permis stabilirea cadrului ştiinţific al acestor perioade. S-a constituit şi un fond de arhive contemporane, pornindu-se de la donaţiile oamenilor

politici şi ale partidelor. Iar în 1975 a fost iniţiat, la Institutul de Studii Politice din Paris, un ciclu de studii despre istoria secolului al XX-lea care urmărea să formeze cercetători ai perioadei contemporane.

Contribuţia jurnaliştilor, antropologilor, sociologilor şi a geografilor. În cadrul acestei încercări de stabilire a paternităţii, ar fi nedrept să nu citǎm, pe lângă politologi, alte patru bresle: jurnaliştii, antropologii, sociologii şi geografii.

Acceptând să revină asupra evenimentelor trăite „la cald" în calitate de corespondent sau trimis special pentru a le aprofunda sau a le aşeza într-un context mai larg, câţiva jurnalişti au ajutat în mod semnificativ la precizarea contururilor şi principiilor istoriei imediate. Jean-Pierre Rioux are tot dreptul să scrie că o istorie a prezentului nu ar fi putut „să se afirme atât de mult în Franţa, de câţiva ani încoace, dacă nu s-ar fi produs mai înainte o întâlnire, mărginaşă, provocatoare, dar fructuoasă, între istoricii preocupaţi de actualitate şi jurnaliştii în căutare de legitimitate istorică".

Consultând bibliografia acestor „jurnalişti-istorici", observăm că interesul lor pentru istorie se afirmă încă din anii de după război (Tibor Mende îşi începe explorarea lumii a treia în 1950, cu *India în faţa furtunii*, în vreme ce François Fejto publică doi ani mai târziu *Istoria democraţiilor populare*). Dar această tendinţă se confirmă mai ales în anii '60. În zece ani, o duzină de jurnalişti şi de cronicari procedează la o primă ocupare a unui teren aproape abandonat de universitari. Atunci se acoperă toate marile domeniii: al doilea război mondial (H. Amouroux, *Viaţa francezilor sub ocupaţie*, 1961; J.-M. Tournoux, *Pétain şi de Gaulle*, 1964...) a IV-a Republică (G. Elgey, *Republica iluziilor*, 1965; P. Rouanet, *Mendès France*, 1965...), partidele politice (J. Fauvet, *Istoria Partidului*

Comunist Francez, 1965), armata (P.-M. de La Gorce, *Republica şi armata sa*, 1963), credinţele (J. Duquesne, *Catolicii francezi sub ocupaţie*, 1966; C. Paillat, *Dosarele secrete ale Bisericii*, 167), conflictele coloniale (P. Devillers şi J. Lacouture, *Sfârşitul unui război*, 1960; Y. Courrière, *Istoria războiului din Algeria*, vol. I, 1968...)... Apar şi primele sinteze asupra ţărilor străine (M. Niedergang, *Cele douăzeci de Americi Latine*, 1962; M. Tatu, *Puterea în URSS*, 1967...) şi a relaţiilor internaţionale (A. Fontaine, *Istoria Războiului rece*, vol. I, 1966).

Aceşti jurnalişti, chiar dacă nu o mărturisesc, se lovesc de problemele generale puse de elaborarea istoriei imediate; dar le rezolvă fără prea mari frământări sufleteşti, profesia lor obişnuindu-i, pe de o parte să colecteze şi să prelucreze cu rapiditate informaţiile şi, pe de alta să privilegieze sursele orale în comparaţie cu oricare altă documentare. Având în vedere dificultăţile specifice jurnalismului (precipitarea investigaţiei şi a scriiturii, imposibilitatea de a proceda la prea multe verificări...), istoria li se pare un gen mai uşor şi mai plin de satisfacţii. „Ceea ce am încercat să facem, luându-ne într-un fel revanşa asupra servituţilor jurnalismului, a fost o operă de istorie, anunţa André Fontaine în martie 1967 în introducerea la cel de-al doilea volum al *Istoriei Războiului rece*. Dintre toţi cititorii care au binevoit să ne împărtăşească părerile lor asupra primului volum al acestei lucrări, doar unul, nu din cei mai puţin importanţi, a crezut că e prematur să scriem istoria războiului rece. Nu ne putem stăpâni să nu i-l opunem pe Pascal pentru care «orice istorie care nu e contemporană e suspectă». În ceea ce ne priveşte, suntem tentaţi să credem că, pentru înţelegerea unei epoci, frecventarea protagoniştilor şi a locurilor unde au acţionat nu e mai puţin necesară decât cea a arhivelor."

Chiar dacă mizează pe atuurile profesiei lor (experienţa directă şi recursul la mărturii), aceşti jurnalişti nu uită să folosească metoda şi tehnicile istoricului. Dacă unele din aceste lucrări nu sunt mai mult decât nişte simple cronici, cea mai mare parte se prezintă sub forma unor sinteze cronologice sau tematice solid construite şi documentate. În *Luna mai a Generalului*, J.-R. Tournoux are o grijă cu totul specială să identifice şi să citeze cu mare precizie documentaţia utilizată: referinţe infrapaginale rezervate discursurilor, dezbaterilor parlamentare şi articolelor; texte „destinate să lămurească evenimentul" după fiecare capitol; documente inedite „care, prelungind relatarea, contribuie la aprofundarea analizei", la sfârşitul volumului. Această rigoare metodologică, grija de a-şi afirma imparţialitatea, noutatea ideilor au asigurat succesul acestor cărţi, nu numai la marele public, dar şi la studenţii la ştiinţe politice şi la istorie. Incontestabil, această generaţie de jurnalişti, din anii '60, a jucat deseori rolul de pionier în cercetarea şi învăţământul istoriei imediate.

Dar medalia a avut şi un revers. Contribuţia jurnaliştilor, pe lângă cea a politologilor, a părut orientată exclusiv spre politică şi evenimenţial. Ceea ce a întărit ideea că istoria imediată se limitează la aceste domenii. Pentru a combate o asemenea prejudecată, a fost nevoie de contribuţia decisivă a sociologilor şi antropologilor anilor '50–'60. Monografiile unor L. Bernot şi R. Blancart (*Nouville, un sat francez*, 1950), Edgar Morin (*O comună în Franţa. Metamorfoza localităţii Plodemet*, 1967) sau J. Duvignaud (*Chebika, studiu sociologic*, 1968) au fost exemplare din două motive. Tehnic, au demonstrat istoricilor că e posibil să descrii cele mai recente mutaţii ale societăţii utilizând anumite procedee, mai ales recurgând la mărturii orale. Metodologic, au dovedit că singularul putea avea o bătaie istorică

mai lungă, că era posibil să surprinzi caracteristicile majore ale evoluţiei unei societăţi chiar şi prin intermediul unei simple monografii săteşti sau familiale: „Studiul aprofundat al vieţii chiar şi unei singure familii, notează Oscar Lewis în cartea sa *Viaţa*, recurgând la metodele folosite în acest volum, ne oferă informaţii asupra indivizilor, asupra vieţii familiale, a claselor inferioare în general şi a istoriei şi culturii societăţii în mijlocul căreia trăiesc aceşti oameni". Puţini sunt, de exemplu, specialiştii în istoria Chinei comuniste, care să nu aducă un omagiu meritat monografiei săteşti a americanului W. H. Hinton, *Fanshen*, pentru contribuţia sa la cunoaşterea mentalităţilor şi problemelor ţărăneşti în zorii revoluţiei maoiste.

Aceiaşi ani 1960–1970, în timpul cărora s-au scris aceste monografii la limita dintre antropologie, sociologie şi istorie, au fost şi anii modificării capitale a geografiei. Afirmându-se de acum înainte ca o ştiinţă socială, definindu-se ca o „disciplină a dimensiunilor spaţiale ale vieţii umane şi sociale" (P. Claval), ea a oferit istoricului perioadei contemporane, debusolat de fracţionarea, dispersia şi mondializarea fenomenelor studiate, preţioase concepte de clasificare, relaţionare şi repartiţie. Problematica geopolitică, iniţiată în Franţa de Yves Lacoste şi de echipa de la revista „Herodot" (creată în 1974), orientată spre chestiunile frontierelor, tipurilor de conflicte şi reprezentărilor lor, relaţiilor interstatale, mişcărilor pentru dobândirea autonomiei şi independenţei..., a pus bazele unei colaborări stimulatoare şi fecunde între geografi, jurişti, economişti, sociologi, antropologi şi istorici ai epocii contemporane.

Introducerea istoriei imediate în licee. Toată această convergenţă de interese a dat, puţin câte puţin, roade, mai

ales în învăţământ. În vreme ce decretele din mai 1953 şi decembrie 1954 nu prevedeau extinderea programei claselor terminale dincolo de 1939, decretul din iunie 1959 (pus în aplicare din 1962) integra şi al doilea război mondial. Noi extinderi (mai ales datorită studiului civilizaţiilor) s-au făcut în 1965.

Un alt pas decisiv a fost făcut la începutul anilor '80. Cu ocazia unui seminar organizat la Sèvres, în noiembrie 1980, mai mulţi cercetători şi profesori de istorie contemporană au pledau cu eficacitate cauza istoriei imediate. Intervenţiile lor, publicate anul următor în revista Asociaţiei Profesorilor de Istorie şi Geografie din Învăţământul Public, au avut un puternic ecou; în special cea a lui Antoine Prost, care răspundea la trei întrebări cheie: Putem preda istoria imediată? Trebuie să o predăm? Cum să o facem? „Istoria prezentului, afirma el, este un element esenţial în modelarea morală şi politică a tinerilor. Avem o metodă de analiză, reguli de expunere, o rigoare critică şi o prudenţă în comentariu care permit contrabalansarea excesului de dogmatism şi de relativism pe care îl constatăm la adolescenţii de astăzi. Putem spune ceva adevărat despre istoria zilelor noastre, ceea ce exclude relativismul, dar nu putem spune orice, ceea ce exclude dogmatismul. Dezbaterea politică a acestei naţii ar fi considerabil însănătoşită dacă am pleca din şcoală cu obiceiul de a nu spune orice". Mesajul a fost auzit de noua majoritate politică. Două decrete, primul din martie 1982, al doilea din aprilie 1988, au impus predarea istoriei imediate (mai întâi din 1939 până în zilele noastre, apoi din 1945 până în zilele noastre), în clasele terminale de liceu.

Acest progres lent – care la fiecare pas stârnea criticile unei părţi a opiniei publice – s-a lovit, la început, şi de rezerva unei mari părţi a corpului didactic din licee şi colegii.

Aceştia au denunţat pe bună dreptate iraţionalitatea comportamentului instanţelor ministeriale în ceea ce priveşte istoria imediată. Tratată ca o fiică vitregă de marea majoritate a universităţilor şi centrelor de cercetare, ea nu intra – decât prea puţin – în procesul de formare a profesorilor de istorie, în vreme ce aceştia erau nevoiţi să o practice în profunzime în cadrul orelor de la clasele terminale. Pentru ca această incredibilă discordanţă să înceteze sau, cel puţin, să se atenueze, a trebuit să vină anii '70. De bine de rău, cel mai adesea sub impulsul Asociaţiei Profesorilor de Istorie şi Geografie, au fost organizate de către universităţi cicluri de „formare continuă" orientate exclusiv către perioada istoriei contemporane. Autorităţile au decis atunci, în sfârşit, înfiinţarea unei structuri pentru cercetarea istoriei imediate creând, în 1978, în cadrul CNRS, un laborator special, Institutul pentru Istoria Timpului Prezent. Acesta a preluat ştafeta Comitetului de Istorie a celui de-Al Doilea Război Mondial (desfiinţat în 1980) şi i-a continuat studiile asupra perioadei războiului. S-a orientat, de asemenea, şi spre analiza unor fenomene mai recente, cum ar fi decolonizarea sau politicile culturale. Bucurându-se de sprijinul unor corespondenţi departamentali, difuzându-şi cu promptitudine lucrările cu ajutorul unor publicaţii, al unui buletin trimestrial şi al „Caietelor", IHTP a contribuit la progresul istoriei imediate. Este regretabil că exemplul său nu a incitat la crearea altor centre de cercetare specializată. A trebuit să aşteptăm anul 1989 pentru ca un grup de cercetare a istoriei imediate (GRHI), dedicat exclusiv problemelor metodologice ridicate de cercetarea şi de predarea în învăţământ a istoriei ultimelor decenii, să apară la Toulouse. Să menţionăm că această reticenţă a instituţiilor universitare în privinţa trecutului recent nu e specifică Franţei, ci există în toate ţările europene. Chiar şi în Marea Britanie unde, în ciuda rolului de

deschizători de drumuri al unor contemporaneişti precum Charles Mowat, Institutul de Istorie Contemporană Britanică, destinat încurajării cercetării asupra epocii actuale, nu a fost creat decât în septembrie 1986.

Această lungă călătorie de-a lungul secolelor pe care ne-am impus să o facem în cadrul acestui prim capitol nu e lipsită de învăţăminte. Ea ne arată, mai întâi, complexitatea mentalităţilor. Cu toate că, de multă vreme, istoria s-a confundat cu istoria imediată, aceasta s-a văzut mai întâi desprinsă şi apoi înlăturată cu totul, înainte de a fi din nou recunoscută de breasla istoricilor. Ne mai arată şi modul în care se impune o nouă disciplină de învăţământ; e oarecum rezultatul unei lungi confruntări între mediul profesional din care emană, diriguitorii învăţământului şi ai cercetării şi opinia publică. În cazul nostru, aceasta a avut, fără nici o îndoială, ultimul cuvânt.

Capitolul II

O ISTORIE CU DREPTURI DEPLINE

Nimeni, în afară de Lucien Febvre, nu a ştiut – pentru a le combate cu vivacitate – să sintetizeze mai bine obiecţiile, tip care li se fac istoricilor imediatului. Iată ceea ce scria, acum patruzeci de ani, în prefaţa unei lucrări despre ideile Rezistenţei: „Celor care spun, unii cu bună-credinţă, alţii cu maliţie: «e imposibil în 1953, la un deceniu după evenimente, să scrii istoria frământaţilor ani 1940–1944; a încerca ar însemna să mergi la eşec sigur; unde sunt documentele secrete, unde sunt spiritele supraomenesc de critice care să se ridice atât de sus încât să nu se prăbuşească în capcanele afirmaţiilor partizane? Să

aşteptăm, să aşteptăm patruzeci de ani; atunci, protagoniştii tragediei fiind morţi sau muribunzi, istoricii vor putea, o dată răcită cenuşa, să scoată fără să se ardă castanele coapte din legenda oficială» – acestora, paladini sinceri sau utilizatori vicleni ai ceea ce numesc, cu oarecare mulţumire de sine, «obiectivitate», le recomand lectura şi meditaţia asupra acestei remarcabile lucrări..."

Totul e spus, şi bine spus, în câteva cuvinte. Cofondatorul „Analelor" a ştiut, cu umor, să regăsească acel ton sigur şi dramatic pe care îl folosesc virtuoşii păzitori ai templului lui Clio pentru a-i goni pe periculoşii neguţători ai prezentului. Toţi cei care, în cel mai bun caz, consideră studiile asupra contemporaneităţii doar simple mărturii, cronici despre mass-media sau imprudente profeţii nedemne de „ştiinţa istorică"... De ce o asemenea îndârjită prigoană împotriva unei istorii care nu e, în sine, nici mai bună nici mai rea decât cea a altor perioade, care ascultă de aceleaşi reguli şi urmăreşte aceleaşi obiective ca şi celelalte ramuri ale istoriei?

I. Două constrângeri...

Prigonitorii istoriei imediate scot în evidenţă două constrângeri care, după părerea lor, îi anihilează din start orice şansă de reuşită: inaccesibilitatea anumitor documente şi contemporaneitatea faptelor studiate.

Lipsa de acces în arhivele publice. E adevărat, că o parte a documentaţiei utilizate din plin de istoricii secolelor al XVIII-lea şi al XIX-lea nu e accesibilă şi pentru perioada contemporană. Legislaţia privitoare la deschiderea arhivelor variază de la ţară la ţară, dar în cel mai bun caz,

trebuie, precum în Franţa, Anglia, Comunitatea Economică Europeană sau Statele Unite, un răgaz de treizeci de ani pentru a putea să consulţi documentele confidenţiale ale statului. Deliberările consiliilor de miniştri, rapoartele ambasadorilor, corespondenţa prefecţilor, rapoarte de poliţie... pe scurt, toate acele documente care, în mod obişnuit, constituie armătura scrierilor istorice sunt, în principiu, inaccesibile. Şi asta nu e tot. Alte tipuri de documente susceptibile să pună în discuţie viaţa privată sau „interesul general" (dosare personale, dosare judiciare, acte notariale, de stare civilă, documente fiscale...) sunt sustrase cercetării pentru un timp mult mai lung (o sută până la o sută douăzeci de ani în Franţa, după noile legi din 1978–1979).

O asemenea interdicţie – care, totuşi, poate fi ocolită prin derogări individuale acordate de responsabilii arhivelor sau de procurori ai Republicii – ridică mai multe probleme. Prima, de ordin general, priveşte raportul dintre istorie şi documente. Putem considera că există anumite documente indispensabile scrierii istoriei unei anumite perioade? A afirma acest lucru ar însemna să zgudui părţi ale edificiului istoric, mai ales cele consacrate perioadelor celor mai vechi, pentru care istoricii nu dispun, de cele mai multe ori, decât de fragmente ceramice sau de rămăşiţe de text. Legea genului istoric cere, mai degrabă, să operezi reconstituirea pornind de la ceea ce poţi avea la un moment dat. De calitatea – dacă nu de cantitatea – materialului disponibil depind calitatea şi amploarea construcţiei. Sigur că, e dificil să scrii biografia unui ambasador, fără să dispui de corespondenţa sa cu Ministerul Afacerilor Externe. Dar o asemenea lacună documentară nu trebuie să împiedice studierea relaţiilor dintre două state. O recentă lucrare despre relaţiile franco-sovietice între 1964

şi 1974 a demonstrat că, apelând la mai multe arhive publice (ale ministerelor Industriei, Culturii şi Educaţiei) şi private precum şi la declaraţiilor foştilor miniştri şi ambasadori se poate face o cercetare istorică riguroasă. Toată abilitatea cercetătorului constă în a se adapta tipurilor de surse disponibile şi în a scoate din ele cât mai mult profit.

De altfel, nu ne convine chiar deloc să mai relativizăm caracterul „unic", „de neînlocuit", atribuit unor documente încă inaccesibile? Nu e acesta un fetişism al interzisului şi secretului? Nu tot ceea ce este „confidenţial" e şi de importanţă capitală. Trebuie, de asemenea, să ţinem cont şi de tendinţa în creştere de a folosi mijloacele de transmitere orală în locul celor scrise. „Înaintea acestei epoci de comunicare instantanee, observa un excelent cunoscător al noilor practici diplomatice, Henry Kissinger, instrucţiunile date unui negociator trebuiau să fie conceptuale şi, de aceea, ele ofereau o schiţă a concepţiilor oamenilor politici; în epoca teleimprimatorului ele sunt în general tactice sau tehnice şi, în consecinţă, nu indică nici scopurile nici consideraţiile ultime. Dosarele oficiale ale epocii noastre nu ne dezvăluie neapărat ce hotărâri au fost luate în mod secret, dublând căile oficiale şi nici ce afaceri au fost tratate doar oral, fără a lăsa vreo urmă în arhive."

Pe de altă parte, se întâmplă din ce în mai des ca, în întregime sau în parte, conţinutul unor documente din arhivele secrete să fie, pe diferite căi, dezvăluit. Istoricul trebuie să ia act de această revoluţie a moravurilor politice care îi face pe mulţi dintre responsabilii politici de astăzi (prim-miniştri, miniştri de Externe, consilieri...) să publice, foarte repede după ieşirea din funcţie, sub diverse forme (interviuri, memorii, cronici, însemnări zilnice...), o relatare a faptelor şi întâlnirilor lor din perioada în care au fost la putere. Astfel, la numai şase ani după ce părăsise

Departamentul de Stat al Statelor Unite, Henry Kissinger publica, în 1979, un prim şi voluminos tom conţinând propria viziune a evenimentelor petrecute între 1968 şi 1973, când era consilier pentru probleme de securitate naţională pe lângă Richard Nixon. La fel, Jacques Attali, renunţând la postul de „consilier special" al lui François Mitterand, în aprilie 1993, şi-a tipărit, luna următoare, jurnalul – intitulat *Verbatim* – al cărui prim volum acoperă perioada 1981–1986 şi în care sunt inserate numeroase documente: scrisori, note de uz intern ale preşedintelui şi conversaţii particulare între acesta şi oaspeţii săi. Mihail Gorbaciov a deschis şi el dosare confidenţiale şi a reprodus conversaţiile cu responsabilii politici din întreaga lume (discuţiile din decembrie 1989, în apele Maltei, cu George Bush; convorbirile cu Margaret Thatcher (martie 1987), François Mitterand (noiembrie 1988), Ioan-Paul al II-lea (decembrie 1989), Helmuth Kohl (iulie 1990...). „Mihail Gorbaciov, anunţa zgomotos editorul volumului său, *Avant-mémoires*, acceptă să îşi deschidă arhivele personale şi să facă publice documente secrete până acum. Cititorul pătrunde în culisele Istoriei care se naşte, asistă la negocierile între stăpânul Kremlinului şi liderii marilor puteri (...). Devine martorul furtunoaselor discuţii cu uşile închise de la vârful Uniunii Sovietice (...). „În aceeaşi ordine de idei să mai observăm că, la doar câteva luni după puciul din august 1991, contra lui Gorbaciov, o duzină de lucrări – ale protagoniştilor, martorilor sau jurnaliştilor – îţi permiteau deja să-ţi faci o primă idee despre iniţiatorii şi scopurile acestei tentative de lovitură de stat. Nu sunt sigur că, după un veac sau două, vom avea tot atâtea informaţii despre lovitura de stat din 18 brumar sau din 2 decembrie 1851!

Această accelerare a divulgării informaţiilor secrete – care compensează, în parte, inaccesibilitatea lor pe cale

oficială – se explică prin dorinţa crescândă a mass-mediilor de a juca, prin intermediul investigaţiilor, rolul unei „a patra puteri". Există, în această privinţă, un veritabil sindrom Bernstein-Woodward, cei doi ziarişti de la „Washington Post" care au „inventat" afacerea Watergate. Trebuie, de asemenea, să mai amintim şi evoluţia negativă a imaginii oamenilor politicii, demitizarea lor, care îi împinge către autojustificări rapide şi argumentate.

În mod sigur, nu se spune totul în aceste „memorii" şi „cronici". „Selecţia scrisorilor, a dialogurilor şi a subiectelor nu e inocentă, chiar dacă se vrea onestă". În plus, această recentă practică a autojustificării prin divulgare rămâne limitată la regimurile neautoritare. Acolo unde domneşte totalitarismul, secretul rămâne mai bine păstrat.

Contemporaneitatea faptelor studiate. Aşadar, dacă un prim obstacol, cel al inaccesibilităţii anumitor arhive ale puterii, poate fi oarecum depăşit, al doilea, în schimb, pare mult mai serios: cum ar putea un istoric să se ocupe în mod serios de evenimente cărora le este contemporan? Putem analiza cu rigoare fenomene cărora le-am fost spectatori, poate chiar martori direcţi sau protagonişti? Nu e aici un risc maxim de derapaj subiectiv? Pentru contemporaneistul Marc Ferro, experienţa personală (deportarea unui membru al familiei, participarea la *maquis*-ul din Vercors sau la lupta contra războiului din Algeria) nu ar putea fi subiect de istorie: „Afacerile mele intime, ne previne el, nu se confundă niciodată cu istoria. Mulţi şi-au petrecut viaţa astfel. Nu-i critic, dar mie îmi este imposibil..."

E adevărat, capcanele experienţei sunt multe şi periculoase. Utilizarea în scopuri istorice a unei experienţe personale se dovedeşte a fi, într-adevăr, foarte dificilă şi se

găseşte supusă unor deformări inerente datorate memoriei şi restructurării „poveştii".

Trebuie să luăm în calcul gradul – variabil – de implicare personală. Există cel puţin trei moduri de a trăi un eveniment: ca protagonist (în acest caz ai responsabilităţi directe), ca martor (asişti „din interior") sau ca observator (scrutezi, din exterior, desfăşurarea faptelor). Ca oricare altul, istoricul se poate găsi într-una dintre aceste trei situaţii. În funcţie de aceasta şi de calităţile sale profesionale, privirea îi va fi mai mult sau mai puţin ascuţită, scormonitoare sau critică. „Derapajele" pe care le-am semnalat în capitolul precedent în legătură cu războiul din 1870 şi cu Comuna dovedesc riscurile de înfruntat. Să observăm totuşi, că subiectivismul nu e doar păcatul istoricilor perioadei contemporane. Numeroase exemple ne demonstrează că, raportat la obiectul cercetării, poţi avea mare distanţă în timp, dar puţină în spirit.

II. ... Două avantaje

Dacă auzim des deplângându-se lipsurile şi slăbiciunile documentare ale istoriei prezentului, mai rar auzim scoase în evidenţă posibilităţile sale care, totuşi, sunt foarte reale.

Astfel, a fi trăit evenimentul pe care vrei să-l descrii sau, cel puţin, în epoca în care s-a produs evenimentul, nu e neapărat un dezavantaj. Am amintit deja importanţa excepţională a unei relatări a înfrângerii franceze din 1940 scrise de un simplu căpitan însărcinat cu distribuirea carburanţilor: Marc Bloch. În aparenţă, el spune că reacţionează ca un martor „obişnuit", care nu vrea să povestească războiul, ci războiul „său", adică doar ceea ce a văzut din micul său post de observaţie. Dar lectura

paginilor sale ne convinge foarte repede că un martor care e şi istoric nu reacţionează ca un martor oarecare. Marc Bloch nu e Fabrice del Dongo. Spre deosebire de eroul lui Stendhal, el înţelege foarte bine ceea ce se petrece şi, graţie pregătirii sale şi puterii de observaţie şi de reflecţie, ajunge să demonstreze mecanismele de bază ale unui eveniment pe care nu l-a trăit totuşi, decât într-un post subaltern. Aproape ca un paleontolog, capabil să reconstituie scheletul unui animal dispărut pornind de la un singur os.

Experienţa îi conferă istoricului un mare privilegiu: cel de a avea, din start, o idee nuanţată despre atmosfera şi stările de spirit ale momentului. „Citesc în Introducerea lui Henri Michel, nota Lucien Febvre în prefaţa la cartea pomenită la începutul acestui capitol, această reflecţie profundă pe care mi-ar părea rău să nu o citez: «Nu e sigur că toate ideile politice ale Rezistenţei au fost luate foarte în serios de combatanţi sau de cei care le-au exprimat (...)». Credeţi că epigonii lui Mignet care, peste cincizeci de ani, vor lua Rezistenţa ca subiect, sau ca ţintă a exerciţiilor lor academice – vor exista întotdeauna jocuri academice! –, vor fi capabili să formuleze o asemenea remarcă? Ea bate departe. E valabilă pentru toate platformele ideologice create în timp de revoluţie. Indiferent că e vorba de criza din 1789 sau, mai înainte, de cea a războaielor religioase. Ea nu a putut fi gândită decât de un om care a trecut prin istorie meditând la ea. Aş da pentru ea cea mai reuşită compilaţie oportunistă scrisă în anii '80 despre o criză care nu a încetat să submineze vechile noastre poziţii – nici, deşi nu pare, să ne macine conştiinţa."

În acelaşi text – care, în mai multe privinţe, poate fi considerat un manifest al istoriei imediate – Lucien Febvre, meditând la importanţa experienţei, conchide că doar

aceasta ne poate permite înţelegerea unuia din punctele nodale ale existenţei umane: complexitatea. După părerea sa, trebuie, într-adevăr, să luptăm împotriva timpului care, simplificând, veştejeşte şi deformează realitatea. Singurul mod, pentru istoric, de a câştiga această luptă este de a se apleca, fără întârziere, asupra evenimentelor din epoca sa: „Totul este îngrozitor de complicat; dar credeţi că, pentru a descâlci această complicaţie, această proliferare explozivă, singura modalitate este de a aştepta? Evident, timpul simplifică. Moartea la fel. Scheletul cu oase înverzite exhumat dintr-un coşciug putred este mai «simplu» decât omul viu care s-a coborât în mormânt, uneori încă plin de forţă şi de vitalitate. Dar cel viu ne interesează. Viaţa în toată complexitatea sa. Viaţa organică la fel ca şi cea psihologică."

Pentru a încerca să interpreteze sau, dacă preferaţi, să reflecteze complexitatea faptelor trăite, istoricul are nevoie de un răgaz. Nu există, într-adevăr, istorie „instantanee" sau „imediată" dacă atribuim acestui adjectiv înţelesul de „simultan". Dar timpul de elaborare este în mod obligatoriu scurt. Istoricul prezentului trebuie, dacă vrea să fie util, să lucreze repede. Capacitatea de a metamorfoza rapid trăirile în istorie, adică în obiect de cunoaştere, care constituie una din calităţile sale, depinde de mai mulţi factori, dintre care doi sunt esenţiali: cultura istorică, care îi permite să aşeze imediat evenimentul în perspectivă; şi posibilitatea de a parcurge cu uşurinţă diverse surse (mărturii, documente oficiale, articole de presă...).

Panoplia documentelor de care dispune istoricul imediatului este considerabilă. Ba, la o primă privire, poate chiar înspăimânta. În *Memoriile* sale, Henry Kissinger insistă asupra obstacolului major pe care îl reprezintă abundenţa documentaţiei: „Unul dintre paradoxurile acestei

epoci a rapoartelor şi a aparatelor de fotografiat, a birocraţiei prolifice şi a arhivelor obligatorii, remarcă el, este că devine practic imposibil să mai scrii istorie. Când te ocupi de secole trecute, e greu să găseşti destule documente de epocă; dar când scrii despre diplomaţia contemporană, trebuie să eviţi să te îneci cu informaţia scrisă. Dacă un istoric cu referinţe impecabile şi de o obiectivitate indiscutabilă ar avea la dispoziţie toate milioanele de documente referitoare la indiferent ce perioadă contemporană de patru ani, i-ar fi foarte greu să afle de unde să înceapă."

Arhivele publice. Din obişnuinţă, istoricul imediatului ar putea avea tendinţa de a-şi începe documentarea în arhivele publice, mai ales în cele ale statului. Dacă studiul priveşte o perioadă anterioară ultimelor trei decenii – prag al accesibilităţi documentelor oficiale în cea mai mare parte a ţărilor – ar putea, asemenea confraţilor săi modernişti sau „contemporaneişti timpurii", să se bucure de farmecul retro al sălilor Arhivelor Naţionale sau ale Ministerului de Externe. Mape şi dosare conţinând corespondenţa înalţilor funcţionari, note ministeriale, rapoarte sau dări de seamă îi vor sta la dispoziţie până la data fatidică... Şi apoi?

Trebuie să renunţăm să ne mai preocupe cariera unui om politic care a trăit şi după începutul anilor '60 sau să întrerupem studiul relaţiilor cu o ţară dincolo de această dată sub pretextul că „arhivele sunt închise"? A proceda astfel ar însemna să uiţi că cercetătorilor le sunt acordate derogări frecvente şi, mai ales, că documentele privind afacerile unui stat democratic sunt în mare parte accesibile, tipărite şi, deci, cu largă difuzare.

Fiecare ţară publică de mai multe ori pe săptămână, adesea zilnic, o foarte abundentă informare asupra

afacerilor în curs. Prin intermediul „Jurnalului oficial", de exemplu, expediat din oficiu tuturor primăriilor, ne sunt aduse la cunoştinţă toate actele publice ale statului francez. Cu cele cinci ediţii ale sale („Legi şi decrete", „Dezbateri parlamentare", „Documente ale Adunării Naţionale şi Senatului", „Consiliul economic şi social", „Documente administrative"), „Jurnalul oficial" reprezintă o adevărată comoară pentru istoricul imediatului. Completat de rapoarte ale diferitelor comisii şi de numeroasele dosare ministeriale (precum „Documente ale actualităţii internaţionale", publicate de Ministerul Afacerilor Externe), el permite reconstituirea, în detaliu, a vieţii parlamentare, a elaborării textelor de legi, a axelor politicii interne şi externe. La fel stau lucrurile şi în ceea ce priveşte Comunitatea Europeană care, din 1957, a publicat un jurnal oficial în limbile de circulaţie internaţională. Simpla consultare a seriei „Comunicări şi informaţii", conţinând mai ales interpelări şi răspunsuri parlamentare, îţi oferă o viziune completă a problemelor Comunităţii Europene, atât interne (de la producţia de carne de vacă la adoptarea unui drept comunitar), cât şi externe (repercusiuni ale conflictului din Golf asupra viitorului cooperării politice europene în chestiunea refugiaţilor kurzi).

La nivel regional, departamental şi comunal, documentaţia se arată a fi la fel de abundentă şi de accesibilă cercetătorilor. Dezbaterile diferitelor colectivităţi regionale şi locale sunt disponibile la zi. Seria W a Arhivelor Departamentale, care din 1940 primesc toate arhivele serviciilor publice departamentale, oferă, de asemenea, numeroase documente accesibile imediat sau prin derogare. Fără a putea să intrăm aici în detalii şi ţinând cont de faptul că sursele citate pot fi completate de alte tipuri de documente (presă, memorii, interviuri...), ne putem da seama de

interesul şi relevanţa lor. Pe urmele lucrărilor de pionierat ale politologilor, sociologilor şi economiştilor, istoricii au deci posibilitatea, pornind de la acest enorm material furnizat de arhivele publicate, să studieze evoluţia vieţii politice sau să analizeze mutaţiile economice şi sociale la scara unui departament sau a unei regiuni.

Anchete, statistici, sondaje. Dintre sursele originale de care specialistul în istorie imediată are şansa de a dispune, trebuie să menţionăm anchetele şi sondajele de opinie.

Ancheta, pentru a fi drepţi, nu e un mod de documentare recent. Specialiştii în secolul al XIX-lea ştiu cât de folositoare au fost raportul doctorului Villermé către Academia de Ştiinţe Morale şi Politice (1846) sau monografiile lui F. Le Play despre „muncitorii europeni". Dar e incontestabil că, în ultimele decenii, anchetele comandate de organisme private (firme, societăţi, asociaţii) sau de stat (ministere, institute de cercetare...), naţionale sau internaţionale (CEE, ONU, UNESCO...), au proliferat şi s-au diversificat considerabil. Nu mai există, astăzi, domenii pentru care istoricul să nu dispună de acest tip de date. Fie că studiază evoluţia opiniilor, a comportamentelor colective sau a structurilor sociale, că se interesează de învăţământ, de consum, de venituri sau de fluctuaţiile unui curent politic, el va avea, de cele mai multe ori, posibilitatea de a dispune de anchete asupra temei principale sau temelor anexe ale cercetării sale. Marea anchetă condusă în anii '60, sub supravegherea canonicului Boulard şi a lui Gabriel Le Bras, furnizează specialiştilor în mentalităţi o masă inestimabilă de date asupra vieţii liturgice a catolicilor francezi. Ce istoric al vieţii religioase a Evului Mediu sau a epocii moderne nu şi-ar dori să aibă asemenea informaţii?

Statisticile, ca şi anchetele al căror schelet sunt de cele mai multe ori, s-au înmulţit în cursul secolului al XIX-lea şi, în special, în secolul al XX-lea în directă legătură cu creşterea ambiţiilor planificatoare şi intervenţioniste ale statelor şi marilor organizaţii internaţionale. Într-o formă foarte centralizată, ca în Franţa (mai ales datorită Institutului Naţional de Statistică şi Studii Economice), sau „risipită", după modelul Statelor Unite (unde fiecare ministeri şi fiecare întreprindere dispune de servicii proprii), recolta statistică regulată şi sistematică acoperă – ca şi anchetele – toate domeniile vieţii publice şi private. Dacă accesul este liber la tot ceea ce priveşte statisticile electorale (ceea ce a ajutat la marea şi timpuria dezvoltare a istoriei politice contemporane) şi la anumite date cu caracter economic şi social, publicate în culegeri naţionale (cum ar fi „Buletinul lunar de statistică", „Anuarul statistic", „Tabelele economice" ale INSEE în Franţa) sau internaţionale („Anuarul statistic" al ONU, OCDE sau CEE...), alte rezultate ale anumitor anchete statistice rămân secrete şi nu se pot comunica cercetătorului. Astfel se întâmplă, în Franţa, cu documentele statistice de bază („fişele de stare civilă") care se referă la persoane sau la familii în cazul cărora trebuie să aştepţi să treacă, pentru a le putea consulta, o sută de ani.

Chiar dacă istoricul, ca şi ceilalţi specialişti în ştiinţe sociale, trebuie să manifeste prudenţă faţă de ceea ce a fost denumit „o formă perfecţionată a minciunii", interesul statisticilor rămâne evident. Interpretarea lor necesită, e adevărat, o mare perspicacitate, mai ales dacă datele provin de la un regim totalitar. Această lipsă de spirit critic a lăsat să se perpetueze o imagine falsă a economiei „ţărilor socialiste" şi a ascuns stadiul înaintat de dezagregare a sistemului comunist. În vreme ce, într-un studiu

asupra naţionalismelor şi revoltelor din Angola, autorul, graţie unei lecturi lucide şi „printre rânduri" a documentelor oficiale publicate prin grija administraţiei coloniale – *Recensământul general al populaţiei* din 1960, „Anuarele statistice" din 1958 până în 1961, *Statisticile Ministerului Educaţiei...* –, a diagnosticat perfect eşecul politicii portugheze de asimilare.

Sondajele de opinie, spre deosebire de statistici şi de anchete, sunt mai noi, de vreme ce primul sondaj a fost efectuat în 1936, în Statele Unite, de Gallup, cu ocazia alegerilor prezidenţiale, iar Institutul Francez pentru Opinia Publică a fost creat doi ani mai târziu de J. Stoetzel. De atunci încoace, utilizarea sondajelor de opinie a crescut considerabil şi, în ciuda unor faimoase eşecuri în materie electorală (realegerea lui Truman în 1948, înfrângerea laburiştilor britanici în 1970 sau victoria socialiştilor francezi la alegerile legislative din 1978), fiabilitatea lor e confirmată.

Deşi nu-i oferă istoricului decât viziuni fragmentare ale realităţii, instantanee, sondajul se dovedeşte a fi preţios şi chiar de neînlocuit atunci când, în alte circumstanţe, aceleaşi întrebări au fost puse aceluiaşi tip de persoane. Se poate, astfel, măsura evoluţia opiniilor în privinţa unei anumite probleme. De exemplu, lectura rezultatelor sondajelor despre imaginea Germaniei în Franţa permite reconstituirea şi datarea a patru mari faze ale legăturii afective începând cu 1945: epoca ostilităţii şi resentimentelor; cea a nevoii de apropiere; perioada în care domneşte ideea complementarităţii celor două ţări; şi, în sfârşit, de la reunificare, anii fricii de o supremaţie strivitoare.

Documentele particulare. Material deseori preţios, folosit de istorici ai tuturor perioadelor pentru a reconstitui

itinerarii individuale, acţiuni colective sau viaţa întreprinderilor şi asociaţiilor, documentele particulare se găsesc, în epoca noastră, într-o foarte mare cantitate. Cum legislaţia arhivelor publice nu se aplică şi celor private, acestea pot fi mult mai uşor accesibile cercetătorilor.

Specialiştii în istoria contemporană beneficiază de înmulţirea fundaţiilor care, datorită donaţiilor sau legatelor testamentare, adună, clasifică şi protejează toate documentele (corespondenţă, discursuri, rapoarte, cărţi...) referitoare la o anumită personalitate. Putem cita, cu titlu de exemplu, Institutul Charles de Gaulle şi Institutul Maurice Thorez de la Paris, Institutul Paul VI din Brescia, Churchill College din Cambridge în Anglia sau bibliotecile prezidenţiale din Statele Unite. Ultimele, deşi sunt constituite cu fonduri private, au statut de arhive publice. Ele adăpostesc o documentaţie considerabilă: nu numai manuscrise, dar şi fotografii, benzi sonore, benzi video, filme şi interviuri privindu-i pe toţi preşedinţii începând cu Hoover. Termenul de clasare şi necesitatea de a proteja anumite domenii (apărarea naţională, politica externă, dosare personale...) nu îngăduie accesul imediat şi total la dosare; totuşi, termenul de deschidere a „hârtiilor prezidenţiale" şi procentajul documentaţiei accesibile sunt rezonabile. La doar trei ani după încheierea mandatului lui Harry Truman, 85% din arhivele sale erau deschise şi, la cinci ani după încheierea celui al lui Dwight Eisenhower, 75%. Din 1975, 95% din arhivele lui J.-F. Kennedy şi 70% din cele ale lui Lyndon Johnson se găsesc la dispoziţia cercetătorilor.

Istoricilor timpului prezent li se deschide, de asemenea, la intervale, adesea, scurte de timp, un alt câmp de investigaţie, cel al arhivelor de firme. La modă în ţările anglo-saxone, lansată în Franţa încă din 1952 de Bertrand Gille,

ideea de a face din întreprindere un obiect istoric nu a încetat să progreseze de vreun deceniu încoace. Deseori încurajată de conducătorii dornici să motiveze mai bine angajaţii înscriindu-le activitatea într-o durată, *Business history* a devenit unul din sectoarele cele mai dinamice ale istoriei imediate. Ea se bazează pe exploatarea mai multor tipuri de surse: orale (despre care vom mai vorbi), iconografice (documentaţie ilustrată, filme, casete video), materiale (clădiri, maşini) şi, bineînţeles, scrise şi tipărite (registrele de deliberări ale adunărilor generale şi consiliilor de administraţie, actele societăţii, bilanţuri anuale, dosare de presă...). Sunt asemenea documente uşor accesibile cercetătorilor? Nu există un termen de aşteptare? De fapt, totul depinde de conducerea întreprinderii. Dacă autorii unei monografii despre EDF „nu au putut utiliza arhivele întreprinderii decât într-o manieră fragmentară" (procesele verbale ale consiliului de administraţie şi rapoartele comisiei nefiindu-le comunicate), istoricul Companiei Financiare de Suez a „dispus de o întreagă libertate de acţiune" în a folosi documentele şi a chestiona personalul.

Presa. Dacă, dezminţind răutăciosul joc de cuvinte, istoria imediată nu se reduce la istoria mass-mediilor, e adevărat, în schimb, că aceasta constituie o foarte preţioasă „bancă de date". Şi care cercetător al perioadei antice sau medievale, dacă ar avea cum, nu ar folosi o asemenea sursă?

Care e mai întâi, de fapt, un obiect istoric în sine. Organizarea materială şi umană a unui ziar merită cel puţin tot atâta atenţie câtă acordăm oricărei alte întreprinderi. Evoluţia structurilor redacţionale, rotaţia jurnaliştilor, tipurile de rubrici, compoziţia publicului cititor şi,

bineînţeles, tendinţele ideologice şi politice oferă, fiecărui organ de presă, caracteristici specifice, care alcătuiesc grosul monografiilor de cotidiene locale sau naţionale şi furnizează date de mare interes pentru istoria economică, politică şi culturală.

Dar presa e mai ales una dintre *sursele de informaţie* ale istoricului contemporaneităţii. Ea aduce la suprafaţă, aproape instantaneu, un val de noutăţi – de la politică la sport – adunate datorită unei reţele mai mult sau mai puţin numeroase de jurnalişti, de trimişi speciali sau de corespondenţi. Rolul său nu se limitează la simpla relatare a faptelor sau a deciziilor puterii. Făcând apel la mărturii şi dând cuvântul cititorilor, ea apare ca o sursă autonomă şi originală. În plus, prin intermediul său, istoricul poate afla numeroase informaţii privind, de exemplu, sindicatele, partidele politice, firmele, asociaţiile, bisericile... informaţii pe care aceste structuri refuză, în general, să le divulge. Astăzi, chiar şi numai cu ajutorul presei, e posibil să reconstitui, în toată diversitatea sa, viaţa unei comune, a unui judeţ sau a unei regiuni. Nu e o întâmplare faptul că anumite arhive şi-au creat o secţie de documente contemporane cuprinzând „dosare ale comunelor" şi o „bibliotecă de actualităţi" alimentată în principal de extrase din presa locală, săptămânală şi cotidiană, de presa politică şi sindicală, de reviste economice şi statistice şi de imprimate non-periodice (rapoarte, anchete...). Aici se găseşte una dintre cele mai bogate resurse ale istoricului timpului prezent.

Utilizarea presei, ca şi cea a oricărei alte surse istorice, presupune, din partea cercetătorului, respectarea absolută a două principii: 1 – o bună cunoaştere a modului de elaborare a materiei mediatice, de la „concepţiile" redactorului-şef până la aşezarea în pagină a articolului;

2 – verificarea informaţiilor prin recursul la alte ziare sau la alte surse. Ţinând cont de numărul cotidienelor de informaţie (mai mult de 100 de titluri în Franţa, Marea Britanie şi Spania, 380 în RFG, 724 în URSS, 1687 în Statele Unite[1]...), istoricului nu îi va fi greu, în cazul unui eveniment important, să confrunte mărturiile între ele şi să aibă o privire critică asupra diferitelor versiuni.

El poate, de altfel, să profite de spiritul de concurenţă care face ziarele să semnaleze fără milă lipsurile confraţilor şi să le rectifice.

O altă contribuţie la fel de importantă a presei contemporane constă în faptul că permite o mai bună cunoaştere a manifestărilor opiniei publice. Progresul alfabetizării şi ameliorarea veniturilor populaţiei într-un anumit număr de ţări au făcut din presa celei de-a doua jumătăţi a secolului al XX-lea un „produs de consum" curent şi i-au asigurat şi un cu totul alt impact. În ciuda concurenţei televiziunii, presa scrisă se numără încă printre principalii vectori de opinie. Analiza mesajelor şi „imaginilor" pe care le difuzează – numărul, tehnica şi conţinutul lor – ţinând cont, bineînţeles, de caracteristicile specifice grupului social care le receptează, îi îngăduie istoricului formularea unor solide ipoteze asupra reprezentărilor finale care pot subzista în mintea cititorilor.

De cel puţin treizeci de ani, această dublă lectură a presei nu mai ridică probleme metodologice generale. Diferite şcoli americane şi europene au propus modalităţi precise care să permită studiul ştiinţific al presei scrise. Încă din 1949, americanul Harold Lasswell a arătat, pornind de la analiza temelor folosite în propaganda din timpul primului război mondial, care era „limbajul politicii". Cercetările sale,

[1] Sursă: UNESCO, 1988, date din 1984. (n.a.)

ca şi cele ale altor compatrioţi – Paul Lazarsfeld, Bernard Berelson –, au dus la definiţia „analizei de conţinut". Aceasta, sprijinită de metoda strict cantitativă pe care francezul Jacques Kayser a formulat-o perfect şi îmbogăţită de noi tehnici împrumutate din lingvistică (mai ales din lexicologia) – a cărei importanţă pentru istorie a fost evidenţiată de Régine Robin –, permite o lectură de gradul doi a presei, la fel de instructivă şi de stimulantă ca o psihanaliză.

Sursele iconografice şi audiovizuale. E păcat că asemenea metode de investigaţie nu au fost încă la fel de bine puse la punct şi pentru exploatarea celuilalt zăcământ mediatic, la fel de promiţător ca şi presa scrisă, cel al imaginilor – fixe sau animate.

Mai mult decât presa scrisă, revistele ilustrate şi mediile audiovizuale fac parte din sursele specifice ale istoriei imediate. Masa acestei noi documentaţii – compuse din fotografii, benzi sonore, filme şi producţii televizate – e impresionantă. Numai arhivele Institutului Naţional al Audiovizualului găzduiesc 1,6 milioane de documente, 900 000 de ore de programe, care ocupă 70 de km de rafturi în depozitele din Bry-sur-Marne şi Essarts-le-Roy. În 1980, în Italia, RAI conserva 550 000 documente (subiecte de actualitate şi programe); BBC 400 000 de filme şi 60 000 de benzi video şi Biblioteca Congresului Statelor Unite, 40 000 de programe de televiziune... Cât despre filmele produse de la începutul celui de-al XX-lea secol, e imposibil de făcut o numărătoare exactă, din cauza pierderilor (de exemplu, aproape 60% din filmele franţuzeşti ale anilor '30) şi împrăştierii lor în diferite colecţii particulare, cele ale marilor distribuitori şi ale cinematecilor.

Abundente şi diverse, documentele audiovizuale oferă istoricului prezentului dacă nu o inepuizabilă mină – cum

s-a crezut la început – cel puţin trei principale filoane interesante.

1. Analiza producţiilor radiofonice şi televizate permite, în primul rând, reconstituirea evoluţiei modurilor de expresie (tehnici, tipuri de emisiuni, politica de programe) ale întreprinderilor mediatice originale care sunt staţiile şi canalele. Monografiile marilor posturi sau emisiuni (jurnale televizate, magazine...) au demonstrat, chiar de la început, importanţa unei istorii a posturilor de radio şi de televiziune.

2. Contribuţia strict informativă a acestor documente audiovizuale este, în schimb, mai mică decât am fi crezut *a priori*. Tipurile de informaţii originale (care nu pot fi transmise prin documente scrise sau tipărite) sunt, în definitiv, puţine la număr. Chiar şi fotografiile sau secvenţele care surprind o manifestaţie, o revoltă sau o înfruntare nu vor fi obligatoriu interesante sau folositoare istoricului, pentru că ele nu reflectă decât o infimă porţiune dintr-o realitate foarte complexă. În schimb, fotografia, filmul, înregistrarea sonoră sau documentul de televiziune pot căpăta un mare interes dacă este vorba de scene sau interviuri unicat (acele faimoase *scoops* care îi fac să viseze pe jurnalişti) sau de imagini de ansamblu, care să permită surprinderea mişcărilor de mase sau a marilor câmpuri de luptă. Câteva dintre documentele filmate în data de 13 mai 1958 la Alger şi care ne arată, în acelaşi timp, mişcările şi alcătuirea mulţimii adunate în jurul clădirii guvernului, dar şi comportamentul fiecăruia dintre liderii care aveau misiunea de a vorbi poporului, merită toată atenţia istoricului. Să sesizezi tonalităţile vocii, cu inflexiunile şi ezitările sale, să observi trăsăturile vorbitorului sau ale ascultătorilor săi, toate acestea aduc un incontestabil supliment de informaţie faţă de simpla lectură a discursurilor. Cercetarea

atentă a unei secvenţe filmate poate revela aspecte necunoscute, absente din relatările martorilor; sau poate permite judecarea valorii mărturiilor lor. Observând în detaliu scenele împuşcăturilor din strada d'Isly, înregistrate de televiziunea belgiană în timpul războiului din Algeria, Arnaud Paul a putut să îşi dea seama că vocea locotenentului şef de secţie era lipsită de autoritate şi că alte trei voci încercaseră – fără rezultat – să pună capăt focurilor de armă.

Dacă se întâmplă rar ca documentul audiovizual să ne ofere date cu adevărat originale, în schimb, se întâmplă des să ne dumirească mai bine decât un articol sau un raport, asupra climatului, atmosferei şi împrejurărilor producerii unui fapt. Imaginea şi sunetul (dacă, bineînţeles, acesta este cel original) dau o idee foarte precisă despre atmosferă. Ne gândim, de exemplu, la un reportaj televizat realizat în Vietnam, în 1969, despre „beretele verzi" americane. Fără nici o „regie" sau – cel puţin aşa pare – butaforie, el descrie o operaţiune completă, de la silenţioasa înaintare a patrulei în canoe prin mijlocul mlaştinilor până la acroşaj şi atacul la sol al bombardierelor. Tensiunea, teama, durerea (răniţilor) se citesc pe chipuri sau se ghicesc în tăceri; disproporţia armelor (mitraliere de calibru mare şi avioane de vânătoare de partea americanilor!) apare în toată cruzimea ei. Pe scurt, în câteva secvenţe, istoricul observă aspecte majore ale războiului care, altfel, riscă să fie minimalizate de exclusiva consultare a surselor scrise. Reportajul, atunci când e riguros autentic, devine un înlocuitor al trăirii. Are calităţile şi limitele acesteia (mai ales caracterul parţial şi fragmentar), dar are dublul avantaj de a fi înregistrat (deci, de a nu se deforma) şi de a putea fi multiplicat (asupra altor domenii sau perioade).

Deşi foarte criticată, acoperirea mediatică a evenimentelor din 1989 din ţările comuniste nu a avut numai defecte şi constituie un material istoric deloc neglijabil. Să ne amintim de imaginile transmise în direct şi fără oprire de canalul american CNN din piaţa Tian'anmen din Pekin. În noaptea de vineri, 19 mai 1989, am putut descoperi imensa piaţă ocupată în mare parte de rândurile de manifestanţi în cămăşi albe şi traversată de ambulanţe cu sirenele urlând şi de maşini pline cu studenţi; apoi, în zori, au apărut buldozere şi camioane militare întâmpinate paşnic de manifestanţi care încercau să fraternizeze cu soldaţii; un student le citeşte chiar un poem... Romantism, emfază, nehotărâre... Toate componentele acestei prime faze a „primăverii de la Pekin" apar în aceste lungi secvenţe. Şi toate promisiunile. În această clipă, văzând forţele faţă în faţă, nu pare obligatoriu ca manifestaţia să se transforme în tragedie. Nu se citeşte nici un sentiment de ură, de violenţă, nici pe chipul studenţilor, nici pe cel al soldaţilor sau poliţiştilor (neînarmaţi). Când va încerca să reconstituie derularea faptelor, istoricul „evenimentelor din piaţa Tian'anmen" nu va trebui să uite aceste imagini, ieşite din noapte, care dovedesc că violenţa a venit dinspre putere şi nu din stradă.

3. Mai este, în sfârşit, un ultim domeniu, cel al istoriei mentalităţilor care poate să beneficieze din plin de analiza imaginilor (fixe sau animate, documentare sau de ficţiune). Inspirându-se din lucrările de pionierat ale unor Roland Barthes, Umberto Eco, Raoul Girardet sau din cele ale semiologilor, istoricul are posibilitatea să întreprindă o „lectură" subtilă a imaginilor difuzate de mass-medii. Dincolo de învelişul exterior, direct şi imediat perceptibil, există, după cum ştim, un nivel mai profund al „imaginilor internaţionale", care presupune un întreg ansamblu de

semne şi mesaje elaborate de producător. Decodificarea lor ne furnizează două serii de date: unele asupra tipurilor de manipulare ale „creatorilor de imagini" (de la fotograf la tehnoredactor; de la operator la realizatorul montajului); altele asupra ideilor care pot fi asociate acestor imagini de către cititori şi spectatori, în funcţie de mediul lor social şi de referinţele lor culturale. Acest ultim nivel de interpretare se dovedeşte excepţional de bogat; el permite accesul la stadiul final al alchimiei imagistice, cel al reprezentărilor mentale, al imaginarului şi al miturilor.

Ţinând cont de interesul de netăgăduit şi de marea sa abundenţă, putem să ne mirăm de subaprecierea documentaţiei iconografice şi audiovizuale de către istoricul ultracontemporan. Astfel, în Franţa a trebuit să vină a doua jumătate a anilor '60 pentru ca Marc Ferro, mai întâi, apoi Pierre Sorlin şi Raoul Girardet să dea acestor surse un brevet de respectabilitate ştiinţifică şi să demonstreze, în primele lor lucrări că filmul sau fotografia au o cu totul altă valoare documentară decât o ilustraţie. Această târzie conştientizare nu se explică doar printr-un conformism disciplinar – în particular, suspiciunea faţă de sursele nescrise –, ci şi prin probleme de acces la documentaţia oficială şi, mai ales, prin metoda de investigaţie.

Când ştii că inventarul detaliat al temelor abordate într-un document filmat cu durata de o oră poate să ceară, unui documentarist specializat, până la 23 de ore de muncă, îţi dai mai bine seama de dificultăţile ridicate de clasarea a milioane de documente iconografice conservate – nu fără enorme probleme tehnice – în fiecare ţară. Or, pentru ca banda magnetică a unei emisiuni de radio sau caseta unei producţii de televiziune să poată fi utilizate de către cercetător, este absolut necesar ca acesta să aibă la dispoziţie un inventar precis al diferitelor secvenţe. În clipa de

faţă, aceste instrumente de lucru, fără de care istoricul orbecăie, nu există decât parţial şi pentru perioadele mai recente.

Trebuie, de asemenea, pentru a putea evalua întârzierea în domeniul cercetării istorice audiovizuale, să ţinem cont de obstacolele tehnice, juridice şi financiare care nu sunt de neglijat. Spre deosebire de consultarea arhivelor scrise, cea a surselor audiovizuale conservate în depozite publice – cum ar fi INA în Franţa – nu e gratuită. Costul – consecinţă a drepturilor de autor şi, adesea, a restaurării documentelor – depăşeşte cu mult posibilităţile unui cercetător izolat.

Problema principală rămâne totuşi, pentru istoric, cea a metodelor: cum să analizezi, şi să analizezi în amănunţime, documentaţia sonoră, vizuală şi audiovizuală? Simpla calchiere a tehnicilor puse la punct de semioticieni şi de istoricii de cinema nu constituie o soluţie. Mai întâi pentru că obiectele disciplinelor nu sunt aceleaşi. Semioticianul caută „viaţa semnelor în sânul vieţii sociale" (Saussure) pe care imaginea poate să i-o reveleze; istoricul cinematografiei încearcă să scoată în evidenţă aspectele originale – tehnice şi estetice – ale unei pelicule. Cât despre istoric, el scrutează imaginea sau filmul pentru a putea desprinde maximum de informaţii asupra subiectului (adesea exterior documentului) cercetării sale. Pentru el, documentul audiovizual este, de cele mai multe ori, un mijloc printre altele şi nu un scop în sine. Nici cantitativ, de altfel, volumele analizate nu sunt identice. Semioticienii şi istoricii de film lucrează cu un corpus limitat, în fond, pe când istoricul trebuie să scotocească o documentaţie masivă, serială: serii de reportaje, reviste, sute de fotografii...

În aceste condiţii, primul demers al istoricului – simplu, dar de lungă durată – constă în stabilirea unui index,

într-o clasificare a temelor. Pentru a putea merge dincolo de această tipologie şi a iniţia analiza de conţinut, trebuie să respecte câteva reguli de bază. Cea mai importantă este de a evita să disocieze în analiza sa textul şi imaginea (din revistele ilustrate), comentariul, imaginea şi muzica (din documentele audiovizuale), de a le privi ca elemente complementare şi care nu pot fi disociate ale unui tot. Stăpânirea acestor date – mult diferite de cele ale documentului scris – şi adaptarea la specificul fiecărui gen (reportaj, jurnal televizat, film de ficţiune) cer un mare efort şi presupun solide calităţi metodologice. De aceea, putem înţelege încetineala şi imperfecţiunile utilizării de către istorici a materialului audiovizual precum şi o oarecare dezamăgire. Aşa cum observa Jérôme Bourdon, „arhivele audiovizuale au mult farmec; în mod cert, ele reînnoiesc modurile de acces în teritoriul istoricului. Dar asta nu fără oarecare probleme..."

Sursele orale. În ciuda modei care, prin intermediul sociologiei, a cucerit Statele Unite încă din anii '60 (89 de centre specializate în 1965), pentru a se extinde puţin mai târziu şi în Europa, utilizarea mărturiei orale – care ridică dificultăţi la alcătuirea şi folosirea sa – nu e întotdeauna unanim apreciată în sânul comunităţii istoricilor. O parte a acesteia respinge în totalitate sursa orală în numele postulatelor şcolii pozitiviste. Mărturia orală este considerată atât de subiectivă, reconstrucţia faptelor de către memorie atât de completă, încât îşi pierde orice credibilitate. Astfel, Daniel Cordier, fostul secretar al lui Jean Moulin, a înlăturat din start mărturiile orale – considerate, prin chiar natura lor, suspecte – atunci când a început să scrie istoria primului preşedinte al Consiliului naţional al Rezistenţei.

De cealaltă parte, alţi cercetători, entuziasmaţi de acest material pe care antropologii şi sociologii îl folosesc zilnic şi care le permite să pătrundă în zone neexplorate, să dea cuvântul societăţilor analfabete şi grupurilor minoritare, consideră „istoria orală" o disciplină cu totul aparte, cu domeniu, scopuri şi metode specifice. Benoit Verhaegen încearcă, de exemplu, la începutul anilor '70, să definească, sub numele de „istorie imediată", o nouă „ştiinţă angajată", la „confluenţa dintre istorie, antropologie şi sociologie". Înţelegând termenul „imediat" nu în sensul cronologic de „recent" sau de „instantaneu", ci ca un calificativ al „mijlocirii între subiect şi obiectul cunoaşterii", recurgând la o epistemologie materialist-dialectică şi existenţialistă şi dorind să facă din cercetarea asupra societăţilor contemporane „în criză" o „operă colectivă, implicând participarea cu drepturi depline a membrilor societăţii studiate", Verhaegen atribuie mărturiei orale o importanţă capitală. Deşi temându-se de posibilele falsificări ale sensului profund şi contextului informaţiei orale (de către cercetător), în *Introducere la istoria imediată* el nu încetează să-i sublinieze posibilităţile: „Anchetele etnografice de teren, observa el, cercetările sociologice şi psihologice asupra micilor grupuri, studiile de caz, recenta dezvoltare a tehnicilor care cer participarea subiecţilor observaţi, metodelor non directe au pus în valoare sursele de informaţii orale, contactele directe dintre cercetător şi obiectul său, observaţia participativă a cercetătorului şi, în general, metodologia calitativă". În această viziune – puţin diferită de abordarea lui Jean Chesnaux sau de mişcarea britanică a acelor *History Workshop* –, ancheta orală este regina, documentele scrise şi tipărite servind doar ca sprijin, ilustrare sau contraexemplu. Aceasta este şi concepţia unui grup de africanişti – compus din trei istorici şi un

sociolog – care, la doar o lună după masacrele petrecute în Burundi, în august 1988, au efectuat o anchetă pe teren. Dezamăgitoarelor articole din presa internaţională care prezentau ostilităţile dintre Hutu şi Tutsi „în culori de bandă desenată", „recilor" analize politice şi sociologice, aceşti patru cercetători le opuneau extrem de interesanta lor anchetă „la cald", pe terenul faptelor. Datorită culegerii orale a surselor, „desfăşurată cu aceeaşi rigoare ca pentru studiul tradiţiilor celor mai vechi" (J.-P. Chrétien), ei declară a fi înţeles mai bine sentimentul popular al crizei, mai ales desfăşurarea sa interioară (care duce cu gândul la o adevărată „mare spaimă") şi rolul specific al violenţei. Datorită acestei încercări de „istorie imediată" (expresia având sensul pe care i-l dă B. Verhaegen), putem observa rolul dominant pe care autorii săi îl acordă informaţiei orale.

De-a lungul ultimelor trei decenii, un al treilea curent – situat la egală distanţă de cele precedente – s-a impus în rândul istoricilor epocii ultracontemporane. Spre deosebire de primul grup pomenit, acesta acceptă sursa orală şi o consideră o contribuţie de netăgăduit la cunoaşterea istorică dar, spre deosebire de cel de-al doilea, nu îi conferă un rol exclusiv nici în arsenalul documentar, nici în natura demersului ştiinţific. Din această concepţie generală – care poate fi considerată majoritară astăzi – derivă tendinţe minimaliste şi maximaliste.

Astfel, în ochii unor istorici, sursa orală apare puţin ca o soluţie disperată, pe care o adopţi când toate celelalte au dat greş. „Trebuie să rezistăm, scriau A. Beltran şi J.-F. Picard, tentaţiei istoriei orale de dragul istoriei orale. Multe decepţii ar putea fi evitate dacă o reflecţie prealabilă ar arăta absoluta necesitate a unui demers prin intermediul oralităţii sau, dimpotrivă, inutilitatea lui. Ţinem să reamintim aici că prima regulă va rămâne întotdeauna aceea de a utiliza ceea ce

găseşti: înscrisuri pe piatră, pe hârtie, dar şi filmul sau discul magnetic. De multe ori nu e nevoie de istorie orală. Dar când vine să umple un vid, nu trebuie să ezităm."

Alţi cercetători consideră documentul scris sau tipărit o simplă completare, un fel de ilustrare care vine să dea o tuşă de emoţie şi de viaţă unei relatări construite pe altă bază. Mai numeroşi sunt cei pentru care sursa orală constituie un element autonom al documentaţiei istorice. Pentru Philippe Joutard, domeniul privilegiat al istoriei orale este „mai întâi, cel al vieţii cotidiene celei mai banale, de la comportamentele în familie până la gesturile cele mai obişnuite ale meşteşugarului sau menajerei, trecând prin ritualuri, sărbători şi reţele de sociabilitate. Dar chiar şi în istoria cea mai clasică, cea a vieţii politice, de exemplu, convorbirea aduce o contribuţie de neînlocuit la suplinirea lacunelor documentare şi a furnizării unui alt unghi de vedere."

În întregime asimilată – sau, mai degrabă, reasimilată – „uneltelor" de bază ale istoricului, sursa orală, de cel puţin douăzeci de ani, participă în mod decisiv la delimitarea câmpului cronologic al istoriei timpului prezent. Deşi ea nu este – să o repetăm – deloc exclusivă şi istoricul continuă să folosească şi alte moduri de documentare, sursa orală, datorită tehnicilor speciale pe care le presupune, şi mai ales implicării pe care o cere din partea istoricului, modifică destul de mult problematicile clasice şi tradiţionala distanţă dintre cercetător şi obiectul cercetării sale, astfel încât se justifică o cezură disciplinară. Începând din momentul în care o putem utiliza, începe o altă istorie, cea a prezentului sau a imediatului care este, mai ales, o „istorie cu martori" (J.-P. Azéma) şi se deosebeşte, în amonte, de celălalt versant al istoriei contemporane, cel fără martori.

Fără a putea să amintim aici toate problemele ridicate de mărturia orală – care, de treizeci de ani, au făcut obiectul unei aprofundate reflecţii ştiinţifice atât în Statele Unite, cât şi în Europa – am vrea totuşi să menţionăm dificultăţile iscate de diversitatea materialelor şi martorilor.

Şi aceasta pentru că istoricul se găseşte într-adevăr confruntat cu mai multe tipuri de documente orale. Unele – pe bună dreptate numite „arhive orale" – s-au constituit independent de el şi de cercetarea sa. Poate fi vorba fie de „înregistrări ale cuvintelor sau discursurilor anumitor persoane sau instituţii în timpul activităţii lor obişnuite" (B. Delmas), fie de emisiuni radiofonice sau de documente înregistrate în scopuri ştiinţifice de diverse tipuri de anchetatori (etnologi, sociologi, arhivişti, istorici, jurnalişti...). În toate aceste cazuri, istoricul regăseşte faţă de această documentaţie, alcătuită în funcţie de alte preocupări decât ale sale, acelaşi raport de distanţare ca şi faţă de arhivele tradiţionale. Singura problemă reală este aceea – deja evocată în legătură cu sursele audiovizuale – a accesului la aceste „arhive sonore" împrăştiate în diferite locuri (biblioteci, posturi de radio, institute, arhive...) şi în mare parte neinventariate.

Mult diferite, în plan deontologic şi metodologic, sunt problemele puse de „sursele orale" elaborate şi prelucrate chiar de istoric în cadrul specific al cercetării sale. Cum să acorzi încredere unei documentaţii bazate pe simple interviuri, adesea neînregistrate, şi, când sunt, rareori accesibile? Cum, de vreme ce cunoşti, cât de cât, dialectica relaţiilor interpersonale şi tradiţia memoriei de a „reconstrui" cele văzute şi auzite, să te laşi în baza unor declaraţii „provocate" de un intervievator în acelaşi timp judecător şi parte, şi obţinute după douăzeci sau patruzeci de

ani de la petrecerea faptelor? Iată o schiţă a miilor de probleme pe care le ridică folosirea „sursei orale". În acest domeniu, după cum poetic scrie Danièle Voldman, „istoricul trebuie să navigheze pe creasta unui val gata să se spargă".

Trebuie, mai întâi, să îţi recunoşti cu modestie incompetenţa tehnică şi să te inspiri din contribuţiile etnologiei, sociologiei (a cărei anchetă orală constituie unul dintre pilonii de bază) şi psihologiei (care nu numai că ajută la interpretarea tăcerilor şi vorbelor martorilor, dar fereşte şi de capcanele propriei subiectivităţi). Înainte de începerea oricărei anchete, trebuie neapărat să reflectezi asupra caracteristicilor grupului uman căruia îi aparţin martorii. Pentru că fiecare grup are propria sa memorie colectivă care interferează puternic cu memoriile individuale ale membrilor săi. „Ce comunitate este mai bine structurată, mai bine sudată decât un grup de preoţi cărora le cerem să se exprime despre un om care le-a fost superior ierarhic şi care a avut puteri depline asupra lor?", se întreabă, de exemplu, Sylvaine Guinle-Lorinet înainte de a chestiona clerul dintr-o diocеză asupra fostului său episcop. „Prin chiar natura lor, observă ea, preoţii fac dovada marii lor credinţe, a disciplinei faţă de organizaţia din care fac parte, a fidelităţii faţă de jurămintele pe care le-au făcut. Ei au obiceiul confesiunii (şi relaţia care se stabileşte e un fel de confesiune inversă) şi, mai ales, cunosc regulile unei convorbiri oficiale: răspunsurile lor nu sunt nici prea lungi, nici prea scurte; nu abordează subiecte considerate nepotrivite şi cunosc deontologia exprimării în public. Ceea ce îi conduce către enunţarea unui discurs coerent, dar rigid, stereotip uneori – banalităţi asupra caracterului episcopului, tăcere asupra afacerilor celor mai dureroase ale Bisericii..."

Clerul oferă, de altfel, un bun exemplu de martor „cu discurs cifrat, elaborat şi lucid" pe care Danièle Voldman îl opune celui relativ dezordonat şi spontan al altor intervievaţi. De asemenea, ea mai distinge cu mare justeţe „marii martori" – care au sentimentul de a fi jucat un rol important şi ale căror vorbe par *a priori* de mare importanţă – şi „micii martori", modeşti şi fără grade, miraţi că sunt luaţi în considerare. Între aceste limite, remarcă ea, „toate combinaţiile sunt posibile: în vreme ce un marginal al istoriei poate rosti lucruri bine gândite crezând că trebuie să-şi explice poziţia, acţiunea sau imobilismul, poţi întâlni figuri centrale care nu îţi oferă decât elemente ale propriei lor istorii, cantonaţi – intenţionat sau nu – într-un discurs anecdotic căruia istoricul se chinuie să îi dea un sens". Să reţinem, în mod simbolic, ultimele cuvinte ale acestei fraze scrise de un specialist: „istoricul se chinuie" să adune şi să descifreze sursele orale. Toţi cei care le-au utilizat mai mult sau mai puţin o ştiu. Şi mai ştiu şi că experienţa, chiar dacă se dovedeşte uneori decepţionantă în raport cu aşteptările iniţiale, este de mare folos şi constituie unul dintre atuurile istoriei imediate.

III. Şi câteva principii metodologice de bază

Singurul mod de a profita cât mai mult de aceste diverse surse şi de a dobândi distanţa ştiinţifică cerută de prelucrarea unei materii atât de arzătoare este de a aplica riguros vechea – şi buna – metodă istorică. Nu trebuie, într-adevăr, să avem nici o îndoială că, aşa cum scrie Jean-Pierre Rioux, „istoricul însuşi, desfăcându-şi trusa cu instrumente şi experimentând diferite ipoteze de lucru, creează întotdeauna, în orice loc şi în orice timp, faimosul recul."

Chiar dacă împrumută multe de la alte ştiinţe sociale, istoria imediată nu este o disciplină nouă. Principiile sale metodologice de bază sunt cele ale tuturor istoricilor începând cu Tucidide: definirea clară a unei problematici, critica surselor, luarea în calcul a factorului timp ca principal instrument de analiză, practica „enunţării distanţate" (H.-I. Marrou) a căilor şi rezultatelor cercetării... aceste reguli elementare sunt suficient de cunoscute – chiar dacă nu întotdeauna aplicate – pentru a nu le mai aminti aici. În schimb, nu ni se pare lipsit de folos să punem accentul pe patru metode pe care le considerăm în mod special potrivite investigării trecutului recent.

Clara delimitare a câmpului de investigaţie. Istoricul imediatului are libertate totală în alegerea obiectivului cercetării? Poate să abordeze orice subiect? Poate să cerceteze orice perioadă, chiar şi ultimii ani? Iată tot atâtea întrebări pe care le ridică problema delimitării temporale şi tematice a domeniului istoriei imediate şi care, de cele mai multe ori, nu au primit decât răspunsuri contradictorii, ca şi cum în acest domeniu ar domni arbitrariul.

Detractorii istoriei imediate nu se sfiesc să îi micşoreze domeniul ca unei „peau de chagrin"[2]. „Fiică a presei" (pentru că un jurnalist francez, Jean Lacouture, a fost cel care, în anii '60, a iniţiat o colecţie intitulată „Istoria imediată"...), ea ar fi trebuit să accepte a nu fi decât o simplă prelungire a discursului mediatic, un fel de „revistă a presei" care analizează articolele, le confruntă şi propune o sinteză...

[2] Peau de chagrin = piele sagrinată (de măgar, cal, catâr) pentru învelit cărţi, cutii. Aluzie la romanul cu acelaşi nume al lui Balzac, unde eroul primeşte de la un vrăjitor o astfel de piele, care avea însuşirea miraculoasă de a realiza orice dorinţă, micşorându-se după fiecare cerere împlinită. (n.tr.)

Pentru alţii, care o consideră un simplu bastard al politologiei, ea ar trebui să-şi limiteze ambiţiile la politică şi evenimenţial...

Chiar dacă putem, fără nici un menajament, să respingem aceste puncte de vedere reducţioniste, pe care nimic nu le justifică, trebuie, totuşi, să admitem că prelucrarea istorică a trecutului recent se face în anumite condiţii particulare. Spre deosebire de istoricii perioadelor anterioare, specialistul în istorie imediată lucrează, ca un pionier, pe un teren înţelenit, nebalizat, neviabilizat. Asupra acestui subiect putem relua imaginea istoricului britanic Charles Mowat: „Toţi ceilalţi istorici, scrie el, conştient sau nu, se ridică pe umerii predecesorilor lor, istoricul prezentului – «*the contemporary historian*» – trebuie să se ţină pe propriile sale picioare". Această absenţă a unui prealabil reperaj general cere, înainte de orice, investigaţie specializată, o analiză a liniilor de evoluţie şi a cadrului perioadei luate în considerare.

O dată rezolvată această problemă a rezervei metodologice, nici un teritoriu nu îi mai este interzis istoricului care se ocupă de istoria imediată. Pentru a ne convinge nu trebuie decât să ne uităm la diversitatea lucrărilor apărute în ultimii ani. Toate sectoarele – nu numai istoria politică sau cea a mass-mediilor – au fost obiect de cercetare: istoria urbană, istoria firmelor, istoria decolonizării, istoria culturală, istoria mentalităţilor... Un mare număr dintre ele au drept cadru cronologic al doilea război mondial sau perioada imediat următoare războiului, dar ultimele decenii sunt din ce în ce mai bine reprezentate. Istoricii, şi nu numai, politologii sau jurnaliştii, nu se feresc să studieze crizele, relaţiile internaţionale, evoluţia comportamentului societăţii civile... din anii '60, '70 şi '80, astfel încât mulţi se întreabă dacă mai există o graniţă între istoria imediată şi actualitate.

Să decretezi, cum s-a făcut, de exemplu, în Franţa, pentru simplificarea programelor de bacalaureat, că e necesară trecerea unei anumite perioade de timp – evaluată arbitrar printr-o cifră rotundă: zece ani, cincisprezece ani... – înainte de a putea să abordezi din punct de vedere „istoric" sau, dacă preferaţi „de însemnătate istorică" în perspectiva timpului, o anumită problemă, nu e o poziţie care să poată fi susţinută ştiinţific. Limita în aval a istoriei ultracontemporane este, în realitate, tot atât de variabilă ca şi documentaţia şi problematicile. Orice cercetător al perioadei recente ştie că vine un moment în care liniile de forţă devin din ce în ce mai vagi, demersul sintetic şi critic din ce în ce mai dificil. Atunci se ating limitele extreme dincolo de care, ca istoric, e periculos să te aventurezi.

Având de redactat, în 1988, un capitol de manual despre evoluţia Uniunii Sovietice începând cu 1964, nu am avut nici o dificultate în a ne centra discursul pe „sistemul Brejnev", pe descrierea fundamentelor, forţelor şi gripajelor sale, dar totul s-a închistat atunci când a trebuit făcută legătura cu prezentul şi caracterizată prestaţia noului secretar general al PCUS, Mihail Gorbaciov. După doar trei ani de la ascensiunea sa la putere, era greu să-i apreciezi politica. Singurele informaţii în această privinţă emanau doar dinspre anturajul secretarului general şi urmăreau, bineînţeles, proslăvirea *perestroikăi*. Titrând: „Ofensiva Gorbaciov: lifting sau revoluţie?" ni s-a părut că am găsit soluţia. Care, de fapt, nu era chiar aşa de bună. Desfăşurarea normală a demersului istoric fusese îngreunată, în acest caz, de două obstacole, unul de natură documentară, altul de natură metodologică: 1) absenţa surselor de opoziţie, care să permită redarea unei imagini exacte a profunzimii evoluţiei şi dezvoltării societăţii civile, mai ales în sânul republicilor baltice şi în Caucaz;

2) pretenţia de a emite, pornind de la o acţiune în desfăşurare, o judecată de ansamblu cuprinzând şi acţiunile viitoare. La acest joc – la care vom mai reveni – istoricul pierde întotdeauna. Sau aşteaptă încheierea clară a unui ciclu evolutiv „natural" (de exemplu plecarea de la putere a liderului politic ori încheierea conflictului) sau se mulţumeşte să aprecieze faza în curs de desfăşurare, limitând-o provizoriu după propriile sale criterii. În această operaţie de definire temporală a domeniului de studiu, data evenimentului nu este determinată în sine. Importante sunt cantitatea şi calitatea documentaţiei. Dacă sunt îndeplinite aceste două condiţii, nimic nu poate împiedica investigaţia evenimentelor recente şi chiar foarte recente.

Să mai observăm şi că ignorarea deznodământului evenimentelor pe care le studiază are efecte dezavantajoase pentru istoricul care se ocupă de istoria imediată. Îl obligă de fapt, să ia în calcul toate ipotezele, toate mutările, ceea ce presupune, din partea sa, o analiză completă a factorilor aflaţi în joc. „Cunoaşterea deznodământului unui conflict, notează judicios J. Lacouture, te poate face să subestimezi vigoarea, dinamismul învinsului. Istoria este într-adevăr studiere şi măsură a schimbărilor atunci când cercetează desfăşurarea independent de deznodământ. Şi cum să izolezi mai bine cursul de sfârşit, să-l individualizezi, să-i redai ambiguitatea, decât fiind tu însuţi deschis tuturor ipotezelor?"

Punerea în perspectivă „verticală" a faptelor studiate. Primul lucru care i se cere istoricului preocupat de istoria imediată şi care este familiar tuturor istoricilor este reconstituirea contextului evenimentelor. E vorba de căutarea amănunţită în trecut a tuturor elementelor capabile să

lumineze faptele studiate. Această căutare nu poate fi eficientă decât dacă este ghidată de o problematică de ansamblu. În trecut – sau în oricare altă parte – nu putem găsi răspunsuri decât la întrebări clar formulate. Astfel, interesul pentru ceea ce pe drept cuvânt se numeşte „tragedia iugoslavă", adică pentru divergenţele interne apoi pentru implozia acestui stat, începând cu sfârşitul anilor '80, ne conduce inevitabil către o adevărată scufundare în timp. Cele mai multe dintre „nodurile" acestei afaceri – etnice, religioase, politice şi economice – sunt premergătoare şi uneori, mult premergătoare, perioadei actuale. Împărţirea Imperiului roman între Orient şi Occident, în 395, ruptura dintre Patriarhatul de Constantinopol şi Episcopatul Romei, invazia din secolul al VI-lea a popoarelor slave vorbind dialecte apropiate, dar diferite, ocupaţia turcă începând cu a doua jumătate a secolului al XIV-lea, împărţirea populaţiilor sub dominaţia austriacă între Cisleithania şi Transleithania în 1867...: tot atâtea referinţe istorice care, fiecare în felul ei, mărturisesc despre vechimea şi numărul împărţirilor acestor popoare brusc regrupate la sfârşitul primului război mondial – prin voinţa elitelor naţionale şi a marilor puteri internaţionale ale epocii – într-un singur „regat al sârbilor, croaţilor şi slovenilor".

Această ascensiune în timp merită toată atenţia istoricului pentru că ea îi îngăduie, nu numai să-şi întemeieze discursul, dar şi să reliefeze originalitatea actualei evoluţii. Menţinând o constantă legătură cu trecutul îndepărtat, specialistul trecutului apropiat, după cum observa G. Noirel în legătură cu studiul imigraţiei, „ajută astfel la depăşirea analizei conjuncturale punând în valoare recurenţa fenomenelor, singurul mod de a degaja «legi» sau cel puţin constante, singurul mod de a înţelege ce e într-adevăr «nou» în actualul context."

Datorită acestui du-te-vino între trecutul îndepărtat şi trecutul apropiat, sunt posibile comparaţii revelatoare. Ajutorul occidental acordat în 1990 popoarelor din estul Europei poate fi mult mai uşor caracterizat dacă, ascultându-l pe G. Bossuat, îl vom pune sistematic în paralel cu planul Marshall din 1947. Am folosit aceeaşi metodă comparativă şi pentru a scrie „la cald" despre venirea la putere a lui M. Gorbaciov. În condiţiile unei documentaţii lacunare asupra acestui subiect, era aproape imposibil să răspunzi întrebării pe care toţi şi-o puneau: cum de a putut acest reformator radical să se strecoare în fruntea statului, după „domniile" celor mai aprigi conservatori şi în sânul unui regim totalitar în care partidul controlează complet accesul la putere? Pentru a putea oferi ipoteze plauzibile despre un asemenea proces, punând cap la cap informaţii rare şi fragmentare am fost obligaţi la două incursiuni în timp. Prima a avut drept obiectiv analiza comparativă a diferitelor experienţe reformiste făcute în ţările comuniste începând din 1948, şi formularea unor observaţii generale: practica „la cald" a reformelor, polarizarea pe economie, eşecul rarelor încercări de reformă globală a sistemului, intransigenţa birocraţiei, pasivitatea societăţii... Tot atâtea indicii luminând pieziş demersul gorbaciovian şi mai ales, dorinţa secretarului general de a folosi societatea civilă pentru a depăşi obstacolul birocraţiei. A doua noastră incursiune în trecutul recent a vizat clarificarea modului în care a izbândit curentul reformator sovietic, referindu-ne la experienţa – relativ binecunoscută a – „primăverii de la Praga". Graţie unor mărturii precum cele ale unor Zdenek Mlynar, înaltă autoritate în PC Cehoslovac al epocii, putem reconstitui tipurile de reţele progresiste care, în interiorul şi în exteriorul partidului, s-au constituit şi au strâns în jurul lor oameni de ştiinţă, economişti, intelectuali şi, de asemenea,

importanţii *aparatcici*. Chiar dacă nici nu se pune problema să transpunem ca atare aceste practici din Cehoslovacia sfârşitului anilor '70, în URSS-ul sfârşitului anilor '80, e foarte instructiv să le cunoşti pentru a putea lega între ele informaţiile fragmentare asupra organizării curentului reformist din sânul PCUS de la sfârşitul epocii lui Brejnev.

Prioritatea absolută acordată factorului timp în cercetările istoricului imediatului nu se traduce numai în acest efort de a „lega evenimentele actuale de trecut" (A. Prost). Ea se face simţită pe tot parcursul prelucrării datelor şi în cursul fazei finale a organizării lor. Obiectivul specialistului în istorie imediată rămâne, ca şi al celorlalţi istorici – în ciuda caracterului foarte recent al perioadei studiate şi a intervalului redus pe care lucrează –, reconstituirea ritmurilor de evoluţie, scoaterea în evidenţă a continuităţilor, rupturilor, schimbărilor şi transformărilor de tot felul.

Punerea în perspectivă „orizontală". Calitatea privirii istoricului preocupat de istoria imediată nu depinde numai de profunzimea ei ci şi de lărgimea sa. Această extensie răspunde unei duble necesităţi: aceea de a se adapta la realităţile infinit mai complexe şi mai interdependente decât în trecut ale lumii contemporane; şi aceea, în legătură cu prima, de a căuta, în disciplinele specializate în studiul epocii noastre, concepte şi instrumente metodologice potrivite.

Recenta extindere în spaţiu a domeniului destinat istoricului a constituit una dintre mutaţiile majore ale disciplinei istorice. Pentru Geoffrey Barraclough, acest fapt a marcat trecerea de la „istoria modernă" la o „istorie contemporană" a cărei principală caracteristică ar fi că a devenit o „istorie mondială". O istorie fondată pe o strânsă

corelare a evenimentelor şi forţelor care acţionează pe planetă. Această revoluţie a perspectivei istorice, aşteptată încă de la sfârşitul secolului al XIX-lea, s-a impus în urma răsturnărilor provocate de al doilea război mondial şi, puţin mai târziu, prin accelerarea procesului decolonizării. Chiar dacă, o dată cu trecerea timpului, s-au banalizat puţin, noţiunile de „interdependenţă" şi de „mondializare" constituie, în practica obişnuită a istoricului care are ca preocupare istoria imediată, realităţi tangibile. Ele cer un efort de deschidere, un apetit de cunoaştere care ar putea fi descurajate dacă nu s-ar fi dezvoltat un întreg sistem regulat şi fiabil de informaţii asupra „stării lumii".

Dacă, pentru istoria clasică, recursul la ştiinţele sociale a reprezentat un adevărat balon de oxigen care a contribuit la reînnoirea metodelor şi a punctelor de vedere, pentru istoria imediată a fost o condiţie *sine qua non* de supravieţuire. Aceasta sau acceptă să fie redusă la statutul de cronică mediatică sau, inspirându-se din modelele şi metodele special concepute pentru o analiză a societăţilor contemporane, îşi câştigă o credibilitate ştiinţifică incontestabilă.

Doar o osmoză interdisciplinară a putut să ajute la diversificarea şi la mai buna echilibrare a orientărilor unei istorii care, practicată mai întâi de jurnalişti şi politologi, părea cantonată în evenimenţial şi cronică politică. Foarte oportun, sociologia şi antropologia au demonstrat că schimbările de ordin material sau cultural meritau să fie luate în considerare tot atât de mult cât evenimentele politice; şi că percepţia acestor rupturi – de multe ori, e adevărat, mai greu de sesizat decât seismele politice – era, din punct de vedere „tehnic", posibilă. Hotărârea s-a dovedit a fi contribuţia ştiinţelor sociale la prelucrarea masivei documentaţii seriale cu ajutorul metodelor de analiză cantitativă.

De asemenea, istoricii epocii foarte recente au multiplicat, cu mare profit, împrumuturile de „concepte organizatoare" şi de „tipuri ideale" formulate de sociologi – în special de Max Weber – şi s-au inspirat din acestea pentru a crea „modele" care să îi ajute la o mai pregnantă evidenţiere a trăsăturilor caracteristice unui grup, unei situaţii sau unui proces evolutiv. Astfel, pentru a obţine o primă tipologie a mecanismelor desatelizării celor şase state est-europene situate pe orbita Uniunii Sovietice (1989), ni s-a părut practică şi sugestivă elaborarea unei „grile". Ţinând cont, pe de o parte, de forţele interne (Partidul Comunist, opoziţia, bisericile, populaţia) şi, pe de altă parte, de catalizatorii externi (Vaticanul, Occidentul, Gorbaciov), această „grilă", aplicată sistematic fiecăruia dintre cele şase state, ne-a permis, prin jocul comparaţiilor, să punem în evidenţă două tipuri de evoluţie: soluţiile de compromis (Polonia, Ungaria) şi schimbările impuse (celelalte patru ţări); ultimele se împart în două subgrupe: cea a Cehoslovaciei şi a RDG-ului, ţări dispunând de nuclee opoziţionale capabile, după răsturnarea echipelor comuniste autoritare, să zădărnicească manevrele gorbaciovienilor; şi cea a Bulgariei şi României, ţări care, neavând o opoziţie organizată, s-au trezit, la sfârşitul „revoluţiei", în mâinile comuniştilor „reformatori".

Analiza sistemelor socio-politice contemporane este mult uşurată şi de recursul la „imagini conceptuale" de tip „societate oficială – societate civilă" sau, pentru a prelua expresia sociologului maghiar Elemér Hankiss, „prima şi a doua societate". Un asemenea concept, într-adevăr mult mai puţin rigid şi ideologizat decât antagonismul marxist clasic „dominanţi – dominaţi", permite analizarea într-o manieră coerentă a raporturilor de forţe existând atât în societăţile coloniale şi postcoloniale, cât şi în regimurile

totalitare. Imaginarea (în sensul prim al acestui cuvânt) coexistenţei a două sisteme autonome şi concurente în locul unui singur sistem aşa-zis consensual, de fapt insesizabil şi de neînţeles, modifică în mod radical privirea istoricului. Acesta poate, de aici înainte, să-şi reprezinte o societate cu două feţe: una, cu generoasele sale principii afişate în văzul întregii lumi, cu vitrinele instituţionale democratice şi egalitare, care reuşesc să mascheze, mai mult sau mai puţin, realitatea unei puteri totalitare (partid unic, birocraţie atotputernică, monopol mediatic...); cealaltă, aproape negată de puterea constituită, clandestină aproape, organizând de bine de rău o economie paralelă (faimosul „sector informal") şi conservând practici sociale şi culturale combătute de societatea oficială. Bineînţeles că acestea nu sunt decât modele teoretice care trebuie corectate şi adaptate în funcţie de situaţie. Dar şi aceste critici ale modelului se dovedesc folositoare. În cazul folosirii conceptului „societate oficială – societate civilă", se pot face trei mari tipuri de observaţii: 1) nu există, în realitate, nici o separaţie netă între cele două societăţi, ci mai degrabă întrepătrunderi şi o oarecare osmoză; 2) nici una dintre cele două societăţi nu este un bloc omogen din punct de vedere sociologic şi ideologic; descoperim în ele bogaţi şi săraci, reformatori şi conservatori; 3) societatea civilă este în mod particular eterogenă. Singurul său liant este refuzul unei societăţi oficiale incapabile şi opresive. Ea nu e nici o structură de opoziţie, chiar dacă în sânul său se găsesc dizidenţi şi opozanţi. O asemenea disparitate internă explică tulburarea şi „dezordinea" perioadelor post-totalitare.

Aceste câteva exemple ne dau o idee despre întreg profilul pe care îl pot trage istoricii prezentului din colaborarea cu ştiinţele sociale apropiate. Nu ne-ar fi greu să

citãm şi altele, cum ar fi geopolitica, asociind geografilor, foarte eficace, istorici, politologi, economişti, jurişti, sociologi... În viitor această cooperare nu poate decât să se intensifice. Ea trebuie să se facă în respectul specificităţii fiecărei discipline, fără să vizeze o fuziune. Istoricul nu are de ce să se teamă de o asemenea confruntare; ba, poate chiar, să pretindă rolul de unificator: „El singur, aminteşte Pierre Nora, poate sesiza, în masa evenimentelor dintr-o societate, ansamblul dinamic a ceea ce observă în mod separat ceilalţi specialişti ai ştiinţelor umaniste. În totalitatea evenimentului pe care jurnalistul îl relatează, îl provoacă şi îl dezvăluie, dar nu îl dezarticulează pentru a-l aşeza altfel, într-un context semnificativ. Doar el poate, împrumutându-se de la etnolog şi geograf, de la economist şi de la sociolog, să descopere acea parte a trecutului care dă un sens provizoriu prezentului".

O multiplă exploatare a singularului. Doar un asemenea demers – pluridisciplinar şi federativ – îi poate permite istoricului care cercetează istoria imediată să facă faţă uneia dintre principalele caracteristici ale domeniului său de cercetare: singularitatea. Căci acesta, într-adevăr, înainte chiar ca istoricul să fi păşit în el pentru a-l străbate, a fost deja obiectul unei prime investigaţii din partea altor specialişti, mai ales din partea ziariştilor care zilnic se străduiesc să identifice şi să semnaleze – uneori cu mare vâlvă – „faptele marcante", „situaţiile extraordinare" sau „destinele excepţionale". Istoricul trecutului apropiat se găseşte astfel propulsat, fie că vrea, fie că nu, în lumea singularităţii. Ajunge, pentru a realiza acest lucru, să răsfoieşti un cotidian sau să asculţi un buletin de ştiri la radio; nu sunt decât evenimente, adică fapte rare şi demne de reţinut.

În aceste condiţii, nu e de mirare că, unii au crezut că istoricul trecutului recent nu poate face decât un singur lucru – ceea ce fac „pozitiviştii" când se ocupă de trecutul îndepărtat: identifică şi descriu „faptele" – sau evenimentele – care răsar „firesc" din Istorie şi încearcă să le lege între ele prin raporturi de cauzalitate... O singură diferenţă ar separa „şcoala" lui Seignobos de cea a istoricilor prezentului. Ultimii nu ar mai avea, ca „pozitiviştii" de altădată, monopolul de a decide dacă un anume eveniment sau o anume persoană merită epitetul de „istoric". Acest capitol ar fi rezervat acum doar mass-mediilor: „Evenimentul, observă Pierre Nora, se oferă (istoricului) de acum din exterior, cu toată greutatea unui dat, înainte de a fi elaborat, înainte de intervenţia timpului. Şi aceasta, cu atât mai multă forţă cu cât mediile impun imediat experienţa ca istorie şi cu cât prezentul ne obligă, din ce în ce mai mult, la experienţă."

Existenţa unui domeniu de cercetare pavat cu fapte unice şi cu destine ieşite din comun pare, deci, să limiteze *a priori* în mod dublu perspectiva istoricului trecutului recent. Acesta ar fi, deci, condamnat să suporte dictatura mediilor şi să practice un demers pozivist de tip „evenimenţialist" căruia, de aproape un secol, se încearcă să i se demonstreze slăbiciunea şi chiar inutilitatea? Ar fi el redus la contemplarea, neputincioasă şi inutilă, a acestei „agitaţii de suprafaţă" în vreme ce, aşa cum spun Braudel şi discipolii săi, esenţialul se află în duratele lungi, aproape structurale, care singure fac inteligibile economiile şi societăţile?

În realitate, situaţia este, din fericire, mult mai puţin disperată decât pare la prima vedere. Ultracontemporaneistul nu e constrâns să renunţe la cuceririle Şcolii „Analelor" şi să-i imite pe „pozitivişti". El poate să aplice evenimentelor

– care se dovedesc infinit mai diversificate şi mai pline de semnificaţii decât s-a spus – metode de analiză care permit o abordare originală şi subtilă a sistemului social şi politic.

Pentru aceasta el trebuie mai întâi să combată o prejudecată conform căreia evenimentul ar ţine doar de domeniul politic. Cine ar îndrăzni să conteste că formarea grupului Beatles, convocarea conciliului Vatican II, primii paşi ai omului pe Lună, scumpirea preţului petrolului sau naufragiul lui *Amoco-Cadiz* merită tot atâta atenţie din partea istoricului cât oricare alt fapt politic? Este evident că toate domeniile vieţii umane sunt populate de evenimente (culturale, sociale, economice...) şi că politica nu deţine monopolul.

În al doilea rând, e fundamental să nu confundăm evenimentul cu faptul divers sau cu anecdota. El nu are nici superficialitatea, nici caracterul efemer al acestora. Doar el ne îngăduie să conştientizăm partea de hazard şi de iraţional din istorie. „Evenimentul, insistă pe bună dreptate René Rémond, nu e un accident şi nu se limitează la suprafaţa lucrurilor. El introduce contingenţa în viziunea noastră şi acest lucru este de mare importanţă (...). Istoricul este mereu tentat să introducă, *a posteriori,* în derularea istoriei o raţionalitate, chiar dacă ea nu există (...). E o mare greşeală: atenţia acordată evenimentului dovedeşte că există întotdeauna bifurcare."

În plus, evenimentul redă un loc individului şi elitelor pe care şcolile antipozitiviste şi marxiste li-l refuzau sau, în orice caz, li-l măsurau cu zgârcenie. Evoluţia generală a puterii, în sânul sistemelor democratice bineînţeles, precum şi maxima personalitate operată de mass-medii în toate domeniile (de la politică la cultură) sunt responsabile de această „revenire" a individului în istorie, mai ales în

istoria cea mai apropiată. O asemenea evoluţie nu e nici de deplâns şi nici de temut. Ştim, cel puţin din volumele *Luther* sau *Rabelais* ale lui Lucien Febvre, că nici o biografie nu se poate limita la simpla povestire cronologică a unei vieţi şi că individul, oricât de mare ar fi, nu ne apare la adevărata sa dimensiune decât reaşezat în mediul său şi confruntat cu mentalităţile – savant reconstituite – epocii în care a trăit.

Această ultimă observaţie legată de biografie ne dă ocazia să reflectăm asupra importanţei – adesea nebănuite – evenimentelor unice pentru istoria prezentului. Privit de aproape, evenimentul dobândeşte, prin el însuşi, dar mai ales prin ceea ce descoperă, un mare interes. Aşa cum bine a observat Charles Morazé, „el nu constituie un bloc de-a pururi indestructibil, ci se pretează, o dată trecut momentul surprizei, la apropieri, comparaţii, stabiliri de înlănţuiri cauzale care explică cum a devenit inevitabil ceea ce fusese imprevizibil. El mai este, cum o arată şi etimologia, o împlinire sau o evadare, încununarea mişcărilor secrete cărora ne vine în gând să le reconstituim desfăşurarea abia după ce le-am resimţit importanţa efectelor; atunci el se lasă explorat în toate direcţiile". Putem deci să considerăm că evenimentul i se oferă istoricului sub patru dimensiuni:

1) O dimensiune factuală. Evenimentul este mai întâi o „ştire", adică un fapt petrecut într-un timp şi un loc precis, care mărturiseşte o realitate şi, din această cauză, reprezintă o fărâmă de istorie. Aproape ca un clişeu fotografic care fixează o clipă şi o porţiune de spaţiu. Astfel, am aflat că la 26 aprilie 1986, la orele 1 23' 4" (ora locală), într-o centrală nucleară situată la 22 km distanţă de Cernobîl, în Ucraina, un operator, făcând diferite verificări, provocase două explozii la reactorul nr. 4 al centralei şi, prin aceasta, antrenase o importantă scurgere de gaz radioactiv. Limitat

doar la elementele brute care îl caracterizează, evenimentul – oricât de dramatic ar fi – se înrudeşte cu faptul divers sau, dacă preferăm, cu incidentul. Trebuie să aşteptăm mai multe ore, uneori mai multe zile sau săptămâni, pentru ca, o dată evaluate consecinţele sale directe, să poată – sau nu – părăsi categoria „incidentelor". În cazul Cernobîlului, bilanţul (32 de morţi, 299 de răniţi grav, 135 000 persoane evacuate, 10 000 km^2 contaminaţi...) nu a întârziat să transforme, în toate ziarele, „incidentul de la centrala ucraineană" în „catastrofă".

2) O dimensiune sistemică. Evenimentul capătă o dimensiune suplimentară dacă istoricul încearcă să îl situeze în raport cu un sistem global a cărui funcţionalitate sau disfuncţionalitate o reflectă. Accidentul de la centrala Lenin din Cernobîl arată, în acelaşi timp, cât de depăşită era infrastructura nucleară sovietică, incapacitatea tehnologică de a stăpâni o defecţiune de acest tip, starea de degenerescenţă a birocraţiei de partid şi de stat, total incapabilă să facă faţă catastrofei şi credibilitatea *glasnostului* gorbaciovian, de vreme ce, după ce i-a negat amploarea, noul Secretar General a acceptat să spună adevărul – sau, mai degrabă, o parte a adevărului – cetăţenilor sovietici şi întregii lumi. În câteva zile şi prin intermediul unui singur eveniment, oricine a putut să-şi dea seama de ineficacitatea „sistemului Brejnev" şi de forţa „sistemului Gorbaciov".

3) O dimensiune culturală şi simbolică. Evenimentul declanşează, în mediile interesate, o întreagă serie de reacţii şi de reprezentări care ţin, în acelaşi timp, şi de inconştientul colectiv şi de realităţile sociale şi culturale ale acestor medii. El dezvăluie aşteptările, temerile, fantasmele. Rupând pentru o clipă continuitatea timpului, evenimentul ne oferă ocazia unică a unui fel de introspecţie

colectivă. Un fel de „stop-cadru" al unei societăţi în perpetuă mişcare. Astfel, pentru mulţi dintre simpatizanţii sistemului sovietic, catastrofa de la Cernobîl, prin slăbiciunile şi incapacitatea pe care le-a dezvăluit, a pus definitiv capăt speranţelor lor. Tuturor naţiunilor europene ea le-a stârnit o frică nucleară şi le-a arătat, în mod concret, pericolul căruia îi sunt expuse.

4) O dimensiune serială. Contrar a ceea ce imaginau pionierii „noii istorii" denunţând singularitatea, sub orice formă ar fi ea, şi neacordând calificativul de „istoric" doar faptelor repetabile şi comparabile, orice eveniment capătă, datorită diverselor sale aspecte (factuale, sistemice şi simbolice), o dimensiune serială. Istoricului îi revine doar sarcina de a descoperi, dincolo de discontinuitatea evenimentelor, raţiunile care le leagă între ele. „Oricât de independentă ar putea să pară, scrie Pierre Nora într-un articol de importanţă capitală, desfăşurarea unui eveniment nu are nimic arbitrar. Dacă nu apariţia sa, atunci ivirea, volumul, ritmul, înlănţuirile, locul, urmările şi avatarurile ascultă de legităţi care conferă chiar şi celor mai atipice fenomene o înrudire şi o mohorâtă identitate."

Astfel, Cernobîlul îşi poate găsi cu uşurinţă un loc pe lista accidentelor nucleare (de la Kîştîm în Urali la Three Mile Island în Statele Unite), industriale (de la Minamata în Japonia la Bhopal în India) sau ecologice (de la *Torrey Canyon* la *Amoco-Cadiz*). Dintr-un punct mai general de vedere, el aparţine lungului şir de evenimente revelatoare şi detonatoare care, de la ciuma neagră la cutremurul de la Lisabona, a terorizat spirite şi a zguduit imperii. Mulţi au văzut în explozia de la centrala Lenin din Cernobîl, pe bună dreptate, simbolul imploziei sistemului comunist.

În concluzie, dacă evenimentul a fost în prealabil

„lansat" de jurnalist, el nu devine „fapt istoric" decât după ce a fost descifrat metodic şi prelucrat, sub toate aspectele sale de către istoric. El îşi pierde atunci singularitatea şi unicitatea, dobândeşte o semnificaţie generală şi dezvăluie probleme şi comportamente deseori greu decelabile pe termen lung. Departe de a fi un handicap, evenimentul constituie una din bogăţiile domeniului istoriei imediate.

Capitolul III

O ISTORIE NECESARĂ

Dacă în cursul ultimelor două decenii s-a putut vorbi cu îndreptăţire de „patima" opiniei occidentale pentru istorie în general, în ceea ce priveşte istoria foarte recentă nu se poate vorbi decât de „interes". În primul caz simţim că la bază se află nevoia de înrădăcinare şi de studiere a înstrăinării; în al doilea – cel al istoriei imediate – e vorba de un demers fondat pe necesitatea de a ne găsi locul – ca indivizi sau colectivitate – în lumea în care trăim. Pe de o parte, căutarea dezinteresată a dominantei afective şi culturale, pe de alta, o acţiune mai raţională şi mai practică.

O asemenea concepţie a contribuit la nuanţarea imaginii sociale a istoricului. Specialistul trecutului apropiat, care trebuie să răspundă unei comenzi sociale precise şi concrete, a căpătat, datorită acestui fapt, o credibilitate specială care, totuşi, include multe obligaţii şi riscuri.

Înainte de a schiţa un prim bilanţ al reacţiilor şi al răspunsurilor istoricului în faţa acestei presiuni sociale, trebuie să determine amploarea şi sensul acesteia.

I. Apelul la societate

Libertatea istoricului, aşa cum am arătat în primul capitol, a fost întotdeauna foarte relativă. Solicitat de prinţi, supravegheat de biserică, mobilizat de statele-naţiuni, nu a avut odihnă. Acestor vechi tiranii, epoca noastră a văzut succedându-le o nouă formă de constrângere: cea a societăţii. Aceasta a înlocuit, încetul cu încetul, naţiunea şi puterea politică şi exercită de acum o mare presiune asupra istoricului timpului prezent.

Dovezi şi ambiguităţi ale comenzii sociale. Nu e uşor să cuantifici această cerere şi să măsori fluxul de interes care se manifestă în societăţile dezvoltate în direcţia istoriei celei mai apropiate. Această opţiune nu e clar identificabilă decât pentru două grupe de vârstă extreme: tinerii şi bătrânii.

Anchetele întreprinse la scară naţională de revista „Secolul XX", în septembrie 1984, şi de Asociaţia Profesorilor de Istorie şi Geografie din regiunea Midi-Pyrénées, în 1990–1991, arată, într-o manieră concordantă, extremul interes al elevilor din clasele terminale de la liceele clasice şi profesionale. „Noua programă" – de la al doilea război mondial până în zilele noastre – i-ar pasiona pe elevi. 98,4% dintre profesorii din Midi-Pyrénées consideră foarte favorabile reacţiile generale ale liceenilor faţă de această perioadă. Aceştia menţionează atracţia lor specială pentru trei momente ale istoriei recente: anii '70 (care coincid cu anii naşterii lor); perioada corespunzătoare existenţei active a părinţilor şi bunicilor lor şi, în fine, epoca actuală al cărei vălmăşag de evenimente cere numeroase lămuriri.

Acest buchet de motive – constituit în jurul experienţei personale şi familiale – explică excepţionala motivaţie a

tinerei generaţii pentru studiul trecutului recent. Reducerea programei de istorie contemporană într-un mod drastic – aşa cum le-ar surâde unora ideea – ar stârni, în mod sigur, vii proteste din partea elevilor. Elevii care, de fapt, nu îşi astâmpără foamea de istorie ultracontemporană numai în sălile de curs, ci şi citind des periodicele specializate – cum ar fi dosarele revistei „Fosfor" sau „Cheile actualităţii" –, urmărind, la televizor, emisiuni de tipul „Dosarele ecranului", „Geopolis" sau „Trimis special" şi, mai ales, pasionându-se pentru anumite tipuri de filme, în special cele despre războiul din Vietnam.

Cu ajutorul literaturii şi al mass-mediilor şi o altă categorie de vârstă, situată la cealaltă extremă, cea a vârstnicilor, apare bine situată în topul „consumatorilor" de istorie recentă. Cine nu a fost frapat, în librăriile populare din supermagazine sau din gări, de constanta şi abundenta prezenţă a lucrărilor de specialitate asupra câtorva mari evenimente ale istoriei contemporane? Descoperim, mereu reaprovizionate, vrafuri de cărţi consacrate celui de-al doilea război mondial, războiului din Indochina sau celui din Algeria. Ceea ce face dovada unei clientele numeroase şi fidele, interesate de acest tip de relatări şi mărturii. Ea este, în parte, compusă din „foşti" (combatanţi sau nu) şi din descendenţii lor. Sunt, de asemenea, aceleaşi persoane cu cele care sunt pasionate de dezbaterile televizate privind Rezistenţa sau „picioarele negre"[3] din Algeria, de filmele despre războiul din Vietnam sau despre cel din Algeria – realizate, pentru televiziune, de H. de Turenne, respectiv Yves Courrière – sau cu cele care au umplut sălile de cinema în care se proiecta *Dien Bien Phu* sau *Războiul fără nume*... Pe cât de multe succese, tot pe

[3] Pied-noire – algerian de origine europeană. (n.tr.)

atât de multe dovezi ale interesului unei părţi a societăţii pentru istoria foarte apropiată.

Ar fi, totuşi, simplist să ne imaginăm că acest interes este doar al anumitor generaţii. Operele pe care tocmai le-am pomenit – literare, de televiziune sau cinematografice –, au avut succes la toate genurile de public. Cum altfel am putea explica marele succes al revistelor de istorie şi al marilor colecţii pe care fiecare editor a avut grijă să le iniţieze pentru a „acoperi" trecutul apropiat: „Frontiera deschisă", „Istoria imediată", „Secolul XX" la Seuil; „Istorie" la A. Colin; „Pentru o istorie a secolului XX" la Fayard; „Caiete libere" la Maspero; „Martori ai timpului nostru" la Stock; „Istoria pe care o trăim" şi „Trăit" la R. Laffont; „Martorii" la Gallimard; „Memoria veacului" la Complexe...? Înmulţirea acestor colecţii începând cu anii '60 ne demonstrează concret existenţa unei pieţe, deci a unei comenzi sociale din ce în ce mai mari şi mai clare.

O asemenea cerere, chiar dacă atestă recunoaşterea incontestabilă a autorităţii istoricului, este complexă şi ambiguă. Istoricul este solicitat, în acelaşi timp, ca savant – deţinător al unei ştiinţe şi al unei metode de investigaţie ştiinţifice –, ca arbitru – capabil să indice cine are dreptate –, ca psihanalist – capabil să exploreze inconştientul pentru a-l disculpa – şi chiar ca mag dispunând de capacitatea de a preciza viitorul...

Aceste diferite aşteptări se exprimă prin intermediul unei curiozităţi selective. Societatea, nu este de fapt, interesată de toate subiectele oferite de istoria imediată. Ea are tabuurile sale în ceea ce priveşte istoria contemporană ca şi în cazul restului istoriei. Zone întregi ale trecutului recent rămân astfel, multă vreme, ferite privirilor. Ele coincid, de multe ori, marilor destrămări naţionale, acelor evenimente care îi asmut pe cetăţeni unii împotriva

altora sau care fac majoritatea naţiunilor să apuce pe căi greşite sau pur şi simplu josnice.

Societatea nu se face simţită doar prin rezistenţa la studiul anumitor subiecte sau perioade. Fapt poate şi mai grav, ea apasă cu toată greutatea ei asupra primelor investigaţii ale istoricului care cercetează istoria imediată. Conştient sau inconştient, ea vrea ca imaginea tuturor grupurilor sociale interesate mai mult sau mai puţin de noua perioadă explorată să fie cât mai pozitivă posibil. Istoricii celui de-al doilea război mondial, ai conflictelor coloniale sau ai ţărilor comuniste, cunosc varietatea şi abilitatea miilor de lobbiuri – reprezentanţi ai mişcărilor de rezistenţă, ai asociaţiilor victimelor, apărătorii memoriei cutărui mareşal sau general, partide politice, sindicate... Aceste grupuri intervin în multe feluri, publicând mărturii şi relatări *pro domo*, criticând publicaţiile şi cercetările neconforme cu punctul lor de vedere, intervenind în mass-medii şi pe lângă puterea politică. Ultima, preocupată de pacea socială sau de alegeri, nu se arată insensibilă la aceste intense acţiuni de lobby şi, la rândul ei, exercită presiunii asupra comunităţii istoricilor (dacă nu ar fi decât prin „recomandările" ce însoţesc programele şcolare sau prin comemorări oficiale).

Dar comunitatea istoricilor cum reacţionează? Se supune acestei legi a tăcerii –asupra anumitor subiecte – impuse de societate? E doar o jucărie în mâna diferitelor reţele de influenţă? Ne-ar plăcea să putem răspunde negativ la aceste ultime două întrebări, dar ar însemna să mitizăm istoricul şi să-i facem de neînţeles „derapajele" cele mai recente (asupra cărora vom reveni în a doua parte a acestui capitol). În mod clar, istoricul nu e un supraom; are preferinţele sale şi dezgusturile sale, suferă presiunile mediului ambiant. Pe scurt, aşa cum scrie

Lucette Valensi „e în cetate. Acţionează şi reacţionează ca şi contemporanii săi."

Un astfel de consens (am vrea să scriem „o asemenea complicitate") între istoric şi societate explică de ce mari porţiuni ale istoriei noastre naţionale contemporane au fost mult timp neglijate şi sunt încă doar parţial şi cu parţialitate explorate. Dacă – aşa cum am menţionat mai sus – istoria Rezistenţei şi-a găsit foarte repede locul în producţia istorică franceză, nu acelaşi lucru s-a întâmplat cu înfrângerea din 1940 sau cu regimul de la Vichy, şi nici cu participarea acestuia la persecutarea evreilor. De-a lungul anilor, doar istoricii străini şi organizaţiile direct interesate de victimele genocidului – cum ar fi Centrul de Documentaţie Evreiască Contemporană, înfiinţat în 1943 – au căutat să lumineze aceste sumbre unghere ale istoriei franceze.

Când şi de ce, într-o bună zi, s-a rupt, parţial tăcerea, s-au ridicat anumite tabuuri, s-au depăşit anumite presiuni? O asemenea schimbare de mentalitate nu se produce brusc şi nici întâmplător. Intervin tot felul de factori: timpul care contribuie la dobândirea unui punct de vedere mai obiectiv asupra evenimentului şi la slăbirea vigilenţei grupurilor de interese. Un reflex profesional al istoricilor, chinuiţi de ideea că lasă să dispară ultimii martori fără să-şi fi făcut meseria. Aprofundarea reflecţiei critice asupra modurilor de a-şi îndeplini datoria. Şi, mai ales, după părerea noastră, curiozitatea presantă a celor mai tinere generaţii – devenite, de multe ori, datorită romancierilor şi cineaştilor, mai puţin conformiste decât istoricii – excedate de straniile „goluri de memorie" ale celor mai mari.

Astfel, am putut vedea în ultima vreme, cercetători care au început să se ocupe de zonele interzise sau supravegheate ale istoriei contemporane: persecutarea evreilor, totalitarismul şi decolonizarea.

Întrebări asupra persecuţiilor suferite de către evrei. Dispariţia unei părţi a populaţiei evreieşti în lagăre a dezlănţuit un nesecat şuvoi de întrebări şi polemici: Cum au ajuns naziştii la ideea „soluţiei finale" şi cum au executat-o? Ce ajutor au primit din partea regimurilor aliate? Aliaţii ştiau? Care a fost reacţia bisericilor? Câţi evrei au fost exterminaţi şi în ce mod? De ce victimele nu s-au revoltat şi nu au rezistat mai mult?

Fiecare dintre aceste întrebări a dat naştere, după terminarea războiului, la multe şi aprige dezbateri. Aşa cum era şi firesc, au fost solicitaţi istoricii. Poate că niciodată nu s-a aşteptat mai mult de la ei. Opinia publică, constant zguduită de dezvăluiri, denunţuri sau revizuiri care o intrigă sau o indignează, s-a întors spre istorici pentru „a afla adevărul". Astfel, profund şocată de tezele negaţioniste (negarea genocidului evreilor şi a existenţei camerelor de gazare), pe care Robert Faurisson şi discipolii săi le-au difuzat în Franţa începând cu anul 1978, ea a apelat la specialiştii în istorie imediată. După o – prea lungă – perioadă de ezitare „între argumente de autoritate şi răspunsul ştiinţific circumstanţiat" (H. Rousso), aceştia au ales să răspundă prin colocvii, mese rotunde, lucrări colective şi articole. Ei au fost prezenţi şi când mass-mediile au lansat afacerea Darquier de Pellepoix, fost comisar general al chestiunii evreieşti între 1942 şi 1944, şi polemicile în jurul filmului de televiziune american *Holocaust* şi al procesului Barbie.

Acest interes arătat tuturor aspectelor persecuţiilor suferite de evrei şi puternica implicare a istoricilor prezentului în dezbaterile care agită opinia publică asupra acestui subiect nu sunt, bineînţeles, un fenomen specific Franţei. Pentru a ne convinge nu trebuie decât să reamintim via controversă care, începând cu primăvara lui

1986, a izbucnit între universitarul german Emst Nolte, specialist în fascism şi în istoria secolului al XX-lea şi filosoful Jürgen Habermas. Pentru Nolte, naziştii nu sunt inventatorii genocidului (practicat deja de turci pe seama armenilor) şi ei nu au făcut altceva decât să reacţioneze la pustiitoarea ameninţare sovietică. O asemenea teză a inflamat şcoala istorică germană contemporană şi a împărţit-o în două tabere: la dreapta, conservatorii, la stânga, liberalii sau „marxiştii". Aici, problema de fond nu e, precum în cazul revizioniştilor francezi, cea a existenţei camerelor de gazare, ci a cauzelor – istorice, ideologice şi politice – exterminării evreilor. Dezbatere esenţială, care confirmă caracterul capital al rolului social al istoriei ultra-contemporane. „Reflecţia asupra naturii şi a originilor crimelor celui de-al III-lea Reich, remarca pe bună dreptate Henri Ménudier, nu-i poate lăsa indiferenţi pe cei interesaţi de evoluţia vieţii intelectuale a Germaniei şi de impactul istoriei recente asupra ideologiilor şi comportamentelor. Cazul german ne arată ce rol important joacă istoria în ideea pe care popoarele şi-o fac despre ele însele."

... Asupra nazismului şi pétainismului... Intrinsec legat de precedentul, a apărut şi un alt pol al curiozităţii legate de sistemele totalitare şi autoritare: fascism, nazism, pétainism... Condiţiile instaurării acestor diferite sisteme, modul de funcţionare, sprijinirea lor de către o mare parte a populaţiei şi târzia hărţuire de către o minoritate au fost întrebări pe care şi le-au pus generaţii diferite; mai întâi, cele care fuseseră martore sau participaseră la evenimente, apoi, mai târziu, noile generaţii care doreau să înţeleagă comportamentul vârstnicilor. Acestei cereri i s-a răspuns printr-un volum impresionant de lucrări de tot soiul (studii, mărturii, filme, filme de televiziune), de un

nivel foarte inegal, adeseori purtând pecetea subiectivităţii. În Franţa, lucrările despre această perioadă au putut fi grupate, foarte repede, în două categorii: una adunând scrierile „rezistenţilor" care exagerau deseori amploarea opoziţiei faţă de regimul de la Vichy şi lupta contra naziştilor; cealaltă formată din producţiile „pétainiştilor" încercând să sublinieze, dimpotrivă, serviciile aduse de mareşal şi de politica sa de colaborare. Un asemenea subiectivism i-a încurajat pe istorici să facă să se audă o voce mai detaşată şi să se regrupeze în sânul Comitetului de Istorie a celui de-Al Doilea Război Mondial. Acelaşi lucru s-a întâmplat şi în Germania. „Zeitgeschichte" – istoria epocii noastre – a început mai târziu cu studiul perioadei naziste, prin fundarea la München, în 1947, de către landurile din zona de ocupaţie americană, a Institutului de Studii asupra Politicii Naţional-Socialiste, devenit, în 1952 Institutul de Istorie a Prezentului. Pornind de la documente adunate cu ocazia procesului de la Nürenberg, apoi de la arhivele naziste restituite de Aliaţi, istoricii germani au întreprins, în lumina conceptului de „totalitarism" inventat de Hannah Arendt, o investigaţie minuţioasă a ceea ce, încă din 1946, Friedrich Meinecke numise *Catastrofa germană*. Acest efort ştiinţific nu s-a desfăşurat fără a stârni multiple controverse, mai ales privind natura şi structura celui de-la III-lea Reich (monocratic sau policratic?). În plus, în paralel cu această istorie savantă, s-a dezvoltat o literatură partizană a cărei abundenţă este, fie şi numai ea, semnificativă pentru interesul arătat de opinia publică faţă de aceste probleme.

În Franţa, de asemenea, „numărăm cu zecile de mii scrierile consacrate perioadei (celui de-al doilea război mondial), de toate genurile, în toate stilurile, cu diferite scopuri" (H. Rousso). Chiar dacă în tot acest şuvoi scrierile

istoricilor de profesie rămân minoritare şi impactul lor redus în raport cu alte scrieri generos mediatizate, chiar dacă argumentele lor sunt deseori combătute fără milă, imaginea istoricului „specialist în cel de-al doilea război mondial" nu a încetat să se afirme. O dovedesc colaborarea istoricilor la realizarea de filme, în calitate de consilieri (*Privirea Vichy-ului, Pétain...*), succesul cărţii lui Jean-Pierre Azéma – devenită manual de referinţă – şi simbolicul eveniment al constituirii, în iulie 1989, de către cardinalul Decourtray, unei Comisii de Istorici ai Prezentului însărcinaţi să cerceteze arhivele arhiepiscopiei de Lyon pentru a clarifica problema complicităţilor de care beneficiase Paul Touvier, după război, în sânul bisericii. Mult timp latentă şi difuză, comanda socială se exprima, de acum înainte, direct.

...Şi războaiele coloniale. Aparţinând, ca şi genocidul evreilor sau totalitarismul, aceleiaşi zone dureroase a memoriei colective, decolonizarea violentă a pus şi ea multe probleme istoricilor. Aceste aventuri, pe care astăzi le ştim eşuate, meritau sacrificii atât de mari? Care au fost responsabilităţile diferitelor puteri – politică, militară, economică – în declanşarea şi continuarea luptelor? De ce comunităţile naţionale le-au acordat atât de puţină atenţie combatanţilor şi victimelor? De ce, după douăzeci sau treizeci de ani de la sfârşitul ostilităţilor, se mai observă încă, în viaţa politică, socială şi culturală a fostelor puteri coloniale, multe urme ale unui trecut dureros? Pe scurt, apelul lansat către istoric este, la fel ca şi în cazul celorlalte traumatisme, multiplu. I se cere nu numai să examineze riguros perioada conflictelor, ci şi să explice sindroamele cărora le-a dat naştere.

În cazul războiului din Algeria, istoricii, la început, au părut că nu aud miile de voci care îi chemau. Fără îndoială

că ei considerau sarcina imposibil de îndeplinit, datorită faimoasei „lipse de recul" şi, mai ales, datorită poziţiei guvernelor celor două ţări. În Franţa, anii '60-'70 au fost, într-adevăr, marcaţi de „o voinţă oficială de amnezie" şi de „absenţa oricărei încurajări a cercetării istorice" (Guy Pervillé). În Algeria, dorinţa de a fonda legitimitatea puterii constituite pe „războiul de eliberare" zădărnicea orice tentativă de privire detaşată asupra evenimentului.

Acest refuz motivat al corpului universitar de a răspunde întrebărilor şi argumentelor pasionate ale celor care trăiseră direct cei opt ani ai conflictului, precum şi curiozităţii mult mai senine a tinerei generaţii, a lăsat locul liber pentru mărturiile şi relatările jurnaliştilor. După un „timp de doliu" – destul de scurt – şi o relativă tăcere, reprezentanţii principalelor grupuri „purtătoare de memorie" au făcut o breşă în zidul însingurării lor. Primii şi cei mai numeroşi au fost politicienii, ofiţerii, apoi picioarele-negre; ultimii, soldaţii. Doar câteva mărturii au făcut, cu greu, să se audă şi „strigătul celor uitaţi", harki[4].

De-a lungul celor douăzeci de ani care au urmat sfârşitului conflictului, s-au publicat nu mai puţin de 1000 de cărţi. Această enormă producţie, chiar dacă dovedeşte şi nevoia de exprimare a unei părţi a societăţii franceze, nu trebuie considerată o garanţie a „acoperirii" exhaustive şi obiective a evenimentului. „Aproape 70% dintre lucrările publicate în Franţa între 1962 şi 1982 erau, după Benjamin Stora, favorabile tezelor menţinerii prezenţei franceze în Algeria (...). De la Antoine Argoud la Jacques Soustelle, de la başaga Boualem la Jo Ortiz, de la generalul Jouhaud la Georges Bidault, aceste numeroase scrieri memorialistice se datorau pietăţii şi nevoii instinctive

[4] Harki – algerienii care luptau în trupele coloniale franceze. (n.tr.)

de a ataşa prezentului un trecut considerat trădat sau masacrat."

Această primă fază a fost mai degrabă cea a mărturiei individuale, decât cea a tabloului de ansamblu; mai mult cea a nostalgiei şi amintirilor, decât cea a seninătăţii şi detaşării; pe scurt, mai mult cea a memoriei decât cea a istoriei, mai ales a istoriei contemporane. Într-adevăr, concepţia care predomină în aceste lucrări (care evocă Algeria dinainte şi din timpul războiului) este cea a istoriei refugiu. Se fugea de realităţile prezentului într-un trecut mai mult sau mai puţin mitic „în care era bine să trăieşti". Este exact opusul istoriei imediate care încearcă să facă mai bine înţelese problemele momentului.

Totuşi, chiar în timpul acestei faze nostalgice, istoria s-a regăsit. Datorită sutelor de mărturii – oricât de pasionate erau – s-a strâns material pentru perioada următoare, care va vedea într-adevăr cum începe să se scrie istoria. Pentru moment (începutul anilor '70), „veteranii din Algeria" se grăbesc în fiecare săptămână la chioşcurile cele mai apropiate pentru a cumpăra seria (de mare succes) „Historia–Magazine" consacrată „războiului fără nume".

Primele sinteze de calitate – cum ar fi cea a lui Ch.-R. Ageron despre Algeria contemporană sau a lui B. Etienne despre europenii din Algeria – au apărut începând cu sfârşitul anilor '60. Dar a trebuit să aşteptăm mai mult de un deceniu pentru ca, datorită istoricilor anglo-saxoni, precum A. Horne, algerieni (Mohammed Harbi) şi francezi (G. Pervillé, B. Droz, B. Stora...), să se poată schiţa o adevărată istorie a conflictului algerian şi a numeroaselor sale implicaţii. Crearea grupurilor de lucru asupra decolonizării în cadrul Institutului de Istorie a Epocii Actuale, organizarea de colocvii internaţionale (1984, 1988), începutul publicării, în 1990, de documente deţi-

nute de armata franceză, au marcat o nouă vârstă a istoriografiei războiului algerian. Privirea critică şi demitizantă a diverşilor specialişti în istoria imediată nu e apreciată de toţi protagoniştii sau victimele, care continuă să depună mărturie şi să polemizeze, dar totul ne îngăduie să sperăm că, la fel ca şi în cazul celui de-al doilea război mondial sau al războiului din Vietnam, această privire obiectivă se va impune din ce în ce mai mult.

Locul istoricilor universitari în sânul enormei producţii literare americane consacrate războiului din Vietnam este, păstrând proporţiile, aproape acelaşi ca al istoricilor francezi ai războiului din Algeria, adică modest. Marea majoritate a publicaţiilor a emanat multă vreme dinspre militari, jurnalişti şi oameni politici; numeroase au fost romanele şi încă şi mai numeroase producţiile cinematografice şi de televiziune (filmele de război sunt în fruntea pieţei video). Acest şuvoi puternic şi neîntrerupt a adus, cu siguranţă, câteva pepite – cum ar fi lucrările lui Guenter Lewy, Stanley Kamow sau David Halberstam – dar şi mult mâl şi reziduuri fără interes. Taberele sunt atât de bine conturate încât, de la primele pagini, ghicim fără greş, de care parte se situează autorul: cea a „liberalilor" care critică războiul şi pe cei care l-au făcut; sau cea a „revizioniştilor", pentru care lupta era justă şi nu a fost pierdută decât datorită trădării celor din Congres şi din mass-medii...

În acest context stăpânit de pasiuni, istoricului specialist nu i-a fost uşor să se exprime cu seninătate. Pe de o parte, datorită lobbiurilor („veterani", presă, partide politice...) a căror putere este încă necunoscută în Europa; pe de altă parte, pentru că explozia memoriei era atât de puternică încât părea riscant să propui o vedere de ansamblu. E deci un adevărat miracol că în această larmă asurzitoare şi con-

tinuă a romanelor, mărturiilor, cântecelor, filmelor şi filmelor de televiziune s-a putut face auzită şi vocea istoricului. Cea a lui George Herring, de exemplu, încă din 1979, la doar şase ani după Acordurile de la Paris, sau, mai târziu, cele ale unor Melvin Small, Larry Berman sau Marylin Young. Voci care se ridică deasupra polemicilor şi care încearcă să răspundă întrebărilor esenţiale: Cum s-au luat deciziile fundamentale de intrare în război? Ce rol a jucat Statul Major? Care a fost responsabilitatea presei? De ce şi cum s-a modificat opinia publică americană la sfârşitul anilor '60?

Aceste studii istorice despre războiul din Vietnam, războiul din Algeria sau al doilea război mondial care, dincolo de polemici, depăşesc nivelul amintirilor şi al mărturiilor, au mulţi cititori? Cu siguranţă nu. Fără excepţie, ele nu au niciodată audienţa unui best-seller sau a unui film şi rămân închise în strâmta lume a intelectualilor. Dar putem spera că tezele pe care ele le vehiculează vor fi popularizate – cu întârziere, desigur – prin intermediul învăţământului, ceea ce ar permite întregii societăţi să se regăsească.

Interogaţii identitare. Chemaţi să scruteze fracturile violente produse de conflictele mondiale şi de decolonizare, istoricii prezentului trebuie să interpreteze şi disfuncţiunile sociale sau fisurile civice şi morale ale societăţilor contemporane. Acestea, de cel puţin zece-douăzeci de ani, se arată neliniştite de fărâmiţarea sentimentului naţional şi de contestarea valorilor tradiţionale. Ele încearcă să înţeleagă motivaţiile profunde ale acestor rupturi, dar şi să perceapă noile concepte identitare pe cale de a se naşte. Ce răspunde istoricul la această vastă interogaţie asupra noilor fundamente ale comunităţilor umane?

În faza de construcţie a statelor şi de elaborare a sentimentului naţional, istoricul s-a implicat deseori trup şi

suflet, lăsând să se creadă că funcţia sa esenţială este aceea de a legitima regimurile constituite şi politicile de integrare. Astăzi, ţinând cont de atomizarea societăţii şi de slăbirea sentimentului naţional în vechile state europene, o asemenea confuzie e de neconceput. Înseamnă oare aceasta că, naţiunea nemafiind „o luptă ci un dat" (P. Nora) şi că istoria ridicându-se la rangul de ştiinţă socială, nu mai există nici o posibilă legătură între ele? Cu siguranţă că nu. Istoria, ca ştiinţă umanistă, trebuie să se intereseze de problema identităţii naţionale şi trebuie să răspundă la întrebarea din ce în ce mai obsedantă: ce tip de comunitate umană formăm noi?

Istoriografia americană ne oferă multe exemple de încercări – uneori contradictorii – de a defini comunitatea naţională. Astfel, şcoala numită „consensuală" – foarte influentă în anii '50 – a încercat să dea o viziune omogenă a naţiunii americane, insistând asupra valorilor comune şi minimalizând diviziunile etnice şi conflictele de clasă. Acestei ideologii de *melting pot*, acestei imagini „netezite" a naţiunii americane i s-a opus, în anii '60-'70, o viziune mult mai complexă şi neliniştitoare în care opoziţiile, contestările şi dificultăţile relaţionale erau puse în relief. „Naţiunea noastră, se alarma, în iulie 1970, Arthur M. Schlesinger, e într-o stare de fragmentare latentă şi într-o urgentă nevoie de reconstrucţie naţională care va aduce grupurile alogene şi de excluşi la o participare completă la comunitatea noastră naţională."

Şi în discursul istoricilor francezi despre naţiune – mai ales în cel al autorilor de manuale şcolare – găsim conotaţii destul de contradictorii, dar tendinţa consensuală pare să domine. Totul se petrece ca şi cum s-ar dori privilegierea temelor unificatoare până la excluderea din câmpul ştiinţific a realităţilor susceptibile să denatureze o identitate

naţională fondată exclusiv pe omogenitate. De unde, fără îndoială, foarte târziul interes arătat, de exemplu, chestiunii imigranţilor. Din 382 de teze susţinute între 1951 şi 1983 asupra acestui subiect, doar 15 aparţin istoricilor. Această abandonare a terenului juriştilor, sociologilor, psihologilor şi economiştilor contrastează foarte mult cu situaţia Statelor Unite unde, începând cu epoca interbelică, imigraţia se numără printre cele mai active sectoare ale cercetării istorice.

Astăzi – adică de vreun deceniu – timpul pierdut de istoricii francezi este pe cale de a fi recuperat. Mai multe studii au apărut ca răspuns la marea dezbatere care tulbură societatea franceză a anilor 1980-1990 în legătură cu locul şi teama faţă de străin. „Ceea ce face importanţa imigraţiei în istoria recentă, scria Gérard Noirel încă din 1988, este şi că ea ridică probleme de ordin epistemologic care angajează toată reflecţia asupra Franţei contemporane. În această perspectivă, nu imigranţii constituie interesul problemei, ci mai degrabă principiile explicative care trebuie mobilizate pentru a da seama de lacunele istoriei republicane: care sunt raporturile dintre indivizi şi instituţii (stat, partid, naţiune)? Ce rol joacă dezrădăcinarea în formarea şi consolidarea unei societăţi? Ce loc trebuie acordat chestiunii „originilor" şi „sentimentelor de apartenenţă" în faimoasa „istorie a mentalităţilor"? Cum se combină criteriile de clasă, naţionalitate, sex... în definirea indivizilor şi a grupurilor cărora le aparţin?" Un mănunchi de întrebări care demonstrează fecunditatea investigaţiei istorice, a problemelor sociale şi de identitate.

Mai puţin arzătoare decât imigraţia şi alte caracteristici identitare au făcut, mult mai devreme, obiectul studiilor istorice. Comportamentele politice, mai ales divizarea francezilor între stânga şi dreapta, au reţinut foarte de tim-

puriu atenţia şi au prilejut strălucite analize individuale (precum cele ale lui Jean Touchard sau René Rémond) sau colective (cum ar fi recenta culegere coordonată de Jean-François Sirinelli). Anumite curente politice extremiste (GRECE, de exemplu) a căror ascensiune, amplificată de mass-medii, neliniştise opinia publică, au fost şi ele supuse criticii istorice. Să mai observăm, în fine, în acelaşi domeniu al căutării identitare, că practicile culturale şi comportamentele religioase, obiecte ale marii anchete întreprinse de decanul Le Bras şi de Canonicul Boulard în anii '60, au dat naştere, de mai bine de treizeci de ani, multor lucrări de calitate.

Vârtejul accelerării istoriei. Mai rămâne un ultim domeniu unde, după părerea noastră, cererea socială a fost întotdeauna foarte mare, dar istoricii s-au temut multă vreme să o satisfacă: cel al marilor şi neaşteptatelor mutaţii statale contemporane. Toate generaţiile care au trăit răsturnări profunde (revoluţii, războaie, dezmembrări ale statelor) au căutat imediat să şi le explice şi s-au întors în mod firesc, spre „cei care ştiu" sau e posibil să ştie. Fiecare dintre aceste evenimente a stârnit o mare şi neliniştită curiozitate: crizele Războiului rece (blocada Berlinului, zidul Berlinului, rachetele din Cuba), revoltele din interiorul blocului comunist (în Polonia, în Ungaria, la Praga, la Pekin...), prăbuşirea imperiilor (Iran, URSS...), războiul din Golf... În general numai jurnaliştii au răspuns imediat şi pe larg acestei dorinţe de a înţelege. Specialiştii, mai ales istoricii, care deţineau, totuşi, cheile fundamentale pentru interpretarea acestor schimbări, au ezitat să-şi părăsească sălile de curs şi bibliotecile pentru a ocupa o scenă mediatică şi aşa invadată de strategi, politologi, polemişti, geopoliticieni... Absenţa lor a sărăcit dezbaterea deoarece

ei erau singurii care puteau, în mod serios, să aşeze faptele într-o lumină potrivită. S-au putut, totuşi, observa, în timpul ultimilor ani, din ce în ce mai multe şi mai fericite excepţii. Astfel, în timpul războiului din Golf, o revistă franceză de televiziune nu a ezitat să consacre mai multe pagini unei convorbiri cu un istoric al Orientului arab apoi, în momentul imploziei iugoslave, să recidiveze cu un specialist în ţările din Europa meridională. Acest recurs – din ce în ce mai frecvent – la istoricul care se ocupă de istoria imediată pentru a comenta bulversările contemporane este semnul clar al crescândei recunoaşteri a competenţei sale în sânul corpului social. Oricât de măgulitoare ar fi, această recunoaştere ridică numeroase dificultăţi.

Relaţiile dintre istorie şi societate sunt, într-adevăr, pline de ambiguităţi. În primul rând deoarece – după cum am văzut – „comanda socială" se dovedeşte a fi un concept la fel de abstract şi de neclar ca şi cel de „opinie publică". Ea este rareori receptată direct, prin intermediul anchetelor sau sondajelor, ci mai mult prin intermediari: asociaţii, partide, grupuri de presiune, presă, televiziune... Puterea sa nu poate fi evaluată decât în parte şi imperfect, prin audienţa acordată „răspunsurilor" istoricilor (tirajele lucrărilor, cota de audienţă a emisiunilor la care participă). De altfel, această „cerere", presupunând că reuşim să o circumscriem cu precizie, ne apare ca fiind destul de complexă. Ea are rareori o motivaţie gratuită, dezinteresată, aşa cum ar dori-o mediul ştiinţific. Există, în această privinţă, un decalaj evident între mediul care solicită şi cel care trebuie să răspundă. În vreme ce, ultimul are drept ideal profesional căutarea adevărului, diferitele segmente ale corpului social aşteaptă ca istoria – ca şi alţi vectori ai opiniei publice – să le întărească poziţiile sau să le prezică viitorul imediat.

Lunga tradiţie a confiscării istoriei de către putere nu s-a stins încă. Zilnic, grupuri sociale sau etnice aflate în război încearcă să-şi legitimeze revendicările făcând apel la istorie. Azerii şi armenii, de multă vreme, şi-au mobilizat specialiştii pentru a afla dacă provincia Karabah făcea parte, cândva, din Armenia Mare sau dintr-un regat aflat la originea Azerbaidjanului modern. Acelaşi tip de cercetare, urmărind stabilirea anteriorităților în cazul sârbilor şi albanezilor din Kosovo sau al irakienilor şi iranienilor din Shat-el-Arab. Nici una din taberele interesate nu acceptă un răspuns obiectiv, preocupându-se doar de inventarea unor aşa-zise argumente istorice care să justifice sau să respingă o agresiune. Istoricul, în acest caz, nu mai este decât un alibi şi nu are nici un interes să accepte asemenea jocuri.

La fel de ambiguu ni se pare şi faptul că realizatorii de film (documentar sau de ficţiune) apelează la istoricii universitari atunci când tratează evenimente arzătoare ale perioadei contemporane (colaboraţionismul, Rezistenţa, războaiele coloniale...). Dacă, *a priori*, am putea să ne bucurăm de această recunoaştere a competenţei istoricului – care pare generalizată din anii '80 –, experienţa ne arată că specialistul este utilizat mai ales ca garant, ba chiar ca reclamă. „În ceea ce priveşte *Privirea Vichy-ului*, se întreabă pe bună dreptate Henry Rousso, este el filmul istoricilor sau al lui Chabrol? E vorba de o cronologie în imagini sau Chabrol, cauţionat de istorici, ne oferă viziunea sa, foarte personală, a lucrurilor?"

La fel de riscant ni se pare şi apelul la istorici pentru a „spune adevărul" în dezbaterile care divizează opinia publică. Astfel, o familie sau un grup social care se consideră defăimate nu mai şovăie în a învesti, unul sau mai mulţi, istorici cu o misiune de arbitraj. Am evocat deja cazul constituirii în 1989 a Comisiei reunite de cardinalul

Decourtray pentru a cerceta legăturile dintre Biserică şi Paul Touvier. Patru ani mai târziu, în mai 1993, copiii unui fost ministru al celei de-a III-a Republici, bănuit de legături cu Uniunea Sovietică, au făcut, de asemenea, apel la un comitet compus din patru istorici ai prezentului.

De fapt, împărţirea dreptăţii, şi încă la comandă, nu ţine de competenţa istoricilor. Mai întâi pentru că nu au la dispoziţie aceleaşi mijloace şi acelaşi gen de documentaţie ca magistraţii. Contrar celor imaginate de profani, arhivele nu sunt mine de revelaţii; ele nu spun totul, mai ales dacă e vorba de complicităţi sau de spionaj. În plus, istoricul nu are acces la una dintre piesele de bază ale dosarului: secretul conştiinţelor. Aceste obstacole, la fel ca şi grija de a prezenta lucrurile în toate complexitatea lor, ţinând cont mai ales de context şi de mentalităţi, îl împiedică pe istoric să dea un verdict categoric, aşa cum ar dori în general cei care îl împing spre acest gen de acţiune şi... publicul, mereu nerăbdător să vadă căzând capete. Raportorii Comisiei istorice instituite de cardinalul Decourtray au subliniat foarte bine limitele investigaţiei lor: „Prezentul raport, precizează ei, chiar dacă aduce revelaţii a căror noutate şi importanţă îi revin cititorului să le aprecieze, nu are pretenţia de a face, pe deplin, lumină în cazul unei afaceri a cărei stranietate, departe de a se risipi, nu face decât să sporească pe măsură ce înaintăm în ea. Există obscurităţi pe care nu le-am putut disipa, persistă îndoieli sau incertitudini cărora nu le-am putut găsi un răspuns".

Folosit ca arbitru sau ca expert, istoricul imediatului este la fel de des invocat şi ca profet. Se consideră că ceea ce ştie despre trecut îi oferă toate explicaţiile pentru prezent şi cheile viitorului apropiat. Un asemenea raţionament se bazează pe o concepţie mecanicistă şi rigidă a

istoriei: o concepţie care privilegiază exclusiv logica şi înlătură iraţionalul. Robert Ilbert, scriind despre războiul din Golf, a ştiut să redea întregul său sens vechii zicale „istoria nu se repetă niciodată", propunând această definiţie a crizei: „Orice criză, scrie el, răspunde unei noi configuraţii a raporturilor sociale, rezultate din evoluţii mai vechi, dar în forme reînnoite care, prin definiţie, scapă gândirii". Şi, într-adevăr, cum oare ar putea istoricul să prevadă o situaţie căreia nu îi cunoaşte decât o parte a componentelor? Să vrei cu orice preţ – aşa cum încearcă adesea, în epoci de criză, mass-mediile – să-i faci pe istorici să stabilească diagnostice complete şi pronosticuri este la fel de zadarnic pe cât de devalorizant pentru aceştia din urmă. La jocul „Spuneţi-ne, deci, ce se va petrece acum, voi, care sunteţi specialişti în această problemă sau în această zonă", istoricii pierd întotdeauna, sau aproape. Dacă, din întâmplare, istoricul stabileşte o previziune justă sau apropiată de realitate, iată-l consacrat profet. O asemenea confuzie este gravă deoarece duce la ignorarea şi deformarea contribuţiei specifice istoricului. Nici mag, nici profet, el are doar două sarcini: stabilirea legăturilor dintre trecut şi prezent şi punerea în relief a proceselor noi, originale şi neaşteptate ale schimbării.

Supunerea la comanda socială ascunde un alt pericol pentru istoric: cel al modelor. Şi în acest domeniu, al istoriei, opinia publică se aprinde repede în legătură cu un eveniment, un lider sau o problemă. Pe lângă faptul că, uneori, nu e vorba decât de un simplu foc de paie, această polarizare are inconvenientul de a restrânge alte domenii de interes. La mijlocul anilor '80, istoricul american Gillian Peele mărturisea că e uimit şi neliniştit de „neaşteptatele accese de entuziasm" ale compatrioţilor şi colegilor săi faţă de anumite subiecte, mai ales de extraordinarul

succes al cercetărilor istorice contemporane pe teme religioase. De asemenea, cum să nu te uimească neaşteptatul interes al unei părţi a populaţiei franceze pentru tot ce priveşte perioada regimului de la Vichy. Polemicile născute de premiera filmului *Le chagrin et la pitié* al lui Marcel Ophuls (1971), apoi de publicarea cărţii lui Robert Paxton (1973) şi, în fine, de afacerea Touvier erau menite să transforme această perioadă, o dată cu începutul anilor '70, într-o „obsesie". În asemenea cazuri, istoricii nu se expun să răspundă acestui exces de curiozitate printr-un alt exces, mobilizându-se în număr mare şi riscând să abandoneze, în amonte, şi să nu ocupe, în aval, domenii de cercetare la fel de interesante?

Aceste câteva observaţii încearcă să pună în evidenţă o problemă care se cere rezolvată de către istoricul care cercetează istoria imediată. Acesta, sau pretextând că un cercetător nu trebuie să trăiască în ritmul actualităţii şi că nu trebuie să-şi plece auzul la chemările lumii, se retrage în arhivele sau în biblioteca sa şi îşi urmează netulburat cursul cercetării; sau, convins, atât din civism cât şi datorită unei anumite idei despre „meseria de istoric", că trebuie să răspundă apelurilor pe care i le lansează societatea în care trăieşte, îşi asumă în totalitate această sarcină. În acest caz, el trebuie să ştie că drumul pe care l-a ales, dacă îl conduce către o viziune nouă şi dinamică a funcţiei istorice, e în acelaşi timp plin de capcane.

II. Paşi greşiţi

Cu ocazia importantelor schimbări petrecute la sfârşitul anilor '80, s-a putut constata cât de prost defrişate şi cultivate au fost anumite domenii ale istoriei foarte actuale. Nu

e vorba, bineînţeles, de a-i mustra pe istorici pentru că nu au prevăzut modalităţile în care se vor petrece aceste schimbări, ci de a cerceta natura dificultăţilor pe care le au istoricii în a stabili un bun diagnostic al stării societăţilor şi al relaţiilor interstatale. Aici se află, după părerea noastră, materie de reflecţie şi de studiu pentru istoricul preocupat de istoria imediată.

Dacă, în spiritul problematicii generale a acestui capitol, alegem să aruncăm o privire critică doar asupra istoriografiei lumii comuniste, acest lucru nu înseamnă că acesta e singurul sector care ridică anumite semne de întrebare. Mulţi dintre specialiştii lumii arabe sau ai Africii nu au făcut dovada unei perspicacităţi mai mari decât cei ai URSS-ului sau ai Chinei. Ni s-a părut doar că studiile asupra sistemelor comuniste oferă un eşantion complet al tuturor „derapajelor" susceptibile de a fi comise de un istoric al epocii foarte recente.

Regimul sovietic văzut de manualele şcolare franceze. În lipsa unei sinteze istoriografice complete despre ţările comuniste – care, să sperăm, va fi elaborată într-o zi – vom lua ca primă bază de reflecţie analiza regimului sovietic din manualele şcolare franceze care trebuie să reflecte destul de bine poziţiile dominante ale istoricilor.

Lectura atentă a acestor pagini – scrise de-a lungul ultimilor patruzeci de ani – stârneşte un adevărat vertij. Din punct de vedere ştiinţific, e dificil de admis că, într-un răstimp atât de scurt, pot fi prezentate două viziuni complet diferite ale aceloraşi fapte. Dificil de admis e şi că, până la începutul anilor '70, viziunea a fost indulgentă şi pozitivă.

Descrierea regimului sovietic făcută copiilor şi adolescenţilor din colegii şi licee rămâne, într-adevăr, până

prin 1970, scutită de orice critică de fond. Tot „în cursul anilor '60, observa Laurence Soulès, aprobarea politicii staliniste a atins apogeul. Tot ceea ce poate dăuna prestigiului lui Stalin dispare: nici o critică, nici un avertisment contra excelor sale nu sunt formulate (...). De asemenea, tot ceea ce poate să pună vreo problemă este judicios disimulat, negat uneori sau pur şi simplu interpretat favorabil". Stalin, în 1917, este considerat „exemplul desăvârşit al militantului revoluţionar, el înţelege mai bine decât bolşevicii întorşi din exterior mentalitatea rusă"; astfel, se impune el „într-o manieră incontestabilă" (manualul Bordas, 1962). El este, în acelaşi timp, „un om înzestrat cu o mare fermitate de caracter; cu o inteligenţă suplă şi cu o uimitoare putere de muncă" (Delagrave, 1962), dar şi „un excelent organizator, cu idei clare, o voinţă neîmblânzită, care mergea drept la ţintă, fără ezitări sau slăbiciuni, ca şi un şef de stat abil care ştie să practice oportunismul" (Nathan, 1955)... Ţintă a criticilor şi atacurilor, „el se apără făcând să domnească o adevărată teroare" (Bordas, 1962): adică un simplu caz de legitimă apărare!

Dacă Lenin nu poate fi ocolit, Troţki, în schimb, nu are dreptul decât la o neînsemnată menţionare. Se întâmplă chiar să se uite a se preciza că el este fondatorul Armatei Roşii. Opoziţia faţă de Stalin şi faţă de represiune ocupă, în general, foarte puţin loc în această generaţie de manuale din anii '50 şi '60: nimic în manualele pentru învăţământul tehnic, nimic în manualul pentru ultima clasă de la Nathan (1962), 9 rânduri în Masson (1950), 27 în Bordas (1962)... În schimb manualul de clasa a treia de liceu de la Hachette (1957) procedează, în 14 rânduri, la o violentă denunţare a represiunii staliniste: „Orice opoziţie era zdrobită (...) Stalin (...) s-a descotorosit de toţi adversarii prin epurări sângeroase... În ciuda câtorva concesii făcute în 1935, în

1939 URSS-ul nu respecta nici una dintre libertăţile individuale, sindicale sau politice pentru care luptase proletariatul în cursul secolului al XIX-lea". Acest ultim paragraf dovedeşte, dacă mai era nevoie, că ticăloşiile dictaturii staliniste erau foarte bine cunoscute în mediile istoricilor francezi şi face şi mai uimitoare anumite tăceri.

Conform majorităţii manualelor din acea perioadă, realizările lui Stalin sunt impresionante. După unul dintre ele (Hachette, 1957), regimul „a pus în valoare imensele bogăţii ale ţării şi, prin măsuri de igienă, prin legi sociale şi prin crearea a milioane de şcoli şi de laboratoare" a transformat „prodigios viaţa materială şi morală a naţiunii". Muncitorii sunt remuneraţi echitabil şi cei mai merituoşi sunt recompensaţi (prime, concedii suplimentare...) astfel încât s-a dezvoltat la ei „o dorinţă tenace de a realiza planul cu orice preţ, o mistică a randamentului". „Nici un text nu interzice greva, care pur şi simplu nu se declanşează niciodată" (Bordas, 1962). Ţăranii se bucură de „o relativă bunăstare", societatea egalitară nu mai apare ca un ideal îndepărtat. „În societatea fără clase, cum e cea a Uniunii Sovietice, explică unul din autorii manualului Nathan (1962), pot exista, între diferitele pături ale populaţiei, divergenţe şi chiar conflicte. Dar întotdeauna au un caracter pur tehnic; nu sunt reflexul nici unei opoziţii fundamentale. Ele se rezolvă pe plan practic. Nu au nevoie de o ideologie proprie, deci de partide."

Succesorii lui Stalin sunt foarte bine primiţi în această literatură şcolară. Noua echipă Brejnev-Kosîghin este prezentată în termeni foarte favorabili în ediţia din 1966 a manualului Bordas: „Urcând una câte una treptele puterii, ei cunosc destul de bine viaţa ţării şi aspiraţiile profunde ale sovieticilor. Ei l-au aprobat pe Hruşciov atunci când acesta a declarat, în noiembrie 1959: «Comunismul triumfă

în practică. Dintr-un stat pe jumătate înapoiat şi înfometat puterea sovietică l-a condus pe cele mai înalte culmi! Acesta e comunismul în acţiune.» Adversari din principiu ai oricărei ideologii abstracte, ei sunt gata să sacrifice teoria faptelor. Au conştiinţa faptului că URSS-ul a devenit a doua putere a lumii; după marele efort al anilor de reconstrucţie, ei vor să dea sovieticilor câteva satisfacţii, mai ales îmbunătăţindu-le condiţiile de viaţă. Vor să le câştige încrederea, fără a se mai mulţumi, ca Stalin, cu un entuziasm pasiv. Dar nici nu vor să slăbească puterea: Partidul, care recrutează fără încetare noi membri, îşi sporeşte influenţa şi continuă să dirijeze întreaga viaţă a federaţiei". Cât despre manualul Hachette din acelaşi an, el laudă calitatea instituţiilor: „Regimul este democratic, afirmă el, şi la toate nivelele, decizia aparţine în principiu consiliilor – sovietele – ai căror membri au fost aleşi, direct sau indirect, de către toţi cetăţenii". Să rezumăm: un sistem democratic, un partid în plină înflorire, conducători apropiaţi de concetăţenii lor şi dornici să le câştige încrederea (în lipsa „entuziasmului" rezervat lui Stalin), o ţară devenită în câteva decenii a doua putere mondială...; se putea un tablou mai seducător al lumii sovietice de la sfârşitul deceniului şapte?

Există, totuşi, şi în acest concert câteva note false. Unele lucrări colective prezintă divergenţe tulburătoare în ceea ce priveşte naţionalităţile, de exemplu (Nathan, 1962). Dacă, pentru cel care a scris capitolele consacrate civilizaţiei sovietice, „singura soluţie era (aşa cum a făcut-o Stalin) să se acorde acestor naţiuni, până atunci oprimate sau chiar ignorate, deplina egalitate în drepturi culminând cu formarea a şaisprezece republici confederate dispunând de suveranitate deplină asupra tuturor chestiunilor care nu ţin de Uniune", nu aceeaşi este şi părerea colegului său

însărcinat cu partea despre islamici şi care scrie: „Această rusificare masivă a dus la o profundă transformare a ţării... E vorba de o adevărată colonizare teritorială care, după ce a respectat particularităţile culturale, menţinând în mod formal naţionalităţile, a culminat în realitate cu o asimilare..."

Trebuie să aşteptăm manualele din 1970 pentru ca acest discurs dominant (există, într-adevăr, să o repetăm, fericite excepţii) să se modifice; pentru ca să fie, în sfârşit, luate în consideraţie evenimente atât de importante precum revelaţiile celui de-al XX-lea Congres al PCUS, revoltele populare din Berlinul de Est, Polonia, Ungaria, Primăvara de la Praga...; pentru ca să fie ascultate toate aceste voci, puzderia de mărturii care, de la Mihail Fedorov, Boris Souvarine, Anton Ciliga, André Gide, dinainte de al doilea război mondial, până la cele ale lui Victor Kravcenko din 1949 şi ale foştilor deportaţi în Gulag, denunţaseră fără încetare totalitarismul sovietic; pentru ca să se acorde, în sfârşit, un oarecare interes luptei contra arbitrariului pe care o duceau în mod deschis o mână de intelectuali pe nume A. Ghinzburg, I. Galanskov, I. Daniel, A. Siniavski, V. Bukovski şi A. Soljeniţîn, laureat al premiului Nobel în 1970...

„Revizuirea" manualelor şcolare s-a făcut în două etape: mai întâi între 1970–1973 şi apoi la începutul anilor '80, critica neîncetând să se accentueze o dată cu trecerea timpului. Citind această nouă generaţie de manuale îţi dai seama că ora de glorie a lui Stalin a trecut de mult. Sprijinindu-se pe faimosul „testament al lui Lenin", din care brusc apar fragmente în aproape toate manualele, autorii îl biciuiesc fără milă pe ex-tătuca popoarelor. Troţki apare cu fotografii, biografie şi citate. Teroarea stalinistă prilejuieşte comentarii indignate. S-a zis cu societatea consensuală şi

fără clase. Dacă dizidenţii nu au încă dreptul decât la două rânduri în Bordas-ul din 1971, şi la 6 în Nathan din 1972, vor fi gratificaţi cu 10 rânduri, două portrete şi două texte în manualul Istra din 1980. Toate cărţile şcolare denunţă, de acum, existenţa Gulagului şi, mai ales începând cu anii '80, acordă importanţă problemelor sociale şi naţionalităţilor (uneori cu citate din lucrările lui H. Carrère d'Encausse şi N. şi J. Kehayan). URSS-ul apare în sfârşit, la finele anilor '80, aşa cum îl descriu gorbaciovienii pe multe coloane în „Les Nouvelles de Moscou": un colos cu picioare de lut şi un stat totalitar.

De ce un asemenea „derapaj"? Cel puţin trei mari motive pot fi invocate pentru a explica de ce imaginea dominantă despre URSS, proiectată în opinia publică franceză prin intermediul manualelor şcolare, a fost atât de multă vreme deformată şi ireală.

1) Să observăm mai întâi că reticenţa multor autori de lucrări şcolare din anii '50 sau '60 în a pomeni statele comuniste (URSS, China sau democraţiile populare) e revelatoare pentru ierarhia preocupărilor lor. În mod evident, important pentru ei nu e să descrie o realitate, ci să nu zgândăre orizontul ideologic al tinerilor lor cititori şi al familiilor acestora. Augustin Picot vedea aici un „conformism universitar: „Este, scria el în 1962, la apariţia noilor manuale pentru ultima clasă de liceu, un compromis permanent între diferitele familii spirituale care alcătuiesc universitatea. Scopul este de a ocoli o explicaţie a realităţii contemporane care ar scandaliza una din aceste familii şi de a se refugia într-o «obiectivitate» aparentă care nu este de fapt decât un compromis politicos."

Mecanismul este uşor de descompus în ceea ce priveşte URSS. Pentru a nu se expune criticilor, autorul îşi

ia o mulţime de precauţii. Încearcă să-l convingă pe cititor că dorinţa de a analiza instituţiile sovietice este situaţia „în care meseria de istoric pare cel mai greu de practicat". Şoväie, folosind calificative neutre, golite de orice sens, arătând, de exemplu, că justiţia prezintă „trăsături originale", că greva este „de fapt necunoscută", sau că politica socială este „foarte îndrăzneaţă"... Sau îşi lasă pur şi simplu publicul liber să caracterizeze după propriul plac funcţionarea regimului, aşa cum face acest autor care îşi încheie „variaţiunile" asupra noţiunii de libertate şi egalitate cu această frază: „De fapt, nu putem să spunem aici decât ceea ce s-a mai spus: în fond, fiecare vede Rusia aşa cum doreşte să o vadă" (Hachette, 1962).

Ideea că o asemenea „prudenţă" rezultă exclusiv din grija de a menţine un consens în aşezămintele şcolare e, bineînţeles, şubredă. Profesorul nu trebuie să-i spună elevului său adevărul, oricare ar fi acesta? Pe de altă parte, această falsă obiectivitate nu e circumscrisă doar profesorilor; ea e practicată de mulţi istorici sau pseudoistorici interesaţi de lumea contemporană. Din teamă, din conformism sau din oportunism, ei renunţă la orice spirit critic şi elaborează un fel de cronică oficială lipsită de un prea mare interes. Să ne amintim de lucrările „istorice" despre Spania lui Franco publicate înainte de moartea lui Caudillo, despre România înainte de cea a Conducătorului său, despre Africa de Sud înainte de sfârşitul apartheidului. Sub pretext că singurele surse de documentare sunt cele oficiale şi pentru că regimul aflat la putere impune şi, uneori, exercită o presiune directă, se fabrică atunci o întreagă literatură pseudoistorică, literatură care falsifică perspectivele evoluţiei şi care dăunează foarte mult credibilităţii istoriei imediate.

2) Pe acest teren al tuturor pericolelor e uşor să cazi între Scylla şi Charibda şi să treci de la conformism la

militantism. De aceea e foarte uşor de înţeles de ce atracţia postbelică pentru ideologia comunistă a pricinuit istoricilor unele rătăciri. Chiar dacă încercăm să revizuim teza conform căreia cea mai mare parte a tinerilor intelectuali postbelici erau comunişti sau comunizanţi, chiar dacă acceptăm ideea că, de fapt, istoricii militanţi nu au putut fi decât „o mână" (Tony Judt), nu putem contesta nici puterea Partidului Comunist Francez în anii de după război, nici presiunea foarte puternică pe care a ştiut să o exercite pentru a apăra imaginea comunismului sovietic. A scrie, în acele vremuri, că URSS e departe de a fi o societate fără clase sau că Stalin e un tiran sângeros însemna să critici marxismul, deci să critici Partidul Comunist Francez, să critici un mare partid francez, să critici muncitorii şi pe cei din Rezistenţă care fuseseră numeroşi în rândurile sale, şi „să faci politică" în şcoli şi licee... Dacă doreai să eviţi ambiguităţile şi acuzaţiile, era prudent să te mulţumeşti cu generalităţi „neutre" sau, mai bine, cu o apreciere pozitivă": „Istoricul comunismului, îşi aminteşte Jean-Jacques Becker, trebuia să se mulţumească cu adoptarea istoriei oficiale sau să se expună presiunilor directe şi indirecte, denunţurilor publice făcute de purtătorii de cuvânt ai unei puternice forţe politice şi culturale şi de către agenţii săi mai mult sau mai puţin conştienţi."

Sigur, în această perioadă a Războiului rece, subiectivismul nu avea graniţe. O parte a batalionului sovietologilor a fost multă vreme de partea „lumii libere", adică a Statelor Unite, dar această tendinţă nu a exercitat niciodată asupra intelectualilor francezi – cel puţin până în anii '70 – o influenţă comparabilă cu aceea a curentului prosovietic.

3) Chiar dacă ea este, aici, obligatoriu sumară, reflecţia asupra deformărilor imaginii reale a URSS-ului trebuie să

ţină cont şi de gradul de responsabilitate a sovietologilor. În această privinţă, trebuie să observăm în primul rând că, în pofida impresiei pe care o poate stârni mediatizarea câtorva specialişti de renume, cercetările asupra URSS au rămas, în Franţa, într-un stadiu insuficient dezvoltat. Conform sondajelor efectuate de Laurent Jalabert, doar 29 de teze de istorie din 4 115, şi 42 de ştiinţe politice dintr-un total de 1 125, au fost susţinute în universtăţile franceze, de-a lungul perioadei celei mai prolifice (1972–1988), despre grupul ţărilor comuniste. Dificultăţile de acces la documentaţie, necesitatea de a folosi limbi puţin învăţate în Franţa, precum şi teama de conotaţii prea ideologizate au constituit principalele obstacole în calea dezvoltării sovietologiei. O asemenea slăbiciune, care a făcut să fie lăsate neexplorate mari porţiuni din istoria recentă a URSS-ului, a fost unul dintre factorii obiectivi ai „derapajelor". Dar nu singurul.

Domeniul cercetării istorice asupra lumii comuniste nu a fost, într-adevăr, la adăpost nici de tentaţiile partizane, nici de fascinaţia pentru structurile oficiale. În atmosfera pasionată şi otrăvită a Războiului rece, s-au alcătuit bisericuţe adunând, unele pe cercetătorii care credeau în Marx şi Lenin, altele pe cei care nu credeau sau care nu mai credeau. „S-a produs o ruptură, recunoaşte un sovietolog francez într-un interviu acordat lui Sylvie Gillet, din cauza faptului că, printre colegii care studiau URSS-ul şi ţările din Est, au existat întotdeauna şi câţiva din Partidul Comunist Francez, cum ar fi A., B., C., dar acum A. s-a distanţat. De fapt, dacă vreţi, Franţa a avut dintotdeauna o şcoală marxistă de analiză a ţărilor din Est, apropiată de PC, şi o şcoală nonmarxistă, reprezentată de anticomunişti, care, de fapt, la început, erau imigranţi. Deci între ei era incompatibilitate absolută şi mai erau şi persoane precum

D. care se situau în afara luptei (...). Era o ruptură care nu ducea la absolut nimic, care nu îngăduia nici să aflăm mai multe, nici să corectăm ceea ce era greşit sau să arătăm ceea ce este bun în sistem."

Acest clivaj care ducea, până la urmă, la un blocaj nu era numai de natură ideologică. Era agravat de un altul, de natură conceptuală, care a sfârşit prin a încremeni lumea sovietologilor – francezi şi străini – în două grupări ireconciliabile: şcoala „totalitară" şi şcoala „revizionistă". Prima, folosind noţiunea de „totalitarism" aşa cum a definit-o Hannah Arendt, a ajuns foarte repede la concluzia că sistemul sovietic este un sistem înţepenit, care nu are decât un singur centru activ şi demn de interes: conducerea partidului, restul ţării fiind supus unei terori totale şi anihilante. Pentru susţinătorii celei de-a doua „şcoli" – numeroşi mai ales dincolo de Atlantic, începând cu anii '70 –, istoria URSS-ului trebuia să fie „dediabolizată", adică studiată ca şi cea a unui stat „normal", ţinând cont nu numai de forţa dominantă, ci şi de o societate diferenţiată şi dinamică, jucând un rol important în evoluţia generală a ţării.

Un asemenea diferend, în mod clar de sorginte ideologică, a dus la sărăcirea cercetărilor, deoarece nu s-a manifestat prin discuţii de fond între cele două tabere, ci doar prin polemici pasionate şi sterile. „Principala caracteristică a dezbaterii istoriografice dintre susţinătorii şcolii totalitariste şi cei ai şcolii revizioniste este tocmai aceea că, după cum spunea Vladimir Berelovici, nu a avut loc nici o dezbatere, nici în Statele Unite şi nici în Franţa, statele în care aceste teorii şi-au găsit cea mai strălucită formulare. Aşa-zisele raporturi ştiinţifice au constat în ignorarea reciprocă, în excluderea din start a oricărei consideraţii, a oricărei discuţii, şi mai ales în a-i nega celuilalt

orice valoare, orice credibilitate care trebuie în general acordată partenerului de discuţii pentru ca totuşi comunicarea să fie posibilă."

Aceste fixaţii şi certuri au răpit mare parte din perspicacitatea sovietologilor. Unii, obosiţi de scrutarea rigidelor rituri şi discursuri de la Kremlin, ceilalţi, la fel de preocupaţi de zadarnicul studiu al evoluţiei unei societăţi „normale" nu au văzut conturându-se procesul de descompunere a regimului. Din această cauză, în mod paradoxal, nespecialiştii au putut deseori să fie mai clarvăzători. Căci, fără îndoială, ei aveau triplul avantaj de a fi mai puţin dependenţi ideologic, mai liberi metodologic şi mai la distanţă de bisericuţele „totalitare" şi „revizioniste".

Astfel, a apărut în Franţa, la sfârşitul verii lui 1976, o lucrare intitulată *Prăbuşirea finală. Eseu asupra descompunerii sferei sovietice*. „Constatăm cu surprindere, se scria acolo, că URSS, după patruzeci de ani de planificare şi de creştere economică oficial remarcabile, ne apare ca o enormă enclavă de subdezvoltare, cu un nivel de viaţă amintind de epoca preindustrială. Blocajul definitiv al economiei sovietice şi dezvoltarea schimburilor dintre Est şi Vest ne-au permis să conştientizăm întârzierea crescândă a lumii comuniste. Încă o dată s-a subestimat capacitatea de a minţi şi de a disimula a totalitarismului". Cine era, oare, cincisprezece ani înainte de implozia URSS-ului, autorul acestor rânduri profetice? Un sovietolog versat? Nu, un tânăr licenţiat în istorie al Universităţii Cambridge, Emmanuel Todd, autor al unei teze de licenţă despre structurile comparate ale comunităţilor ţărăneşti franceze, italiene şi suedeze din epoca preindustrială... Pentru a ajunge la concluzia finală – „În zece, douăzeci sau treizeci de ani, lumea va asista cu surprindere la dezagregarea sau la prăbuşirea primului dintre

sistemele comuniste" –, E. Todd avusese îndrăzneala să facă *tabula rasa* cu toate afirmaţiile specialiştilor şi să repună în discuţie pertinenţa metodologiei lor. El propunea ca URSS-ului să i se aplice pur şi simplu metodele istorice folosite în cazul vechilor societăţi dispărute, mai ales tehnicile – deductive şi critice – de interpretare a statisticilor demografice şi economice.

În aceeaşi ordine de idei, cum să nu te uimească dezinteresul marii majorităţi a sovietologilor pentru documentaţia clandestină *(samizdat)*? Sigur, originile acestei surse erau nesigure şi puteau să pară suspecte. Doar o parte (poate jumătate) a acestei literaturi subterane ajungea în Occident pe căi secrete şi era în cele din urmă recuperată de posturile americane de radio „Europa Liberă" şi „Libertatea" instalate la München. *Amnesty International* punea în circulaţie unele tipărituri, cum ar fi „Cronica evenimentelor curente", periodic iniţiat în anul 1968 de Natalia Gorbanevskaia. Era bine ca, în numele principiului verificării autenticităţii surselor, să se respingă în bloc documente nu întrutotul verificate, dar susceptibile de a aduce o nouă lumină asupra funcţionării sistemului? Ce istoric al Antichităţii sau al Evului Mediu ar refuza să integreze – cu toată privirea critică de rigoare – asemenea surse? Cum să scrii istoria Rezistenţei franceze dacă refuzi să iei în considerare manifestele, broşurile sau ziarele clandestine?

Această inadmisibilă prejudecată faţă de *samizdat* şi scrierii dizidenţilor a privat specialiştii de principalele chei cu care se putea pătrunde în societatea sovietică a anilor şaizeci şi şaptezeci. Folosindu-le, ei ar fi descoperit – aşa cum ni s-a întâmplat atunci când, împreună cu Jean Chiama, am răsfoit o parte a acestei documentaţii – amploarea răului social, acuitatea marasmului economic şi exacerbarea naţionalismelor. Chiar şi numai „Cronica

evenimentelor curente" era suficient pentru a pune sub semnul îndoielii toate clişeele despre URSS care circulau pe atunci în Occident. Ea dezvăluia că, în sânul societăţii, contestarea nu se reducea la fronda unui grup de intelectuali strânşi în jurul lui Soljeniţîn. Prin intermediul *samizdat*-ului se puteau identifica toate formele de refuz – sau de dizidenţă; se vedea constituirea unei reţele paralele structurilor economice şi ideologice oficiale. Pe scurt, se asista la dezvoltarea fără precedent a unei societăţi civile, cea care a erupt, începând cu anul 1985, prin breşa făcută de Gorbaciov.

Lecţiile unei derive. Aceste scurte meditaţii asupra istoriografiei URSS-ului riscă să fie interpretate ca o dovadă clară a imposibilităţii scrierii unei istorii imediate riguroase. Uitând toate derivele constatate în cazul perioadelor mai vechi, unii vor conchide chiar că istoria imediată este singura ramură putredă a unui arbore plin de seve... Dar discursul nostru critic are, în mod evident, o cu totul altă miză. El urmăreşte să extragă o învăţătură dintr-un eşec colectiv care, în mod sigur, nu se datorează unei slăbiciuni intrinseci disciplinei, ci unei acumulări de lipsuri metodologice şi deontologice. O asemenea autocritică aplicată unei discipline care, în modalitatea sa ultracontemporaneistă, încă îşi mai caută identitatea, este normală şi nu poate fi decât benefică. Primul imperativ pentru o ştiinţă socială demnă de acest nume nu e oare, aşa cum spunea recent Pierre Bourdieu, „reflexivitatea, adică formularea intuiţiilor inconştiente ale practicii ştiinţifice"?

În lumina acestei experienţe, trei tipuri de observaţii ni se impun, cu privire la istoric, sursele sale şi obiectul de studiu.

Fără a relansa vechea dezbatere asupra obiectivităţii istoricului, ni se pare neapărat necesar să revenim asupra

raportului dintre militantism şi subiectivism. Dacă, într-adevăr, este normal ca un istoric să aibă, ca orice individ, opinii asupra epocii sale, dacă este la fel de normal să fie angajat în viaţa politică sau sindicală, pare, în schimb, periculos ca domeniul său de cercetare să fie acelaşi cu domeniul său de luptă. În acest caz, nu putem fi siguri, într-adevăr, că metoda istorică – care oferă reculul necesar – va putea să biruie zelul militant. Chiar dacă o putem bănui de idealism, ba chiar de angelism, şi mai ales de lipsă de modestie, declaraţia lui Alexis de Tocqueville, făcută la 15 decembrie 1850, cu puţin timp înainte de a scrie *Vechiul Regim şi Revoluţia*, merită atenţia istoricilor imediatului: „Cutez să cred, scria el atunci, că sunt mai nimerit decât oricine altcineva să aduc în studierea unui asemenea subiect o mare libertate de gândire şi o judecată fără pasiuni şi fără reticenţe ale oamenilor şi împrejurărilor. Căci, în ceea ce îi priveşte pe oameni, deşi au trăit în epoca noastră, sunt sigur că nici nu-i iubesc, nici nu-i urăsc; cât despre formele lucrurilor care se numesc constituţii, legi, dinastii, clase, ele nu au pentru mine, nu valoare, ci existenţă independentă de efectele pe care le produc. Nu am tradiţii, nu am partid, nu am o cauză, decât pe cea a libertăţii şi demnităţii umane..."

Libertatea la care se referea A. de Tocqueville nu este doar una de ordin ideologic. Dogmatismul diferitelor „şcoli" de sovietologie şi-a vădit efectul sterilizant. Închiderea într-un sistem de gândire rigid este pentru un cercetător în ştiinţe sociale tot atât de periculos – poate chiar mai mult – ca şi apartenenţa necondiţionată la un partid politic. Să-ţi păstrezi mintea deschisă, să verifici în permanenţă propriile scheme explicative şi pe ale celorlalţi, să-ţi revizuieşti fără încetare ipotezele, acestea ar trebui să fie regulile de aur ale unui cercetător al istoriei ultracontemporane.

O a doua „lecţie“ se impune în legătură cu sursele. Abundenţa lor riscă să-l facă pe istoricul imediat să nu mai fie foarte exigent şi, mai ales, să accepte fără critica necesară documentaţia oficială şi în schimb să neglijeze literatura subterană, considerată suspectă şi de minim interes. O lucrare recentă despre *Represiune şi detenţie în China Populară (1949–1989)* a confirmat tot interesul diversificării la maximum a surselor. Autorul ei, J.-L. Domenach, a avut, într-adevăr, grijă să-şi echilibreze documentaţia astfel încât să fie reprezentativă nu numai social şi geografic, ci veghind şi ca insuficienţa surselor aşa-zise „centrale“ (cărţi despre viaţa politică chineză, *Cartea albă a muncii forţate*, mărturii ale foştilor deţinuţi...) să fie compensată de contribuţia surselor „suplimentare“: presa chineză şi străină, relatările misionarilor occidentali, lucrări taiwaneze... Deşi acestea din urmă stârniseră „*a priori* neîncredere“, nu au fost lăsate deoparte, ci au fost „testate“ prin confruntarea cu alte documente: „Avantajul şi inconvenientul acestor surse, precizează autorul, constă în faptul că ele se bazează pe interviuri cu refugiaţii şi pe analizele efectuate de serviciile de informaţii taiwaneze: iată de ce le-am folosit cu precauţie, neglijând unele afirmaţii îndoielnice sau mărturisindu-ne nesiguranţa ori de câte ori nu puteau fi verificate...“ Demers sistematic critic, expunere francă a condiţiilor cercetării, utilizarea fără prejudecăţi a tuturor tipurilor de surse: acestea sunt, fără îndoială, cerinţele majore.

Să mai adăugăm, în cele din urmă, că subestimarea mijloacelor de informaţie şi minimalizarea motivaţiilor iraţionale (colective sau individuale) au dăunat mult observatorilor lumii contemporane. Cea mai mare parte a mutaţiilor petrecute în anii '80 au stat sub semnul intervenţiei, decisive de cele mai multe ori, a societăţii civile.

Or, necunoaşterea – şi uneori pur şi simplu negarea – acesteia a sărăcit şi îngustat orizontul istoricilor. Dacă, dimpotrivă, ar fi mers pe urmele sociologilor şi etnologilor, care au explorat mai bine vastele ţinuturi abandonate, ar fi putut să repereze miile de indicii ale unei vieţi autonome şi să ia act de revendicările oamenilor. Conştientizând astfel vigoarea, în sânul acestor „societăţi tăcute", anumitor sentimente – religioase sau naţionale – sau anumitor tradiţii – ataşamentul faţă de un lider charismatic, de exemplu –, ar fi fost mai puţin surprinşi de schimbările contemporane. Acestea au demonstrat că istoricul trebuie întotdeauna să ia în calcul, într-o foarte mare măsură, informalul, iraţionalul şi chiar improbabilul. El nu trebuie să uite niciodată, după cum bine scrie Robert Ilbert, că „dinamica societăţilor este întotdeauna o combinaţie între hazard şi necesitate, tradiţie şi neprevăzut". De aceea, rolul istoricului ultracontemporan nu e – aşa cum ar vrea mulţi – doar să explice prezentul prin evocarea faptelor trecutului, ci să distingă în prezent elementele noi şi originale.

III. Schiţă a unui bilanţ

În Franţa... Bilanţul final pe care îl vom schiţa va studia cei doi poli ai „pieţii" istoriei imediate: al ofertei şi al cererii. Neputând să efectuăm o contabiliate exhaustivă, ne vom limita la două elemente reprezentative ale unuia şi ale celuilalt: cercetarea şi învăţământul.

În ultimii douăzeci de ani cercetarea prezentului a făcut progrese remarcabile. Să ne amintim, de exemplu, de situaţia din urmă cu două decenii. Din 33 de teze despre istoria contemporană susţinute în 1977 în patru universităţi din sudul Franţei, doar 5 se ocupau de probleme

posterioare anului 1945. Susţinerea unei teze despre istoria imediată era atunci rară şi descurajată. Din 729 teze de Stat repertoriate în raportul asupra cercetării istorice în Franţa între 1965 şi 1979, doar 27, adică 3,7%, se ocupau, mai mult sau mai puţin, de epoca foarte recentă, din care 11 aparţineau propriu-zis istoriei (restul ţinând de specialităţi învecinate: geografie, sociologie, litere, istoria artei, ştiinţe politice...). Nu exista pe atunci în Franţa nici revistă, nici centru de cercetări dedicat perioadei.

În mai puţin de douăzeci de ani, evoluţia acestui domeniu de cercetare a fost evidentă. E de-ajuns să consultăm lista – întocmită în 1983 – tezelor de licenţă în istoria contemporană susţinute în 17 universităţi franceze pentru a ne da seama de imensa creştere, începând cu anii 1977–1980, a numărului cercetărilor asupra perioadei posterioare lui 1945. Progresia se menţine în tot cursul deceniului următor. În 1991, din 170 de teze de istorie susţinute la Universitatea Toulouse II, 24 – conduse de patru profesori – aparţineau istoriei imediate, adică 14% din total şi aproape un sfert din toate lucrările de istorie contemporană.

Autorii tezelor şi studiilor asupra ultracontemporaneităţii nu mai sunt consideraţi eretici de către egalii sau mai marii lor. Sigur, laudele care li se aduc, din când în când, sunt încă formulate destul de ambiguu – de exemplu, „această teză demonstrează cu strălucire că istoricul poate parcurge istoria noastră apropiată" – ceea ce sugerează că cercetătorul trecutului apropiat trebuie să demonstreze în permanenţă istoricitatea sau caracterul ştiinţific al disciplinei sale. Pariul pare însă câştigat când citim, în 1989, sub pana unui François Goguel, următorul comentariu: „S-a dovedit, deci, în mod magistral că, în pofida celor susţinute cândva, nici excesul unei documentaţii,

supraabundente, nici amintirile propriilor reacţii în faţa evenimentelor pe care le-a trăit istoricul, amintiri pe care nu poate să le ignore, nu fac imposibilă scrierea istoriei prezentului după modelul celei a trecutului". Tot atâtea indicii care – oricât de mici ar fi – dovedesc, aşa cum o recunoştea în 1991 un eminent specialist de la Harvard, că „istoria contemporană (istoria secolului al XX-lea) a câştigat teren în Franţa în ultimii douăzeci de ani". Acelaşi profesor american nu ezita să crediteze Institutul de Istorie a Timpului Prezent şi Centrele de Studii Contemporane ale Şcolii de Ştiinţe Sociale pentru o mare parte a acestui progres.

Calitativ, bilanţul acestei munci de cercetare este mai mult decât onorabil. A limita, aşa cum se întâmplă deseori, istoria imediată la istoria mass-mediilor, la cea a evenimentelor sau la cea a politicii, nu e cinstit. Chiar dacă ar fi fost aşa, bineînţeles că nu ar fi fost nimic dezonorant, fiecare din aceste sectoare reuşind de multă vreme să transgreseze strâmtul cadru în care, iniţial, se lăsaseră închise. Lista – deja citată – a lucrărilor de masterat în istorie contemporană susţinute în Franţa, până în anul 1983, ne arată că, dacă istoria politică reprezintă o treime din aceste prime studii (34%), cu o preferinţă marcantă pentru istoria partidelor şi grupărilor politice (ceva mai mult de jumătate), istoria presei şi a studiilor de conţinut nu ocupă decât 14% din ansamblu, adică puţin mai mult decât cercetările asupra mişcărilor sociale şi sindicalismului (13,2%), şi mult mai puţin decât studiile cu caracter economic şi social (22,3%). La acest început al anilor '80 rudele sărace rămâneau istoria învăţământului, istoria religioasă şi istoria culturală. Această întârziere avea să fie recuperată în mare parte de apariţia, în anii următori, a sintezelor despre catolicism, intelectuali şi practicile culturale ale francezilor.

Raportându-ne la acelaşi inventar al tezelor, observăm că interesul cercetătorilor în istoria imediată nu se limitează la Franţa. Putem număra, într-adevăr, tot atât de multe lucrări (posterioare lui 1945) despre istoria altor state şi, mai ales, despre relaţiile internaţionale. În această ultimă categorie conduc detaşat lucrările despre istoria colonizării şi decolonizării franceze şi străine (mai mult de 48% din tezele de relaţii internaţionale). Studiile de opinie asupra ţărilor străine şi a evenimentelor internaţionale, realizate cel mai adesea pornind de la presă, formează un sfert (25,8%), restul repartizându-se între cercetările asupra problematicii europene şi organizaţiilor internaţionale (12,9%), relaţiilor politice bi şi multilaterale (10,5%) şi relaţiilor economice (2,3%). Cât despre studiile asupra altor state – mult mai puţin numeroase decât cele despre relaţii internaţionale – ele se orientează cu precădere asupra ţărilor din Africa şi America.

Fără să acordăm importanţa capitală unor asemenea statistici bazate, să o repetăm, pe un recensământ parţial (17 universităţi) şi oprit în 1983, dar considerându-le totuşi un reflex al cercetărilor franceze în domeniul istoriei imediate, suntem obligaţi să constatăm că aceasta, chiar dacă mai avea lacune asupra cărora vom reveni, era deja cu mult mai largă şi mai diversificată decât pretindeau detractorii săi.

În ciuda acestui progres incontestabil, cercetarea a fost, la începutul anilor '80, net insuficientă dacă o raportăm la noile cerinţe. Atunci a fost, într-adevăr, momentul în care guvernul francez a hotărât să consacre întreaga programă a claselor terminale perioadei de după 1939. Cea mai mare parte a profesorilor, nefiind pregătiţi în universitate să trateze probleme ultracontemporane, a avut atunci neplăcuta impresie că se pune carul înaintea boilor, că se

dorea predarea unei materii insuficient cercetate. Acest hiatus a stârnit descurajare, haos şi, uneori, reacţii de respingere din partea profesorilor. Fără enormul interes arătat acestei noi materii de către elevi şi fără ajutorul stagiilor de pregătire continuă, nu s-ar fi putut duce la bun sfârşit marele efort de adaptare a corpului profesoral.

La un deceniu de la punerea în aplicare a acestui program, şi după extinderea sa din 1988, bilanţul este clar pozitiv. 77,9% dintre profesorii intervievaţi în Midi-Pyrénées se declară convinşi că „istoria imediată aparţine domeniului istoriei"; 12,1% consideră că este insuficient reprezentată în programe, 62,6% suficient şi doar un sfert (25,3%) excesiv; trei sferturi dintre ei (76,8%) cred că ea are o contribuţie educativă specifică, mai ales pentru formarea viitorilor cetăţeni, pentru inteligibilitatea epocii actuale şi dezvoltarea spiritului critic. Reticenţele profesorilor au legătură cu insuficienţa formării lor. Ei se tem ca aceasta să nu ducă la o diluare a disciplinei lor în comparaţie cu alte ştiinţe şi la o creştere a riscului subiectivităţii.

În realitate, criticile cele mai vii aduse învăţământului istoriei imediate nu vin nici dinspre profesorii claselor terminale, nici de la elevii lor, mai degrabă mulţumiţi de importanţa acordată acestei discipline în ultimii zece ani, ci de la istoricii specializaţi în studierea altor perioade istorice. Astfel, în octombrie 1990, Philippe Joutard, modernist, contabilizând efectele nocive ale „tiraniei ultracontemporanului", cita printre altele: incapacitatea de a distinge – „în lipsa reculului necesar" – accesoriul de esenţial, „tendinţa către istoria evenimenţială şi îngust politică" şi, mai ales, „abandonarea unui veritabil demers ştiinţific". „Totul se petrece, declara el, ca şi cum ar trebui un recul de cel puţin douăzeci de ani pentru a începe să treci de la cronică la istorie. Fără această primă distanţă

temporală, nu poţi face decât, şi nu e deloc de dispreţuit, jurnalism". Faptul că aceste argumente tradiţionale sunt încă folosite la începutul anilor '80 ne arată că prejudecăţile contra ultracontemporanului sunt încă tenace.

De fapt, ameninţările cele mai serioase care atârnă, în Franţa asupra viitorului istoriei imediate nu vin dinspre criticile externe, ci dinspre dificultăţile interne. Totul depinde, după părerea noastră, de rapiditatea şi de calitatea soluţiilor care se vor găsi pentru trei tipuri de probleme.

1) Calitativ, istoria imediată suferă astăzi în Franţa de două slăbiciuni. Pe de o parte, cercetarea fundamentală, adică cercetarea epistemologică şi metodologică, este insuficientă. Dacă asupra istoriei orale s-a reflectat cu bune rezultate, puţine cercetări decisive au avut ca obiect utilizarea surselor audiovizuale, mai ales televizate. De altfel, studiul anumitor arii geopolitice (Orientul Mijlociu, fostele ţări comuniste, Asia de Sud-Est...) sunt mult prea puţin dezvoltate.

2) Existenţa unei singure structuri de cercetare de anvergură naţională, Institutul de Istorie a Timpului Prezent (IHTP), este insuficientă, cu atât mai mult cu cât acesta, cantonat încă în studiul celui de-al doilea război mondial şi al perioadei imediat postbelice, pare să ezite să atace decis problemele ultracontemporane. Trebuie să se creeze în universităţi catedre de istorie a prezentului, să se favorizeze – mai ales în provincie, aflată în mare lipsă – alcătuirea de echipe de cercetare specializate, compuse nu numai din istorici, ci şi din politologi, geografi, sociologi...

3) Ţinând cont de importanţa istoriei imediate în programa colegiilor şi liceelor, e important să accentuăm efortul în direcţia unei mai bune formări (prin intermediul IUFM-urilor) şi a unei mai bune informări a profesorilor.

... şi în străinătate... Poate Franţa să se inspire din experienţa altor state pentru a duce la bun sfârşit un asemenea program? Altfel spus, în alte ţări occidentale istoria imediată e mai dezvoltată?

Să spunem de la bun început că nici Statele Unite şi, mai ales, Marea Britanie nu stau prea bine. În Marea Britanie nu existau, în 1988, decât două catedre de *contemporary history* la Salford şi Birkbeck College din Londra, amândouă preocupate exclusiv de viaţa politică. La acea dată, multe universităţi nu aveau încă un curs despre istoria britanică de după 1945, ultracontemporanul fiind lăsat pe mâna specialiştilor în ştiinţe politice. În învăţământul secundar, tematicile privind perioada postbelică erau rare. De abia începând cu anii '60 au început, în sfârşit, să se producă schimbări, datorită unor iniţiative private şi, mai ales, datorită măsurilor oficiale: noua lege privitoare la arhive permiţând, din 1967, reducerea perioadei după care pot fi consultate documentele de la cincizeci la treizeci de ani; transferul bibliotecii Wiener la Institutul de Istorie Contemporană în 1965; înfiinţarea unui Consiliu de Studii în Ştiinţe Sociale (SSRC) în 1966; şi – măsură capabilă – crearea la Londra, în 1986, a Institutului de Istorie Britanică Contemporană, având ca obiectiv general promovarea studiului istoriei britanice postbelice cu ajutorul publicării de cărţi, a unui periodic („Contemporary Record") şi al organizării de seminarii şi conferinţe.

În schimb, situaţia ni se prezintă a fi mult mai bună în ţări precum Italia sau Germania, direct implicate şi răvăşite de tornada fascistă şi nazistă. Încă din 1947 – după cum am spus – fusese creat în zona de ocupaţie americană un Institut de Cercetări asupra Politicii Naţional-Socialiste, devenit în 1952 Institut für Zeitgeschichte (Institutul de Istorie a Epocii Noastre), editor al unei reviste

trimestriale. În primul număr al acesteia, directorul noului institut, Hans Rothfels – care fusese alungat de la catedra sa de către naziști și se exilase în Statele Unite până în 1950 – a publicat un articol în formă de manifest, în care definea istoria prezentului drept „Epoche der Mitlebenden und ihre wissenschaftliche Behandlung" și în care fixa limita din amonte în anii 1917–1918. Puțin câte puțin, aria de cercetare, circumscrisă mai întâi aproape exclusiv la perioada Republicii de la Weimar și la cea nazistă, s-a extins la cea a ocupației aliate și la fondarea celor două state germane. Astăzi, în ciuda viilor polemici născute din aprecierile divergente asupra naturii (reacționare sau revoluționare) a național-socialismului, asupra cauzelor genocidului evreilor sau asupra reconstrucției economice și politice a anilor 1945–1949, Institutul se bucură de o bună reputație. Aproape toate universitățile dispun de o catedră de istorie a prezentului și există numeroase grupuri și fundații care încurajează cercetările în acest domeniu.

Argumentele vehiculate contra istoriei recente în toate aceste țări sunt aceleași cu cele întâlnite în Franța. Peste tot se invocă aceeași lipsă de recul și teama de subiectivism, atât în cercetare cât și în învățământ. Peste tot se recurge la același paleativ: metoda. În Italia, de exemplu, s-a dezvoltat încă din anii '60, la inițiativa lui Guido Quazza și a cercetătorilor de la Institutul de Istorie al Facultății din Torino, o reflecție metodologică aprofundată considerată indispensabilă pentru contrabalansarea unei presiuni politice și ideologice virulente. Începutul anilor '70 a văzut creându-se două reviste având poziții radical opuse în ceea ce privește angajamentul și obiectivitatea istoricului („Storia contemporanea" și „Rivista di storia contemporanea"). În primul număr al acesteia din urmă a apărut, în

ianuarie 1972, un editorial nuanţat în care Guido Quazza, care făcea un prim bilanţ al istoriei imediate în Italia; după părerea lui, această „nouă disciplină" dăduse deja roade, dar era lipsită de „instrumente" pentru a câştiga întreg respectul publicului avizat.

Să mai observăm, în fine, că, exact ca în cazul Franţei, întreg domeniul ultracontemporan este invadat de non-istorici. Cazul cel mai clar este cel al Statelor Unite, unde trei „bresle" îşi împart „piaţa" istoriei imediate: politologii (interesaţi mai ales de cercetarea metodologică), jurnaliştii (care au contribuit la cunoaşterea evenimentelor politice majore: Vietnam, Watergate, Irangate...; dar ale căror surse sunt rareori verificabile), şi specialiştii politici (*the public-policy specialists*), familiari ai puterii, mai mult informatori decât istorici.

Fără a vrea să încheiem acest scurt tur de orizont cu o notă forţat optimistă sau consensuală, faptul cel mai important ni se pare că în toate ţările, la date, cu ocazii şi în grade diferite, s-a ajuns la concluzia necesităţii istoriei imediate. La aproape douăzeci de secole după Herodot şi Tucidide, iată că istoricul pare să fi regăsit – definitiv? – calea părinţilor fondatori.

CAPITOLUL I

André (J.-M.) et Hus (A.), *L'histoire à Rome,* Paris, 1974; Bernard (Cl.), *L'enseignement de l'histoire en France au XIXe siècle,* Thèse, Lille, 1978; Bloch (M.), *L 'étrange défaite,* Paris, Ed. Franc-Tireur, 1946; Borne (D.), L'histoire du XXe *siècle* au lycée. Le nouveau programme de terminale, *XXe siècle. Revue d'histoire,* n° 21, janv.-mars 1989; Burton (J. K.), L'enseignement de l'histoire dans les lycées et les écoles primaires sous le Premier Empire, *Ann. hist. Rév. française,* janv.-mars 1972, p. 98-109; Carbonell (C.-O.), *Histoire et historiens; Une mutation idéologique des historiens français (1865-1885),* Toulouse, Privat, 1976; Chauveau (A.) et Tétart (Ph.), *Questions a l'histoire des temps presents,* Bruxelles, Complexe, 1992; Cornette (J.), Luc (J.-N.), Bac-Génération 84. L'enseignement du temps présent en terminale, *XXe siècle. Revue d'histoire,* avr.-juin 1985, p. 103-130; *Etre historien aujourd'hui,* Unesco-ERES, 1988; Godechot (J.), *Un jury pour la Révolution,* Robert Laffont, 1974; Guénée (B.), *Histoire et culture historique de l'Occident médiéval,* Aubier, 1980; Lacouture (J.), L'histoire immédiate, *La nouvelle histoire,* CEPL, 1978, p. 270-293; Lavisse (E.), *Questions d'enseignement national,* Paris, A. Colin, 1885; Marconis (R.), Les géographes français et l'histoire, *Colloque La géographie française à l'époque classique,* Paris, 16-17 mars 1992; Mowat (C. L.), *Great Britain Since 1914,* London, The sources of history limited in association with Hodder and Stoughton limited, 1971; Nora (P.), Le retour de l'événement, *Faire de l'histoire.* I: *Nouveaux problèmes,* Gallimard, 1974, p. 285-308; Prost (A.), Histoire du temps présent et enseignement, *Historiens et géographes,* n° 287, dec. 1981, p. 445-447; Rémond (R.), Plaidoyer pour une Histoire délaissée. La fin de la IIIe République, *Revue française de sciences politiques,* 1957, p. 253-270; Roussel (D.), *Les historiens grecs,* PUF, 1973;

Soulet (Stéphane), *L'histoire immédiate dans l'enseignement,* maîtrise d'histoire, Université de Toulouse-Le Mirail, octobre 1991; Voltaire, *(Œuvres historiques,* éd. notes et prés. R. Pomeau, coll. „La Pléiade", 1958; Woodman (A. J.), Contemporary History in the Classical World, in *Contemporary History. Practice and Method,* ed. by Anthony Seldon, Oxford, Basil Blackwell, 1988.

Capitolul II

Attali (J.), *Verbatim,* t. 1 *:1981-1986,* Fayard, 1993; Barthes (R.), *La chambre claire,* Le Seuil, 1980; Bastide (R.), Sociologie de la connaissance de l'événement, in G. Balandier, R. Bastide, *Perspectives de la sociologie contemporaine. Hommage à G. Curvitch,* Paris, 1968; Bourdon (J.), L'historien devant l'audiovisuel, *Image et Histoire,* Publisud, 1987; Chrétien (J.-P.), Guichaoua (A.), Le Jeune (G.), La crise d'août 1988 au Burundi, *Cahiers du CRA,* n° 6, 1989; Duchein (M.), La communication des archives contemporaines, *XXe siècle. Revue d'histoire,* n° 8, 1985; Eco (U.), *La structure absente,* Paris, 1972; Ferro (M.), *Histoires de Russie et d'ailleurs,* Balland, 1990; Girardet (R.), *Mythes et mythologies politiques,* Seuil, 1987; Gorbatchev (M.), *Avant-mémoires,* Odile Jacob, 1993; Guinle-Lorinet (S.), *Pierre-Marie Théas, un évêque à la rencontre du XXe siècle,* GRHI, Université de Toulouse-Le Mirail, 1993; Hamon (M.) et Torres (F.), *Mémoire d'avenir: l'histoire dans l'entreprise,* Economica, 1987; Havet (J.) (sous la dir. de), *Tendances principales de la recherche dans les sciences sociales et humaines,* Mouton-Unesco, Paris, La Haye, New York, 1978; Kaspi (A.), *Les Américains,* Seuil, 1986; Kissinger (H.), *A la Maison-Blanche, 1968-1973,* Fayard, 1979; Lambert (F.), *Mythographies: la photo de presse et ses légendes,* Edilig, 1986; Michel (H.) et Mirkine-Guetzevitch, *Les idées politiques et sociales de la Résistance (Documents clandestins, 1940-1944),* préface de Lucien Febvre, PUF, 1954; Morazé (C.), La *logique de l'histoire,* Paris, 1967; Paul (Arnaud), *La guerre d'Algérie à la télévision à travers des films de montage d'archives. Etude comparée des*

documentaires de Yves Courrière et Peter Batty, maîtrise d'histoire, Université de Toulouse-Le Mirail, juin 1992; Rey (M.-P.), *La tentation du rapprochement. France et URSS à l'heure de la détente (1964-1974),* Publications de la Sorbonne, Paris, 1991; Rioux (J.-P.), Peut-on faire une histoire du temps présent?, in *Questions à l'histoire des temps présents,* Bruxelles, Complexe, p. 43-54; Soulet (J.-F.) et Guinle-Lorinet (S.), *Précis d'histoire immédiate. Le monde depuis la fin des années soixante,* A. Colin, 1989; Soulet (J.-F.), La *mort de Lénine. L'implosion des systèmes communistes,* Paris, A. Colin, 1991; Valenti (J.-L.), L'historien et les photographies de presse, *Cahiers d'histoire immédiate,* n° 1, p. 21-32; Vayssière (P.), Nature et fonction du document d'histoire immédiate, *Cahiers d'histoire immédiate,* n° 1, p. 95-105; Verhaegen (B.), *Introduction à l'histoire immédiate. Essai de méthodologie qualitative,* Duculot, 1974; Voldman (D.), La bouche de la vérité? La recherche historique et les sources orales, *Cahiers de l'IHTP,* n° 21, nov. 1992.

CAPITOLUL III

Berelowitch (W.), La „soviétologie" après le putsch. Vers une guérison?, *Politix, travaux de science politique,* 18, 2e trim. 1992, p. 7-20; Chiama (J.) et Soulet (J.-F.), *Histoire de la dissidence. Opposition et révoltes en URSS et dans les démocraties populaires. de la mort de Staline à nos jours,* Seuil, 1982; Domenach (J.-L.), *Chine, l'archipel oublié,* Fayard, 1992; Erler (G.) *et al., L'histoire escamotée. Les tentatives de liquidation du passé nazi en Allemagne,* La Découverte, 1988; Ferro (M.), *L'histoire sous surveillance,* Calmann-Lévy, 1985; Gillet (S.), Questions d'URSS ou la „soviétologie" en questions, *Politix, travaux de science politique,* 18, 2e trim. 1992, p. 21-48; Gramont (D.), La guerre du Viêt-nam: mémoire et cicatrices, *Universalia,* 1985, p. 242-245; Ilbert (R.), La crise du Golfe en août 1990. Leçons pour l'historien, *XXe siècle. Revue d'histoire,* janv.-mars 1991, p. 3-10; Jalabert (L.), *Les universitaires français – historiens et géographes – et les pays communistes depuis 1945,* mémoire de DEA d'histoire contemporaine,

Université de Toulouse-Le Mirail, juin 1993; Joutard (P.), La tyrannie de l'actualité, *L'Histoire,* oct. 1990; Kershaw (I.), *Qu'est-ce que le nazisme ? Problèmes et perspectives d'interprétation,* Gallimard, 1992; *Mémoires de maîtrise soutenus en histoire contemporaine dans les universités françaises, 2e liste,* Centre d'histoire de la France contemporaine, Groupe d'information sur la recherche en histoire de la France contemporaine, Université de Paris X - Nanterre, 1983; Namer (G.), *Batailles pour la mémoire. La commémoration en France de 1945 à nos jours,* Papyrus, 1983; Noiriel (G.), *Le creuset français. Histoire de l'immigration XIXe-XXe siècles,* Seuil, 1988; Pervillé (G.), Histoire immédiate, histoire du temps présent ou histoire contemporaine: le cas de la guerre d'Algérie, *Cahiers d'histoire immédiate,* n° 3, print. 1993, p. 95-105; Portes *(J.), Les Américains et la guerre du Viêt-nam,* Bruxelles, Complexe, 1993; Rémond (R.) (sous la dir. de), *Paul Touvier et l'Eglise. Rapport de la Commission historique instituée par le cardinal Decourtray,* Fayard, 1992; Rémond (R.) (sous la dir. de), *Pour une histoire politique,* Seuil, 1988; Rousso (H.), *Le syndrome de Vichy de 1944 à nos jours.* Seuil, 1987; Seldon (Anthony) (edited by), *Contemporary History. Practice and method,* Basil Blackwell, Oxford, 1988; Sirinnelli (J.-F.) (sous la dir. de), *Histoire des droites en France,* 3 vol., Gallimard, 1992; Sirinelli (J.-F.), *Intellectuels et passions françaises,* Fayard, 1990; Soulès (L.), *L'image de l'URSS à travers le manuel d'histoire français de 1950 à 1990,* maîtrise d'histoire, Université de Toulouse-Le Mirail, oct. 1991; Stora (B.), *La gangrène et l'oubli. La mémoire de la guerre d'Algérie,* La Découverte, 1991; Thanassekos (Y.), Wisman (H.), *Révision de l'histoire. Totalitarismes, crimes et génocides nazis,* Cerf, 1990; Todd (E.), *La chute finale. Essai sur la décomposition de la sphère soviétique,* R. Laffont, 1976; Valensi (L.), Présence du passé, lenteur de l'histoire, *Annales ESC,* mai-juin 1993, n° 3, p. 491-500.

CUPRINS

Prefaţă

Cuvânt înainte

Capitolul I — O istorie veche
I. Învăţăturile părinţilor întemeietori / 8; „Cel care ştie pentru că a văzut" / 8; O rigoare metodologică / 9; O concepţie aparte despre istorie / 11; Lunga supremaţie a oralităţii / 12
II. În serviciul prinţilor şi al patriei / 12; Vremea cronicarilor şi a istoriografilor / 13; Istoria imediată după Voltaire / 15; Sprijin al propagandei napoleoniene / 18; ...şi al patriotismului republican / 20
III. Entuziasmele populare / 22; A înţelege Revoluţia Franceză / 23; ... înfrângerea din 1870 şi Comuna / 25; De la primul la al doilea război mondial / 27
IV. Recunoaşterea oficială / 32; Istoria Rezistenţei / 32; „Pledoaria" lui René Rémond / 34; Contribuţia jurnaliştilor, antropologilor, sociologilor şi a geografilor / 36; Introducerea istoriei imediate în licee / 39.

Capitolul II — O istorie cu drepturi depline
I. Două constrângeri / 43; Lipsa de acces în arhivele publice / 43; Contemporaneitatea faptelor studiate / 47
II. ...Două avantaje / 48; Arhivele publice / 51; Anchete, statistici, sondaje / 53; Documentele particulare / 55; Presa / 57; Sursele iconografice şi audiovizuale / 60; Sursele orale / 66
III. Şi câteva principii metodologice de bază / 72; Clara delimitare a câmpului de investigaţie / 73; Punerea în perspectivă „verticală" a faptelor studiate / 76; Punerea în perspectivă „orizontală" / 79; O multiplă exploatare a singularului / 83.

Capitolul III — O istorie necesară
I. Apelul la societate / 90; Dovezi şi ambiguităţi ale comenzii sociale / 90; Întrebări asupra persecuţiilor suferite de către

evrei / 95; Asupra nazismului şi petainismului... / 96; ...Şi războaiele coloniale / 98; Interogaţii identitare/ 102; Vârtejul accelerării istoriei/ 105
II. Paşi greşiţi / 110; Regimul sovietic văzut de manualele şcolare franceze / 111; De ce un asemenea „derapaj"? / 116; Lecţiile unei derive / 123
III. Schiţă a unui bilanţ / 126; În Franţa... / 126; ...şi în străinătate... / 132.

Bibliografie / 135

Istorie universală Microsinteze

Fără pretenţia de a oferi formule exacte de încadrare a subiectului, încercarea de definire a istoriei imediate îşi găseşte cea mai fericită formulă în cuvintele cu care autorul încheie prefaţa volumului său: „prin istoria imediată înţelegem ansamblul părţii terminale a istoriei contemporane, incluzând-o atât pe cea a epocii actuale, cât şi pe cea a ultimilor treizeci de ani; o istorie care are drept principală caracteristică faptul că a fost trăită de istoric sau de principalii săi martori."

Colecţie coordonată de ŞERBAN PAPACOSTEA,
membru corespondent al Academiei Române

În curs de apariţie:

- *ISTORIA IUGOSLAVIEI de Gheorghe Zbuchea*
- *CAESAR de Yann Le Bohec*
- *ISTORIA CANADEI de Paul-André Linteau*

ISBN: 973-653-094-9